

БЛАЖЕ КОТЕСКИ

ЛОЗЈЕ

ДАСКАЗИ

Со својата прва прозна збирка „Лозје“ познатиот поет Блаже Конески ѝ се претставува на нашата читателска публика и како прозен писател. Мотивите што се обработени во оваа збирка ја откриваат несомнената авторова дарба преку сугестивен уметнички збор да ни ја открива животната стварност, а многу страници претставуваат вистински поетски текст.

ЛОЗЈЕ

Од долчето се искачија право в лозје. Долу песокот чкрташе, а овде е земјата ровка, стапалките леко се одбележуваат. Мало е ова лозје и запустено две-три стотини пењушки, како случајно поникнати.

– Ти најди си сенка, – рече едниот – а јас ќе се лекувам овде на сонце.

Тој се спружи и се распетла да го пече колкот. Другиот остана за малку загледан. Претпладневното сонце уште не го заморува погледот што следи постапна брановитост од најближните тревки до сивоста на камењарот над лозјето.

– Што, не се догледува лесно мојот имот?

– Мало ти било лозјенцево.

– Раѓа колку за чавките, не бој се.

Другиот си најде место одма тука, под расчаталена лоза, ја остави настрана книгата што ја носеше, не иставајќи ја дланката од неа, и легна на плеќи. Просирност на лозје: зрната уште не се зазрени, меѓу лисјата се гледа чисто небо.

Двајцата млади луѓе се вратија вчера, по јунските испити, од Белград. Едниот е направо дојден на гости. Другар2 му го изведе веднаш в лозје, повеќе дека сакаше самиот да го искористи сонцето. Кај него беше констатиран почеток на костна туберкулоза, и требаше да се лекува.

– И сепак ова лозје не е обично лозје, - рече тој. - Тоа е животно дело на татка ми. Сакаше да остане нешто од него. Еден спомен. Како сега да го гледам кај си шурка низ лозјево, кус, одвај капата му се гледа оддалеку. Туку си буцка, туку ја поправа оградата.

– Па лозјево нема ограда.

– Го разградиле. Зар некој ќе го чува? Чудна е таа потреба кај луѓето – да се овековечат. Но пак фала му на стариот – барем во свое лозје го печам колков.

– Ајде да се чита малку, – рече другиот и ја прибра книгата.

На страниците паѓаат леки сончеви дамки меѓу лисјето. Уште е рано да почне, да зрее гроздот. Тишина. Шумнува по некој лист. Некакво сочувство буди лозјево, како да има душа.

– Не е лошо да го заградиш.

– Здравје боже.

– Што – здравје.

– Знаеш ти, Марко, какви лозја градам јас сега. Ајде нив да ги кроиме. – И почнува провлечено: – Лозје имаше Соломон во Валамон... Ќе подраниме во лозјата да

видиме дали цути виновата лоза, дали заврзува грозјето... Драги мој, таму ќе ти ја дадам љубовта своја... Фатете ги лисиците, малите лисици што ги расипуваат лозјата, зашто нашите лозја цутат.

– Добро, знам, знам, – го прекинува Марко малку нетрпеливо и се свртува.

– Ех и ти, ми го нејќеш зборот. Да ми е сега Елена место тебе!

„Не ќе требаше да се распетлуваш“, посака да каже Марко, но нешто го здржа.

Неговиот другар е од скоро вљубен – му дојде тоа некако заедно со болеста. Првпат така силно и, како што се чинеше, првпат среќно. Тој користеше секој повод да му расправа на Марка за таа девојка „со душа како топол лебец“. Марко од своја страна си го задржа и по оваа новост односот што го имаше спрема него откако се знаат. Тој умееше да ужива во неговото расправање, и едновремено да му се подбива безобидно. Поради таа Елена го нарече Агамемнон. Беше тоа еден лек и немарен начин на надмошност, што и пријател му како самиот да го бараше: како од устата на друг човек да ги слуша своите сопствени внатрешни слатко-пакосни потфрлања.

Но од вчера вечер се измени нешто и го тера Марка да избегнута таков разговор. Ја запозна таа Елена на станица. Одвај да ја погледна – нешто мало на штикли што му пафташе оддесно со ракавот од мантилот дури брзаа да најдат место. Возот беше веќе

преполнет и тие тројцата се сместија на кофери во ходникот. Ноќта се провлече, спора и досадна. Вагонот неосветлен. Таа ја прими Марковата рака во темницата. После тој полека и долго ѝ ја мазнеше ногата.

Марко го сосираше одвај од другата страна темниот профил на Агамемнона. Тој седеше малку одделен од девојката и како да се силеше да остане буден, за да не ја докосне случајно во тресењето на возот. Погледнувајќи го понекогаш, Марко го преживуваше истото она чувство на безобидна потсмешливост со која ги примаше неговите вљубени фантазирања. Пак е Марко во улогата на благ изобличител на неговите занеси, сега само малку поопишливо ги разголува.

На некоја станица таа го замоли другар му да донесе вода. Сега му е на Марка одеднаш непријатно да си го спомнува тој момент, кога овој се исправи и тргна по ходникот, во полумракот на станицата. Во Скопје таа слезе и разговараше со другар му на перонот дури возот не тргна, а Марко ги гледаше од прозорец. Сега тоа му се чини како еден логичен крај кој нешто ублажува, малку смешен но и среќен.

Но и покрај тоа Марко чувствува тескоба, можеби повеќе дека се најде во ова јадно лозјенце. Најарно да не зборнат никогаш веќе за тоа. Барем сега да молчи човек, да замиже, да сети како растат низ него жилки од тревките, телото се дроба на грутчиња ровка земја. Марко замижува, но не

може да се сроди со земјата. На три чекори од него лежи човек, му се испречил некако, и тој мора секој миг да зема однос спрема него. Напорно е тоа, а неизбежно: луѓето се пипаат со невидливи пипала. Затоа е толку слатка понекогаш самоста в поле.

„Треба да му се разлади малце вжештената глава, – помислува Марко. – Ќе му кажам. Но сега е уште рано“. Марко знае дека сега е најпаметно да го продолжи својот начин на сочувствена потсмешливост што е готова сè да пречека и да разбере. Но нели придобива таа, по оваа мала случка, соленикав привкус? („Фатете ги малите лисици што ги расипуваат лозјата“).

А зошто, зар не би постапил секој како него и зар е најпосле сето тоа важно, кога е сигурно дека Марко го сака? Го докажал за себе тоа, и не само со оние ситни секидневни угодувања, кои се сепак така показателни, баш дека се разбирливи сами по себе, како сам себе да си ги правиш. Не само со нив.

Еднаш Марко, уште од скалите затрчан, се фрли во една тепаница во аулата, за да го одбрани него, и излезе раскрвавен. А овој беше го искористил моментот да се заткрие зад столб, да земе здив. Марко сега одеднаш се сетува како горко се погледаа, но му стана жал за него, наежен и стресен, во полумракот на аулата. После разбра дека заправо овој мирниов бил крив за таа тепаница.

„А сево ова сега е глупост, си мисли Марко, на која морам да се задржам баш

дека го сакам, обична глупост, дојдена неусетно од оној начин на потсмешливост, од она чувство на надмошност, баш ако треба да се каже така“. – „Точно – му одговара некој – само што тоа чувство ти требаше на самиот тебе. Да не си мислеше дека му правиш некому добротинство? Ти и сега чувствуваш не друго, ами потајно задоволство“.

– Ој лозје, лозје, со бело грозје... – се протега, просевајќи се, оној таму.

Марко ги отвора очите. „Најарно да му кажам“, помислува. Одеднаш му е незгодно дека така широко се испружил, па си се чини самиот пораснат. Станува и се истресува од земјата. Другар му лежи настрана, бедрото му е поцрвенето како од мозолчиња, ретки влакненца му светкаат на сонце - убога растителност. Марко се свртува и гледа: разградено е лозјето, по меѓата расте млечка и ниска капина, малку погоре се накрева камењарот до подножјето на суриот рид, а над ридот одвај се мрежи бледната синевина на небото, во која секаква појарка мисла избледува.

ПРОЧКА

Таа година се погоди Прочка и Бајрам да паднат во еден ден. Вечерта спроти празникот е радосна, чиста, претпролетна. Кандилата на блиската џамија оцртуваат во првата замраченост светлив венец околу минарето.

Во сокачето уште се бркаат, со свонлива смеа, деца. Некои од нив се на налани, па под нивните нозе се огласува секој час целата клавијатура на нерамната калдрма. „Корилче, фати ме, Корилче, фати ме!“ – го подбидуваат потскакнувајќи како врапчиња детето што му е редот да брка. Тоа се шантра божем недоветно покрај сидот, а после одеднаш се фрла како мачка по нив и тие со пискотници се распрснуваат кој каде ќе втаса.

Ова дете го викаат Корилче, зашто само пред една година е дојдено в град и уште не ги износило кошулите со везен корил. Таквите деца уште за долго време, па и кога ќе се облечат сосем во градско, не можат да се ослободат од некаква селанска тронтавост,

неизвештеност, и им служат за шега на граѓанчињата.

Веќе е добро смрачено. Некои мајки викаат од портите или од дворовите. Децата се збираат купче, провлекуваат напевно: сите дома на попара, дури мајка не окара, дури татко не запали, цигара, – и се растураат. Сокачето по нив веднаш замолчува.

Дворот во кој влегува Корилче е доста широк а куќата приземна, трошна, така што сосем потсетува на нивниот селски живот. Вратата десно е подотворена, отаде свети, – но Корилче не смее ни да насре таму, не го пуштаат. Во таа соба лежи болна неговата помала сестричка, Ленче. Корилче одвај чека да оздрави таа веќе еднаш, да си играат пак заедно, зашто тој ја сака многу повеќе од другата сестра, Верка, што често дури ја кубе за коса.

Татко му е дома. Седи замислен на јастак и чури од лулето. Верка веќе заспала. Корилче го отвора долапот и вади отаде смачкан фес и книжна маска. „Тате, гледај, – вели тој – утре и јас ќе се преправам, Турчин“. – „Добро, чедо“, – му одговара татко му.

Корилче ја чека нестрпливо Прочка. Тој уште не видел како ја празнуваат во градот, но доста беше што го слушаше од другите деца да си ја замислува во сета нејзина радосна необичност. Касапите се правеле мечки, со долги стапови, со клопотарци на појас, имало преправени на камила, имало зет и

невеста, ама невестата пак машко. Последниве неколку дена децата на училиште само за тоа расправаа, се натпреваруваа во припомнувањето на лански случки од Прочка, а тој слушаше оцагорено и реши да учествува во празникот како сите.

Му тежи само што е татко му толку потемнет и замолчен. Тој негов татко имаше доста добар имот на село, но не можеше да се помири со животот во забатаченото Поле, продаде, ја купи оваа куќа овде, едно нивче за тутун, и отвори дуќан, брашнарница. За Корилчета дуќанот значеше едно разочарение: тој си мислеше дека во него ќе има шеќерчиња и петлиња на дрвце, а не можеше да разбере зошто треба дуќан за брашно, кога има амбари.

Отворањето на дуќанот во најтешката криза беше непромисленост што брзо доведе до својот разбран крај: по неколку месеци дуќанот фалира. Татко му уште не го затвораше, се врткаше таму, но дуќанот беше скоро празен. Цел ден, дури траеше првата есен, новопечениот трговец седеше надвор опчекорен на дрвена клупичка и играше дама.

По саботите идеа дома пазарции од село, некој роднина или кој било познат, колку да го врзе во дворот магарето, да не плаќа динар на ан. „Како му оди на Петрета трговијата?“ – ги прашаа тие жените. „Сполај богу, сполај богу“. Но селаните сомнително вртеа глава, така што дури и Корилче не можеше веќе да го поднесува тој гест. Нај-

после татко му го затвори дуќанот. Зимата се погоди долга и сурова. Тутунот слабо се плати. Детето му се поболи. А тој, без работа, ги јадеше парите оставени некогаш на страна.

Корилче вечера сам. Мајка му и баба му не дојдоа како обично од другата соба да ставаат синија. Што ли беа толку зафатени? Тој се спружи под покров до сестра си Верка, се занесе во мисли за утрешниот ден и заспа.

Се разбуди ненадејно и многу рано. Уште е темно, само од другата соба слаба светлина проникнува низ подотворената врата. Но какви се овие гласови? Тој слуша отаде како некое придушено смеење, кикотење. „Сигурно Ленче оздравела, и сега нена си игра со неа, ја скокотка по мешето“. Така си помислува тој и рипнува од јастак да ги изненади, да им се јави дека е буден. Но татко му е станат и го враќа од врата: „Легни си, чедо, легни си“. – „Што е, тате?“ – „Ништо, ништо“. Тој си легнува и пак заспива.

Утрото на децата им кажуваат дека сестричето им умрело, Корилчета го праќаат да ја викне тетка Доста. Поднасрува во другата соба: горат свеќи и мајка му тихо липа. Излегува.

Излегува во едно свежо сончево утро, како нарачано за еден ваков ден. Но тој сега знае дека не чини да мисли за преправање

ни да се радува. Уште е доста рано, а по сокаците веќе се движат деца, празнично облечени, Турчињата со фесови извадени од калап и со нови долги панталони. „Еј, Корилче, ајде да одиме в чаршија“ – го вика некој, но тој и не се обрнува.

Тетка му Доста седи на другиот крај од градот, еве ја, таа ја мете портата. „Тетко, Ленче ни умре“, – ѝ соопштува Корилче. Тоа е прво нешто што го зборнува денеска и тоа звучи така плачно. „Леле догоспода!“ – свикува како жегната тетка му и влегува брзо внатре. Корилче е просто устрасен од тој извик, што издава дека нешто тешко се случило, постојува малку и полека си тргнува надолу.

На ширината под куќата на тетка му поставен е рингишпил, шарен и привлечен, со кончиња црни, бели, зелени, црвени. Тој не е донесен за Прочката, која си има поинакви забави, донесен е за Бајрамот. Корилчета сами нозете го водат таму. Влегува меѓу децата и гледа како се врти вртелешката, кончињата се гонат а не можат да се стасаат, смешно се веат пискулите од фесовите, а над сето тоа јачи песна од чкриплив грамофон.

Децата што чекаат ред играат прескакулица, некои од нив се борат и се прпелаат веќе со новите алишта по земи. Сето тоа клопче од мали тела е толку раздвижено и шарено и толку весело осветлено од утринското сонце! „Корилче! Трчај дома да се преправиш, зо-

што ти го дадов фесот?“ Тоа е Уска, неговиот комшија. „Нема да се преправам – вели тихо Корилче и си ја поткаснува усната – сестра ми умре“. Уска останува за малку пред него подзинат, со изглед како да го разбира, а после веднаш го остава и се брка со другите деца.

Но што се чу сега: клопотарци! „Мечките!“ – му текнува на некого и сета сурија одеднаш се стрчнува во улицата откај што допира звукот на свонците. Ширината опустува, остануваат само оние што се вртат на рингишпилот, и тие гледаат некако зависливо и нажалено дека не можат да рипнат, нестрпливи да запре вртењето и да се загнат по другарите. И Корилче трча со другите деца, но трча млако, да не се сеќава дали е тоа трчање или само позабрзано одење. Тој чувствува дека не смее да ѝ пушти на волја на онаа сила спотаена во неговите нозе, што просто моли да се одврзе, за зафучи, така што само лево и десно да папотат полите од палтото.

Мечките се облечени во кожи спуштени до петици. Носат образини накитени со жолти монистра, околу појасот големи клопотарци, како некои угичи, а в раце стапишта со кушки. Тие ги запираат луѓето, ќе почнат да се тресат пред нив како мечка кога игра, мемолат, и не ги пуштаат дури не добијат динарче. Ќе се извртат и по децата и тогаш настанува едно пискање, бегање и пикање по порти. Но детскиот поток пак се прибира и

тече неотстапно по мечките. Само Корилче изостанува, се колеба дали да тргне и тој по нив, се колеба само за час, зашто тој знае дека денешниот ден е тажен за нивната куќа.

По патот за дома Корилче среќава и други преправени. Некои не вреди ни да ги погледаш: клале само мустаќи, брада, или облекле мариовски алишта. Некој наврел фустан, смачкана капела, и смешно се шатка со големите колкови. Дечишта се стрчнуваат, го пофаќаат, викаат: „Перничиња клал, перничиња клал!“ – и бегаат да не ги поткачи со издуднатиот чадор. Еве иде и еден поп со крстена вода. Како што е обичај, садот му го носи дете, а тој во левата рака место вангелие зел некој бозациски тефтер, а во десната мавта со кадилница и блошава: „Благословени да сте, чада, од беловодичкиот свештеник“. Корилче одеднаш се насмева: кадилницата е од тенекиена кутија, а внатре место темјан чади сува лепешка. Тој се беше сосем заборавил, му дојде таа смеа така слободно и така ненадежно, што не можеше да ја запре. „Гревота е“, си помисли веднаш по тоа и пред погледот му се јави неговата мала сестричка, но таа беше жива, со отворени очи, и таа му се смешкаше, како да му вели: бате, бате. Корилче се прибра, но онаа горка замолченост од преѓеска како да беше разбиена и тој не може сега сосем да се врати во неа. Како да станало сега

нешто друго дома и тој брза да види, можеби сето тоа не е толку лошо.

Дома излегуваат и влегуваат жени со црни шамии. Тихо е, не плаче никој. Поручекта идат да го кренат малото мртвовечко сандаче. Мајката, сета избезумена, зајдена од липање, со пуштени нечеслани коси, ги граба Корилчета и Верка: „Елате“, душички мои, елате да си ја видите цеца ви“. Капакот на сандачето е отворен, Ленче е облечена во белото фустанче, лежи како да спие. Корилче и сестра му писнуваат грапаво, зарипнато, безнадежно, со детски загубен плач.

Вечерта фамилијата е собрана на јастакот. Едно мало суштество им го нема да бара прочка оваа вечер. Ламбичето на оцакот е со завратен фитил и одвај ги осветлува нивните лица. „Невесто, – вели старата мајка – донеси ја урката“. – „Мамо, зар сега да ги правиме тие адети?“ – „Стегни срце, за овие пилци еднаш е прочка во годината“.

Потоа старата врзува со конец јајце за урката, а децата седнуваат пред неа едно спроти друго. Таа го издига јајцето до висината на нивните усти и го залулува конецот: „ам Трајче – ам Верче“. Децата викаат како чавчиња, со слаб глас, невесело: ам, ам. Корилче секава дека баба му сака да го лапне тој јајцето, како и секоја година, и му го остава да виси мирно пред неговата уста, но нему нешто не му дава да го стори тоа. Верка е помала, си мисли, таа не разбира,

можеби таа и ќе се израдува. Но Верка е скоро заспана, јајцето само ѝ свекнува од запчињата.

Дури јајцето се врти, погледот на Корилчета оди по лицата на големите. Лицето на старата е строго, сето како напукана земја. Татко му, кога ќе го сретне неговиот поглед, како да сака да му се насмевне, да му покаже дека сето си е како што било, дека еве пак сите тие учествуваат во играта. И Корилче неволно му се насмевнува, ѝ се насмевнува и на мајка си, иако е таа толку отсутна, како задремана, и ништо не забележува. Ништо не забележува и намрпгтеното ламбиче.

Детето сега за првпат чувствува дека во душата може да настане една студена празнина, од допирот на нешто непознато, страшно и бесмислено, и дека треба да му помогнеме на човека да ја преболи својата болка.

ИЗЛОЖБА

Изложбената сала, убаво осветлена, гледа право на улица каде што веќе работи корзото. Касиерката се опрела на масичето, чека да помине уште овој еден час па да си оди. И на детските цртежи како да им дотегнало веќе да ги пречекуваат љубопитните посетители, како да им се спие. Па да, се ближи времето кога сите добри деца легнуваат да спијат.

А посетителите на оваа изложба ја разгледуваат добродушно осмевнати, полни топло разбирање за детската фантазија, толку радосно признателни, какви што не се никогаш кога посматраат творби на голем човек, освен ако тој не е веќе покоен и како таков признат за генијален сликар. Овде бараат тие сè да осмислат и да оправдаат а таму, кај возрасниот човек, би сметале за своја должност да направат некоја повеќе или помалку јадовита забелешка. Па и на самите сликари детските изложби им ја откриваат особено чисто потребата да ѝ се пристапува на уметноста просто и искрено.

Еве и сега двајца студенти од последната година на ликовната академија, следејќи ги од слика до слика чекорите и зборовите на еден, постар уметник, свој познат и учесник во аранжирањето на изложбава, живо се восхитуваат од неа. Својот восхит тие го пренесуваат и на девојката што иде со нив, една од оние девојки кои самите не студираат ликовна уметност, па ниту нешто прочитуваат за таа гранка, но затоа дружејќи се со уметници неусетно стекнуваат завидно познавање на ликовната терминологија. Оваа девојка е и надворешно, по своето држење, нивни типичен претставител: таа е убаво сосредоточена и кога ѝ се обраќаат, укажувајќи на некоја суптилност во сликата, таа сериозно и со разбирање потврдува со глава. Не е чудо еден ден да му стане таа животна другарка на еден од двајцава млади труженици на палетата, до колку тој ќе си ја затврди мислата дека во неа нашол суштество што ќе го разбира и што ќе знае вистински да го цени неговиот талент.

– Гледајте, ви се молам, – го задржува со широк гест вниманието на другите постариот уметник.

Цртежот „Куката на дедо ми на село“ со доволно живост ја побудува атмосферата на селско пролетно утро и може да се рече дека наполно му одговара на своето име. Дедото се мие лице на бунар. Една извилеста патека води од бунарот, низ бавчата, па надвор нагоре по чаирот дури не упре одеднаш во са-

мото сино небо. Прстот на сликарот го посочува токму правецот на таа патека, ликовно предадена во вид на скала од јаже, какви што има на лагите. Се чини како да му е првата работа на дедото, по миењево, да си се искачи по неа горе малку на разговор, или како да му е тоа скала за на таван. Различни асоцијации, по симболичен пат, се будат. Во другиот агол, како земна противтежа на таа симболика, претставена е оваа сцена: комшииската мачка се искачила на плотот со намера да прерипне ваму, но во последниот момент забележала дека долу подмолно ја демне песот Шаро, готов да ја задави. Така се и предадени: замрзнати во наеженост еден спрема друг. Посебна драж внесла детската рака во оваа сцена со тоа што мачката ја нацртала двојно поголема од Шара, па, чисто логички земено, ништо не би ѝ пречело да рипне на него и да го поклопи целиот.

На уметниковото око не му избегнува таа подробност:

– Гледајте само овде. Колку е верно и впечатливо предаден оној момент на изненадно, мигновено сверење меѓу мачка и пес. Вие просто чувствувате како режат, го слушате тој звук, нели? И зар му наштетила нешто на тоа оваа до смешност дотерана деформација? Па не, просто детето одело кон сушноста и еве ја – изразена е животната вистинитост, нејзината душевна мерка. И детето од сето тоа иде непосредно, како што си кине сливи од гранката што ја досига. И

сè е добро дури не дојде нашата школа да му натрапи на детето претстава дека сликањето значи боење на ситни квадратчиња во кои го ловиме светот како во мрежа. А после, ако е во прашање талент, нека се бара пак себеси. Но колку мачно е после тоа барање! Ете што прави нашата школа. И знаете ли, тоа е интересно, имавме доста расправи при изборот. Учителите просто се изненадуваа кога земавме некои вакви работи во кои мачките се нацртани поголеми од пците. А ние во нив баравме баш доказ на отпорност, потсвесна побуна на живото чувство против темата што му се наметнува, знак на една борба што е овде, на секој цртеж поодделно, во различна степен изразена и се наоѓа во различна фаза. Ние така ја сфативме својата работа и мислам дека постапивме правилно.

Двајцата млади уметници го проследија овој мал говор со забелешки од своја страна, а девојката со потврдување каде што беше нужно, то ест кога погледот се управуваше на неа.

– Дали можат да се откупат некои од овие работи? – праша едниот.

– Да, како на права изложба.

– Тогаш јас би сакал непременно да имам некои кај себе.

Тој живо се сврте и отиде до касиерката, ја раздвижи малку, покажувајќи со рака: оваа, оваа, оваа. Касиерката бележеше. Во изборот, молчаливо, студентот пројави кри-

тичен однос спрема вкусот на својот постар колега, зашто посочи сосем други работи од тие пред кои овој особено се задржуваше.

Откако стана откупот, младите луѓе се поздравија и излегоа. Уметникот се просевна, го погледна саатот како да се колеба дали и тој да си тргне по нив. Но сепак остана така, малце расчекорен, на средината од салата, загледан неодредено. На околу педесет години, со силно прошарена гривеста коса, тој имаше изглед на добродушен, веќе малку уморен лав.

Тогаш влегоа во салата жена и девојче, можеби последни посетители на изложбава за овој ден. Тие не идеа како минувачи што случајно погледнале во витрината и решиле да влезат. Нивниот забрзан изглед покажуваше дека идат нарочно за овде и дека веќе се плашеле дали ќе стигнат на време и сега се среќни дека изложбата уште не е затворена.

Уметникот ги гледа заинтересирано. Иако неговиот фах не е портретот, ами мртвата природа, пред неговите проникновени очи веднаш се оцртуваат неколку леки линии на нивната судбина. Двете се облечени во црни кецели – ластовица и ластовиче. Мајката е слаба, височка, сосем неусетно подведена. На човека некако само од себе му се налага да ја замисли над шивачка или плетачка машина во задружна работилница, каде што жените, кога ќе влезе некој, го погледнуваат кратко под око, не исправајќи

ја главата. Уште е млада, но бледнилото на нејзиното лице одава нешто вдовичко, тоа е она бледнило на католички монахињи, милосрдни сестри. Девојчето може да има десетина години, едно од оние деца што брзо се извишуваат, па се слабечки и нежни. Уметникот погаѓа дека девојчето има некој свој цртеж на изложбава, па ја води и мајка си да го видат како стои во оваа светла сала во центарот на градот, што многу луѓе ја посетуваат. Сигурно веќе неколку пати се договарале кога е најзгодно да дојдат, мајката можеби излегла денеска пол саат порано од работа, но сепак се подзабавиле и за малку да им пропаднат парите што ги дадоа за тролејбуска карта. Но добро е штом стасаа на време.

Така си замислува уметникот и како случајно оди да разгледува на онаа страна каде што се управуваат тие. Всушност, него го интересира да го чуе нивниот разговор и да види како ќе ја примат изложбава, поготово ако е и девојчето навистина учесник во неа.

Мајката и ќерката се држат за рака и одат право накај спротивниот ѕид, како нешто да ги тера да си го довршат до крајната точка своето движење однадвор. Цртежот пред кој запираат претставува пазариште на зеленчук во полниот ек на работата.

– Што е убаво, мајчице, – се чуди детето и долго се загледува, сакајќи да ја сфати секоја подробност.

Но мајката нејќе да се задржува тука долго. Нејзе ѝ остана впечатокот дека касиерката не многу љубезно ги погледа и сега ѝ се чини дека треба да брзаат што се може повеќе, па затоа веднаш да го видат главното што ги довело овде.

– После ќе гледаме, сине. – вели таа. – Да ги најдеме прво твоите цртежи. Кажу кои беа.

– Учителот ми рече дека избрале два. Знаеш, оној со продавницата спроти нас, што го цртав од нашиот прозорец, и оној со бронзаниот бокал, со ружите што ми ги донесе.

– Гледај сега добро, – ѝ вели мајка ѝ, ја прегрнува преку рамена и полека ја поведува покрај цртежите.

Колку што повеќе го затвораат кругот, чекорите како сами да им се запираат. Можеби е подобро да си излезат веднаш и да останат со надежта дека двата цртежа се поставени на она парче од сидот што тие не знам зошто не го погледаа. Но кругот се затвора и мајката само поцврсто го стегнува своето девојче. Таа малце премислува.

– Иди види уште еднаш, да не сме ги пропуштиле случајно, – вели таа.

– Па ги нема, мамо.

– Ако, погледај уште еднаш.

Девојчето трга, повеќе да ѝ угоди на мајка си отколку што самото има некаква надеж, поминува отсутно наоколу и се враќа збирајќи раменици:

– Нема.

Мајката го крева погледот и го управува само за миг на уметникот. Изразот ѝ е таков како да сака да побара некое објаснение. Но тоа е само така, испаѓа случајно. Од кого смеала таа некогаш да бара објаснение, па и сега од овој непознат човек што нема никаква врска со нивниот случај? Пред самиот излез таа се запира подолго како да посматра еден цртеж, а всушност ја задржува чувството на бојазан да не се рече дека избегала ако излезе веднаш. Потоа, прегрнати, сепак нагло излегуваат.

Уметникот прави потсвесно гест како да ќе потрча да ги врати. Тој навистина им должи објаснение и тој е човекот, иако не го знаат, што би можел нешто да поправи во оваа ситуација. Тие два цртежа ги сметна тој од сидот, утрото пред самото отворање на изложбата, ене ги стојат уште на бирото во изложбената канцеларија. Би можел повторно да ги стави, а на жената и девојчето да им објасни дека е сè настанато само поради една случајност – цртежите не биле добро прицврстени, па тој поручеква ги симнал, но утре пак ќе ги изложи, и на подобро место, дека го заслужуваат тоа. Зошто не би ги вратил да ги утеши и израдува? Меѓутоа, како што станува често, и ова колебање се заврши со бездејство и сè остана како што си беше.

Не, нешто се менува: сега уметникот го опфаќа натаженост, чувство на виновност. Зошто ги симна заправо тие два цртежа?

Беше ли тоа толку нужно, беше ли оправдано најпосле кога веќе минаа пред жирито? Уметникот пак сообразува. Се сеќава добро: дури кога беше изложбата сосем подредена, одеднаш забележа дека тие два несреќни цртежа делуваат суво и празно, го умртвуваат просто инаку убаво подреденото катче. Доста беше да ги прекрие со рака, па да види дека без нив катчето како да се развеселува. Тогаш и се реши да ги симне и сигурен е дека постапи право. Но иако сосем уверен во тоа и сега, нешто го тера пак да провери, да види да не пресилил во моментот.

Тој влегува брзо во изложбената канцеларија. Цртежите се еден на друг на бирото. Го зема горниот и внимателно го разгледува, иставајќи го постепено колку што може да ја испружи раката. Тоа е цртежот со бронзаниот бокал. Уметникот и не сакајќи сожалително се усмевна. Бокалот е поставен на кујнска маса, со две ружи внатре. Се познава дека ивиците му се повлечени со лењир, боен е со сиња боја што со некаква милиметарска симетричност се проретчува од ивиците накај средината. Фонот е молиран сид, а шарките му се предадени како народен вез. Правење на такви шарки зафаќа многу време на часовите по цртање. Нема ништо од онаа борба на детското живо чувство против шаблонот што сака да го скове, за која зборуваше уметникот и показот на која беше основната мисла на оваа изложба. Но сепак уметникот како да чувствува дека нешто му

се одсвива од овој цртеж на неговиот сожалителен усмев. Да, тоа е ова парче каде што мазилката од сидот е падната. Нешто трошно, влажно има во тоа. На неговиот сожалителен усмев тоа парче како да му одговара со тих, виновен усмев. Но тоа е несомнено малку.

Уметникот излегува посмирен во салата. Тој е сега наполно уверен дека не згрешил. Па и не можел да згреши спроведувајќи во изборот доследно еден правилен принцип, грижејќи се за неговата што почиста пројава. И стручната критика веќе го одбележи по заслуга тој напор. Но зошто сега таа потреба да се куражи, да се оправдува? Дали дека на него се обрати случајно погледот на жената што бараше објаснение, а сега го потсилува тоа усмеот на онаа падната мазилка што, сигурно поради посилната светлина во салата, и самиот станува поизразит пред неговите очи, се пренесува преку цртежите на сидот, како да му е тука местото, како да не е ова изложбена сала ами кујничето во кое сега жената и детето нажалени ќе се вратат, да заборават уште една ситна болка. Но дали ќе ја заборават, се праша со право уметникот. Тој самиот знае дека таквите ситни случки остануваат долго во душата и одвреме навреме како песочинки ја глочкаат. Свесен е дека сега повеќе би сакал да беше отстапил во овој еден случај, макар колку и нерадо, од својот правичен принцип. Тој гледа дека правичноста може понекогаш

да уроди со суровост. Ако ја бара грешката, таа потекнува отаде што цртежите не беа одбиени на време, дури учителот уште не им соопштил на децата кои работи се примени за изложбата. Но и после можеле да се сложат околностите така што да не се дојде до ваков крај. Можело, на пример, поради каква да е причина да не дојдат тие двете на изложба, или да дојдат дури откако ќе биде затворена, или да наминае само девојчето, во кој случај изненадата полесно ќе се изживееше, зашто немаше да се гледаат меѓу себе ужалани и немошни пред уште една навреда. Најпосле, подобро би било и самиот тој да не се згодеше овде да ја гледа сета случка. Тогаш ќе беше во ситуација на оние што ги определуваат принципите но се далеку од тоа да ги засегнат во некаков вид подробностите од нивната примена. Меѓутоа, понекогаш животот како свесно да ги одбегнува полесните патишта и создава испреплеткани случки, можеби за поука. Незгодата е овде што критичката мисла засега едно дете, изведено не по свое барање да го ценат, а како што му се чини на уметникот, кој е сега готов да мине во друга крајност, некако силум привлечено во вителот на оние суетни работи околу кои се ломат амбициите на големите. Да беше во прашање голем човек, немаше ова ништо да значи, го испитал и самиот на себе.

Но време е да се затвори за денеска изложбата. Касиерката ја заклучува масата, ја поправа косата и се карминира. Кога излегуваат, тој само за малку може да ги проследи нејзините прави нозе што се губат меѓу минувачите. Понесен од навалицата и тој се оддалечува како да нема ништо општо со оваа изложба.

ПРЕЧЕК

Авионот од Истанбул тукушто пристигна. Патниците, само неколку на број, тргнаа накај чекалната. Млада руса жена, облечена во долг туткав фустан, брза напред. Но во чекалната нема никого. Погледува низ прозорец, излегува низ другата врата, нервозна е. „Дали воопшто го примиле телеграмот?“ Таа се врти, големите обетки, какви што сега пак се носат, како да подсвекнуваат. Усните ѝ се нападно карминисани. Убава е, и не е чудно што двајца црномазни и мазни млади луѓе (можеби персиски дипломати?) ѝ се испулуваат и ќе си зборнат притоа нешто на својот јазик.

Но еве стасува автобусот од градот. Младата жена се поткрева на прсти, мине со погледот по луѓето внатре. Тука се! Веќе во следниот миг таа се гушка.

– Мими, мила, – како да јуришаат на неа две жени, не толку млади како неа и не толку убави. Зад нив, подзинато, стои едно машко од десетина години. Чека што ќе стане.

– Владо, ела поздрави се, душо, со тетка ти.

– Теткин, теткин, теткин, – го бацува во двата образа младата жена. Таа плаче, ја отвора чантичката од змиска кожа, вади шамиче и се брише.

– Немој, Мими, не плачи – ја повлекува за лактот пониската од двете жени. Таа го има оној изглед на тврдост и сериозност на некои невидни созданија, изглед над кој на човека остро му се нажалува.

Сета група сега влегува во чекалната. На образите им се отиснати усни од руж, најјасно на машкото. Мими оди напред, со ситни шушкави чекори, успева да погледа лево-десно, учесница на ваков трогателен миг, но нејзиното чпрто носе се држи предателски, тоа не признава никаква виспреност. Седнуваат околу тркалезното масиче, на кое Мими ги опира своите бели-бели раце, разголени до лактот. Ноктите ѝ се јарко маникирани, носи златни гривни што сега одеднаш блеснуваат. Двете други жени се збираат во себе, исчекуваат.

– Боже, а јас се нервирам. Дали ќе дојдат? Дали ќе дојдат? Го примиле ли телеграмот?

– Како те чекавме, Мими, како те чекавме!

– А јас...

– Ти не пишуваш. Ти толку ретко ни се јавуваш. Другите добиваат писма и друго, а ти не се јавуваш да знаеме како си.

Така зборува повисоката жена, сепак строго и прекорно. Кожата на лицето ѝ е остра. Ако се загледа човек, видува дека цртите ѝ потсеќаат толку многу на Мими, но се останати како први недоволно прецизно изведени потези, недовршени до оној степен кога се јавува убавината. Некако сме свикнати уште од приказните, таа судбина да ја сврзуваме со постарите сестри. Во приказните тие се претставуваат и како зловни, а можеби е тоа земено од животот. И очите ѝ се сиви, како на Мими, но придобиваат една нијанса на јастребска острина.

– Мими, зошто дојде само за пет минути, – се смешува помалата жена. – Зошто не останеш барем еден ден? Не знаеме ни што да се прашаеме.

– Не можам, не можам. Треба сега да останам малку во Белград. Треба да ја видам мама.

Мими ја отвора пудриерата, гледа дека е нацрвена по образот, се колеба малку дали да се обрише, но пак остава така. На огледалцето одзади има слика во бледо розова светлина.

– Тој? – праша сестра ѝ.

Мими ѝ го подава огледалото.

– Колку побелел! Не беше толку бел.

– Па оттогаш има десет години.

– Боже, десет години не сме те виделе, Мими, – вели помалата жена тажно. – Многу ли е жешко во Техеран?

– Ах, како би сакала да се преселиме на друго место. Но таму го држи трговијата.

Мими ја клава пудриерата в чанта. Оеднаш му се свртува на машкото, го фаќа под брада, го гали:

– Теткин, теткин, мил, мил.

Машкото подголтнува, не да поцрвени а некако потемнува.

– Зошто си извалкан, зошто си нечист, теткин?

Детето молчи, но мајка му спомага:

– Мими, да си се сетела да му донесеш нешто, – вели таа божем благо прекорно, но испаѓа тврдо и смислувано.

Мими шири раце:

– Што да му донесам, мила, што?

– Ги знаеш децата, нам веќе како било.

– Ах, Веро... – вели Мими и ја гледа молбено.

Погледот на постарата сестра заплашува да мине во навреденост. Но сето тоа нема врска со речените зборови – глупости, глупости! – и сето тоа значи нешто друго. Сето тоа е само некакво присеќавање, воспоставување на одамна загубен контакт, што буди едно чувство уште од детинството: помалата сестра е галена, постарата навредена, врти грб.

Другата жена чувствува потреба да ја заполни малата пауза:

– Оставете. – Но сетувајќи дека постарата сестра ја стрелнува само со крајче

од окото, додава: – Си можела сепак, Мими, да му донесеш некоја играчка, барем од две илјади динари.

Таа открива физиономија на жалосно жапче и така покажува дека ова не е никакво тврдо становиште, а просто посочување на една можност.

– Две илјади динари, две илјади динари, – повторува Мими. – Што се две илјади динари? Јас сакам ако донесам да биде за сите нешто добро. Две илјади динари! Па треба да знаете: тој е добар, многу добар, но тој е трговец, води сметка. Па мили мои, јас можев да одам во Париз. што беше за мене да појдам сега во Париз! Но јас идам овде, јас стално мислам за вас, сакам да ве видам, боже колку сакам понекогаш да ве видам!

Двете сестри се погледуваат, но пред да се прелее нивниот поглед со иста благост, се смешува гласноговорникот што ги вика патниците да се вратат во авионот. Мими брзо станува, ја прибира чантата, очилата за сонце, и шушкаво тргнува напред.

Нејзиниот поглед само за миг ја фиксира оваа слика: на крајната масичка до излезот седи старица, од глава до петици закукулена во црно – да, тоа е бабата што одвај ја качија на авион во Истанбул. Таа седи превиена, лицето ѝ е темна кожа, во сувата рака држи бастун. До неа, клекнати, иако има столови, двајца мажи со фесови почително следат што им зборува. Ништо не се слуша, само тие потврдуваат нешто со гла-

вите како што дава старата такт со бастунот. Се чини како оваа древна старица да дошла ваму, со последни сили пред заповедта на смртта, да им предаде некаква порака, некаков завет ли или спасоносен совет, познат само нејзе, на овие луѓе од нејзина крв. Важни се за неа, се чини, баш овие неколку мига, ако би ги испуштила, ќе дојде лошото што треба да го предвари. Мими ја опфаќа на заминување таа слика и не мисли ништо за неа, само е потсвесно сигурна дека никогаш нема да биде онолку лошо стара.

Пред авионот персиските дипломати чекаат да влезе Мими прва, но таа долго се проштава, се целива и се качува последна пред да се затвори вратата. Постарата сестра сега просто липа, конвулзивно ѝ се тресат мршавите раменици. Малата жена ја теши, пријдувајќи ѝ ту од едната ту од другата страна.

Мими оди во авионот до најгорното седиште. Им мавнува со рака од прозорчето. Моторите веќе бучат. По малку авионот се крева во пространото небо. Мими е уморна од патот. Зема карамела, се навалува на седиштето, замижува, тоне, и си се чини самата во зајденоста како некоја мала птица што лета, лета, лета, ѝ се уморуваат крилата, ѝ се уморуваат рамената, и негде пак ќе треба да се спушти за починка.

ПОТЕЗ

Пред неколку потези младиот противник му понуди реми, но мајсторот одмавна со глава. Тој не ја прими понудата не дека гледаше во изедначената позиција некакво скрито предимство за себе, ами просто затоа што само со половина поен ништо не постигаше: оваа партија му е последна во полуфиналниот турнир, и само ако ја добие, само ако реализира вечерва цел поен, тој можеше да влезе во финалето за државно првенство. Му требаше уште еден мал чекор па да ја искачи задната скала.

А колку само му беше важна и нужна оваа победа! Еве трета година се обидува напразно тој да го пречекори прагот на финалето. Во конкуренцијата скоро и не среќава никого од оние со кои ја почнуваше својата шаховска кариера. Некои стекнаа светска слава, а некои се повлекоа или се занимаат со коментирање на туѓи партии по шаховските рубрики (тоа се шаховски критичари). Да, еве го еден и на овој турнир, но само како судија. Оние со кои сега се среќава се сите млади луѓе, некои скоро дечишта, гимна-

зисти, безгрижни и наметливи, иронични спрема него дека не може да ја совлада слабоста да се прави важен, а тие го надминуваат и го оставаат назад во шаховската трка, претставници на една нова генерација.

На никого не би му кажал тој дека на моменти го фаќаше вистински ужас од заостанувањето. Тоа беше заправо кај него старо, испитано чувство, тој ужас, но сега се будеше по нов повод. Како студент зеде учество во една голема демонстрација против режимот. Кога ги збрка полицијата, тој се најде меѓу првите редови во бегањето, но беше слабичок и истоштен, и сè повеќе заостануваше, не ги разликуваше лицата, гледаше само како безброј нозе го заминуваат, го сенат некако грубо неговиот чекор, и тој останува сè поназад и поназад. Брзината на тие нозе што протрчуваат се пренесува во него како морничава гроза, се буди тоа чувство на ужас дека уште малку ќе биде изоставен од масата, сам и најзабележим во ова бегање.

На никого, рековме, не би му ја поверил длабочината на своето страдање дека изостануваше. Што знаеја другите беше јасно само по себе – дека тој се стреми кон извесна рехабилитација, што е сосем природно и разбирливо. Последните два пата не му успеа, остана некаде при дното на табелата, во долниот дом, како што се вели на смеа. Шаховските известувачи, во куси реченици, констатираа дека тој не може да ја постигне својата форма, почнува доста добро, но брзо се

заморува, расипува и добиени позиции и нема сили да го издржи финишот. Во тие белешки беше сè верно и тој не можеше на никого да му замерава. Го болеше нешто друго: оние потсмешливи погледи, на младите, што ги чувствува и зад својот грб, дури тој бескрајно долго мисли како да излезе од некоја ситуација од која не постои излез. Уште повеќе го болат оние ошпти расправања во шаховскиот печат, во кои не се споменува ниедно име, но се зборува на пример за тоа дека титулата на шаховски мајстор не треба да се дава доживотно, ами мора во одреден размак да се потврдува, зависно од реалните успеси во турнирски среќавања, зашто – се забележува – има и такви мајстори за кои добивањето на таа титула го означува и крајот на нивниот развиток. Мајсторската титула не е што и грофовска титула.

Тој сознаваше во колку голема мера се однесува сето тоа на него. Мислено секогаш гледаше, како илустрација на разлагањата од горниот вид, една заграда во која фигурира и неговото име, покрај имињата на уште неколку негови несреќни собраќа. Можеби тие студено го примаат ударот, одмавнуваат со рака, сè им е едно, но тој не може да се помири, тој страда, зашто шахот не беше за него работа меѓу другите, преоден занес на младоста, ами позив на којшто свесно се управија сите негови не мали амбиции. Шахот беше сонот на неговиот животен успех.

Како студент тој ја освои мајсторската титула, но поради одлагање од ден до ден, не ги положи сите испити на правото, иако инаку имаше стекнат навик да биде секогаш добар ученик. Едно друго поприште му се гледаше тогаш попримамливо во неговиот живот. Мало беше на прв поглед тоа поприште, штуро за непосветените, – шеесет и четири црно-бели полиња на една плоча што можеш да ја носиш под мишка. Но отвораше тоа пат во еден свет на чудесни доживувања, што како и вистинскиот свет бара да ја потврдува човек едностојно својата сила, но го бара тоа не грубо и делнично, ами во занесна и благородна устременост на духот. Не го тревожеше мајсторот што се победите во тој свет чиста илузија, зашто тој знаеше дека, ако се размисли добро, до тоа се сведуваат и многу работи што се чинат важни во животот и на кои им се посветуваат со сиот напор сериозни луѓе. Тој го пригрна разбирањето, сè уште недоволно образложено а уште помалку општо признато, дека шахот е уметност, и дека да му служиш, значи да ги доживуваш сите оние наслади, но и ломења, што ги носи со себе службата на возбудениот дух.

Но треба да се подвлече дека и овде со нуждата за чисто духовно изживување во одреден вид, се поврзуваат и поинакви мотиви, многу пореални, – сонот за земна слава што обезбедува убав, весел и разноличен живот. Природно е дека и во случајот со на-

шиов мајстор тие мотиви играа важна улога. Сиромашен студент, свикнат со секидневно мизерување, тој почна да ги сеќава богатата на животот баш преку шахот. Турнирите се држат обично по летувалишта или бањи, по убави места што изненадуваат со својата свежест и пријатност, како и со едно концентрисано животно обилие, на кое и младиот шаховски избраник почнува некако внатрешно да полага право, иако допирот до него му го обезбедуваат туѓи средства. Во турнирската сала, пред очите на тиха публика, тој ги смислува, како сосем отсутен од стварноста, своите потези или пак прошетува со одмерен чекор меѓу шаховските столчиња, погледнувајќи ги позициите на другите табли, а изразот му е задлабочен, продуховен, и некако само од себе му се налага да ја чувствува својата важност и како случајно да погледне во публиката сакајќи да види дали се одразува на неа сугестивно тоа негово чувство.

По летувалиштата, а особено по бањите, младите шахисти го привлекуваат и вниманието на жените, секогаш готови да ја насрчат талентираната младост. И нашиов мајстор може да си припомни од тоа време неколку срдечни истории, од кои последната заврши со неговата женидба. Убаво беше тоа време! Малото шаховско поприште му откриваше широк пат во животот, го одведе еднаш и во странство, и веќе опипливи му се чинеа мечтаењата за светски турнири и тур-

неи, за гостувања кај шаховски снобови – бразилијански владетели на плантажи или баснословно богати махараџи, во дворците на кои убави жени, покриени само со просирен превез, ги извиваат своите тела во танци при ноќен водоскок, а оние црни очи им горат, им светкаат.

Но како се подигра животот со тие негови сништа! Подјарувајќи ги до краен предел, тој му откажа во силите да ги достигне, да им се приближи барем. На четириесет години, свиен над овие молчаливи фигури во еден провинциски град, тој сознава дека вистинската сила на неговата фантазија била во создавањето убави мечти за животот што го чека, а не во творечко разрешување на проблемите што ги поставува безгласната плоча со шеесет и четири полиња. Едно несоодветство се јавило заради тоа, јаз во душата, и тој мора сега да страда. Се прости веќе од сништата на младоста, но не може уште да се помири со едно: дека го градел својот живот на погрешна основа и дека она, во кое ја подозирал својата исклучива талентираност се исцрпило со најпросечен домет што дури и не се повторува.

Тој дојде на овој турнир со цврста намера да го реши за себе двоумењето, надевајќи се потајно дека сепак не е сè уште загубено, дека сè може да се поправи, и дека неговата слабост е само преодна слабост. Затоа се фрли со сета енергија во играта. За другите тоа беше борба за рехабилитација,

за него – нешто подлабоко, рамносетка со себе, преценка на својот животен пат. И еве го сега над оваа позиција од која му зависи дали ќе го забележи желаниот успех или ќе бите пак изоставен, сега пред самиот праг, како човек што долго чекал во редот пред театарската каса, а билетите се свршуваат токму кога тој му пристапува веќе на шалтерот. Дали ќе успее уште еднаш да ги премери силите со оние што почнуваа некогаш заедно со него, но беа поталентирани ли, поиздржливи ли, посреќни, и го оставија далеку зад себе?

Мајсторот долго ја гледа позицијата и една увереност сè повеќе го проникнува – дека заправо неговиот млад партнер побрзал кога му понудил пред неколку потези реми. Неговата нестрпливост лесно се објаснува: во последниот ред од салата го чека девојче, црвено облечено, до кое тој одвреме навреме оди и ѝ шепина нешто. Сигурно ја успокојува дека мора уште да го чека, а во себе се плаши да не му пропадне една убава вечер, и ќе беше најзадоволен да се договора веднаш на нерешено. Мајсторот, заинтересиран и психолошки да го следи партнерот, го забележа веднаш ова и во првиот момент, токму кога ја одби понудата, му се стори дека во таа нестрпливост на противникот се јавува извесен изглед за неговата победа. Но сега, откако се изиграа неколку потези, тој гледа дека погрешно ценел – позицијата не му е никако наклонета, големо прашање е

дури дали ќе може и да ремизира. Веќе го опфаќа тиха резигнација пред немилосрдната вистина.

При сосем редуциран материјал, во завршница на дами, неговиот коњ (тој игра со црни фигури) е врзан и сведен до бедната улога на пион зад кој се затскрива кралот, опасно угрозен на ха-7, додека белиот лауфер може широко да се рашетува. Противникот има простор, а тој е стиснат и скоро наполно блокиран. Што да игра? Изборот е никаков, останува како обичен изнуден потез да го помакне за едно поле пионот пред кралот, но тоа е празно пополнување на времето и ништо не ослободува. Мајсторот, веќе покорен на судбината, ја испружува раката да го направи тој потез, но токму во моментот кога треба да ја фати фигурата, погледот му се слизнува на другата половина од таблата и тој нагло си ја прибира раката.

Нешто го изненадува. Зар може навистина во една ваква ситуација да се таи шанса што само вешто проблемско конструирање би ја создало? Или го лажат очите? Се работи за жртва на еден, можеби и на два пиона, од четирите што ги има црниот. Тогаш противничкиот лауфер останува на средината на таблата без да биде штитен од својот пешак. Поентата на оваа комбинација мора да се бара натаму во потезот со црната кралица, која треба да се води така што да почне да го шахира противничкиот крал и да го освои лауферот.

Мајсторот се налакува со двете раце на шаховското столче и погледот почнува да му шари над фигурите како аероплан во низок лет над зградите. Но, боже мој, колку безбројни варијанти се откриваат веќе од првиот потез со пешачка жртва! Како да се проследат тие сите, како да се подредат, да се изврши правиот избор, за да не испадне просто смешен тој негов генијален потез, една обична очајничка непромисленост. А и времето што го има на располагање е толку кратко! Се задлабочува во анализа на варијантите. Стои пред решителниот потез во својата шаховска кариера.

Дури тој мисли, еден од демонстраторите му носи писмо во обичен син плик, Мајсторот погледнува само со едно око – од Марија, си помислува – и го остава да лежи на работ од масичето. Тој се сили да постигне најполна концентрација, да го искористи до најголема степен веќе скоро исцрпеното време. Анализата на првите неколку варијанти покажува дека белиот може да најде добар одговор и да ги парира лесно сите негови заплашувања. Тоа го возбудува, мислите за момент му се мешаат. Но тој се совзема, чека да му мине згорештеноста и таблата пак спокојно испливува пред неговите очи.

Рано е да постане, има уште толку начини за разрешување на оваа позиција, а нешто му шепина дека меѓу тие многубројни начини се крие само еден што води до победата, и тој може, и тој мора да го најде.

Несреќата е само дека не попаѓа веднаш на правиот пат, како да го издава старата интуиција, а правиот потез намерно се крие од него, како што се крие шалаво дете зад грбот на други деца на одморот во школскиот двор. Тој го задира: „Најди ме, најди ме!“ – и мајсторот прави нов напор, се подналакува уште пониско на столчето, ги збира уште повеќе веѓите, и бара, и бара.

Но едновременно тој чувствува дека нешто стине во него, полипот на безволие ги протега своите студени пипки по неговата снага. Нели беше само фатаморгана, што му се јавува на очајникот во пустиња, тоа наслутување на спасителниот потез? – помислува тој. Каде е, ако го има? Невозможно е да не го гледа уште! Одеднаш, се фаќа во најобична самоизмама: па тој ги повторува заправо некои од веќе проследените варијанти, мислејќи оти се движи напред тогаш кога се врти само во круг. „Не биди смешен – му вели некој внатрешен глас – нема никаква шанса, а бараниот потез е измамен потез, една обична бесмислица, глупост една, недостојна за тебе.“

Мајсторот се подисправа и погледнува. Неговиот партнер се смешка најделикатно. Публиката е дезинтересирана од оваа партија, таа ја следи играта на другите табли. Само едно старче седнало спрема нив во првиот ред, да не се знае дали посматра или дреме.

Тогаш мајсторот полека ја испружува раката и го прави изнудениот потез со пио-

нот за едно поле пред кралот, зашто тој е решителниот потез во неговата шаховска кариера. Прстите неусетно му трепетат, но тој е смирен. Се опира со грбот преку наслонот на столицата, замижува малку и мисли: „Веројатно не се лажев, треба да имате таков потез, но јас не можев да го најдам. Уморен сум. Ќе покажат анализите.“ Оеднаш му станува јасно дека му е сè едно што ќе покажат анализите, дека му е сè едно што и како пропуштил, дека му е сè едно што и овој, последен пат, нема да пречекори во финалето. Сè му е едно. Настапува часот на примиреност.

Се сетува за писмото, го отвора и чита. Жена му пишува за сосем обични работи, дека се здрави, дека е времето врнежливо. Ништо не зборува за пари. Сигурно го зела детскиот додаток (имаат две деца) и ќе ѝ стигнат до крајот на месецот. Тоа е добро.

Белиот го прави својот потез.

– Шах, – вели мајсторот и ја носи на другата страна својата дама.

Добро е што жена му не му пожелува успех во играта, сега тоа би звучело иронично. Таа и не разбира ништо од шахот, досадно ѝ е кога тој дома по цели часови кисне над таблата, без да зборне со неа ни збор. А има право да бара да зборува со неа за работи што ја интересираат, да бара да ја изведува надвор барем во сабота, на прошетка или во кино.

Белиот не чека сега многу.

– Шах, – вели пак мајсторот.

Ах, на другава страна му пишува ќерка му. Таа е веќе големка, има четиринаесет години, и мисли на дотерување. Го потсетува да не ја заборава блузата со народен вез што ѝ ја вети. Мајсторот се смешка. Не, нема да заборава. Тој штедеше од дневниците, а ќе добие и утешна награда, и ќе располага со доволно пари да ѝ купи убав подарок нејзе и на синот. Мислата нагло му свртува на друго: можеби, ако не ги делеше тие пари, ако ги дадеше за засилување на храната, ќе успееше да го направи оној нужен напор за освојување на последниот поен. Но тој веднаш со мрштење, како да се гнаси, ја отфрла таа мисла, чудејќи се колку е понекогаш човек себичен и што ли не помислува дури и за своите најблиски и најмили!

Белиот му избрал место на својот крал.

– Шах, – вели мајсторот.

Но тоа е последниот шах што може да го даде. Белиот крал си наоѓа веќе сигурно склониште. Мајсторот мисли уште малку, а после тихо вели: „Предавам.“ Ги потпишуваат заемно ливчињата. На демонстрационата табла натписот „Црниот предава“ го обесуваат токму на вратот на неговата кралица.

Мајсторот не почнува анализа на партијата, како што прават обично оние што загубиле, докажувајќи му на победникот како и од каде можела партијата да земе поина-

ков тек, во нивна полза, но правејќи го тоа повеќе за да ги смират нервите и да не изгледаат многу потресени. Тој станува веднаш и погледнува во салата. Сепак во неговите очи има еден влажникав отсјај што уште не успеала да го избрише примиреноста. Но никој не го забележува тоа: публиката овде ги гледа фигурите а не луѓето.

ПЕСНА

Во гостинската соба на манастирскиот конак седнал Петре, навален со едната рака на прозорчето. До него на клупата лежи гајдата, не како да заспала, ами како да смислува нови свирби и писоци, сладосни извиви за попладневното оро. Тоа Петре ги смислува, неговата душа не спие. Пред него на прозорчето стои шише ракија, го донесе да се опије, но одвај е отпразнето. Се грози тој од пијанството, го сака само она леко заматување на погледот, кога душата почнува поживо да се чувствува сама себе. Едноличен поглед му открива прозорчето, скржава скрка.

Пладне е. Смреките над манастирот фрлаат куси сенки. Горе во планината трепети оморина пред вжештените спили. Во манастирскиот двор под оревите, долу покрај реката, по чардаците, сегде каде што има сенка – преполно е исполегнат народ. Празни се тезгињата на панаѓурот. Муви се збираат на нив, непродадените стомни жално светкаат на сонце, стојат како напуштени деца. И продавачите ја фатиле првата сенка, го

починуваат грлото. Тоа е ждригав одмор, по сит ручек, по претпладне исполнето со ора, свирки и викотници. Ги кутина тој луѓето како некој пеливан полеан со масло, што се рашетал по чаирот и не мирува дури не ги види сите на земја. Со оморината како да трепети и загубената врева на денот, но сето тоа е така безгласно, така тихо сега.

Каде е сега Богдановото девојче? – си мисли Петре. Која е таа сенка од сите наоколу што ја избрала, кој е тој што го пуштила да ја дели сенката со неа? Или е можеби сама? Ако е сама, и таа ќе копнее, не како него, лошо и налудничаво зашто тој старее а таа има седумнаесет години, ќе копнее убаво и жаловито како ластовица, и не за некого, зашто нема приличен пред нејзината младост, а така сама од себе дека е толку чудно убаво. Бог да ја бие мајка ти, зошто те роди убаво, – почнува длабок звук да ја тревожи Петревата душа, научена да се обраќа со песна.

Петре не може да остане тука, ја зема гајдата и слегува во дворот. Необично е што се движи меѓу полегатите луѓе. Разгледува, се колеба на која страна да тргне, но зошто да се мисли? Тој ќе оди на сите страни, тој го бара Богдановото девојче.

Еве ја, се искачува по стрмното патче од кај реката, сета бела. Го жегнува нешто врело и горко Петрета в срце, како веќе да го погледнала со оние две црни очи, иако е уште далеку. Дали да оди да ја пречека, да ѝ

зборне? Но Петре се потресува од обичноста на зборот што треба да го искаже и кој како сè да разбива и принижува. Што да прави Петре кога не може со обични зборови да ја домами необичноста? Песната беше неговиот збор, а кој ја разбираше?

Тој уште еднаш го крева погледот спрема неа, ја граба како што се ближи. Бог да ја бие мајка ти, зошто те роди убава, прозвучува пак во него. Не, бог да ја благослови таа твоја мајка, што те родила толку необична и убава, за да гори и да страда од тебе мојава душа, зашто е слатка таа болка и пуст би бил без неа мојов живот. Јас горам како запален бор во ноќна планина.

Во средината на својот живот Петре заживеа, како со своја сушност, со една бела недостижна лика. Колку срамотно е тоа да го знае некој! Никогаш на него не паднал зол укор, го почитаа, беше добар човек и добар татко, имаше ќерка врсница со Богдановото девојче, а ова му дојде како болест. Да знаеја само што мислеше тој, умниот, што носеше тој во душата, што си шепотеше кога беше сам и кога до усмев вистинито му се чинеше дека една бела, кротка и трепетна рака му го допира рамото. Зборуваше тој тогаш со својата љубов, што најблиску ја почувствува кога треба од неа да се проштава и да се помирува со старечка самост. Но нејкеше Петре така лесно да се помири, некаква силина се разбудуваше во него, некаква надеж се јавуваше и го тераше да верува

во себе, во својата чудна предреченоет, и да ја бара. Тој не ги поведе своите на манастир, како што правеше секоја година, не ги поведе да не му пречат, зашто мислеше на сè, – можеби ќе си пријдат со Богдановото девојче, необични и тој и таа, узнавајќи се од душа такви, а тогаш треба човек да биде сосем слободен, ќе треба можеби да бегаат заедно далеку од род и родина, каде што сите стеги паѓаат, ќе треба можеби уште веднаш да загинат заедно, дека е тоа најдобро, не знае тој. Но еве сега се истава од нејзиниот пат, зашто не може со обични зборови да ја домами необичноста, зашто и необичните си имаат секој свој пат и тешко се среќаваат.

Не е како другите Богдановото девојче, така му се чини. И толку го обнадежува што ја виде сама. Не, не копнее таа за никого меѓу овие што се полегнати на сите страни по ситиот ручек, само тој и таа одат во овој час и нешто бараат, тој неа, а таа некаков нејасен лик што ја тревожи нејзината млада душа. Убаво почнува ова попладне и тој се радува дека нејќеше да им свира пред ручек на орото, оставаше за после. Сега свирката ќе му оди од срце, зашто тој се спремаше за неа како за маѓија. Приквечерината е за необичното, ноќта е за необичното.

Преминува горештината. Луѓето растануваат, се збираат и пак почнува панаѓурската врева. Петре го зафаќа своето оро подалеку оттука, на ледината зад манастирската ограда, каде притивнати достигнуваат гласо-

вите на продавачите а шумот на народот е како шум на река. Засвирува неговата гајда, длабоко и примамливо, и само понекогаш ќе исписка. Таа дозива, таа вика некого, орото веќе се носи, но таа пак дозива и вика некого што не е тука. Еве го иде Богдановото девојче, свирката го домамила, свирката од Петревото срце, слегува таа на негов вик, како да слегува од гората, самовилска ќерка. Ја гледа Петре оддалеку, ја спомнува приказната дека од една самовила се изродени најубавите девојчиња на светов и во песна ја преточува таа сказна. „Иди, самовилска ќерко, иди, играј самовилско оро. Не на ледината ќе газат твоите леки нозе, а на ова печално срце, како на подвената ледина, ќе го извиеш ти најубавиот танец, што еден само ќе го знае, еленче мое“.

Но има еден лош поглед у Петрета, тој следи намрштено и спотаено, како од темница, каде ќе се упати Богдановото девојче. Таа се фаќа меѓу две другачки и го погледнува благо Петрета, како да ја разбрала неговата мисла и покорно ја извртува. Победна покорност што го тера да го спушти мрачниот поглед, дека тој се плаши за своите очи, печален свирач, еден браток, еден синок, на самовилско оро. Убав млад човек, непознат другоселец, ја разделува од другачката, ја зема нејзината мала рака. „Тој е“, си мисли Петре и не се јавува злоба во него, ами некакво горко разбирање дека така треба да биде. Кротка и тажна е неговата свир-

ка сега, како да не дава да се јави укор. Осамена е таа сега и примирена со тагата: свире, гајдо, свире, тажи, душо. Но не мируваат лошите очи на Петрета, тие му назираат прекорно во душа: зошто се губеше ти во напразни сништа, зошто не одеше устремено со гради накај неа до оној миг кога градите ќе се допрат, зошто не сруши сè заради пообичноста, да заборавеше дом и име, чест и спокојство, пуста пајажина? Зошто ја оставаш да стане веднаш жена, снаа, золва, јатрва, вујна, зошто не ја спасуваш кога ѝ ја знаеш судбината? Дека ја имам само песната, дека се плашам да не ја навредам нејзината младост, дека имам само една тврда надеж: нај голема близост е страдањето за двајцата.

Не, не е како другите Богдановото девојче. Залудно Петре пребрзува. Таа не го гледа убавиот и не ја бара неговата рака. Никој не ја тревожи од овие што го плетат орото околу неа. Таа е дојдена за друго, самовилска ќерка, таа е дојдена да ги земе Петровите лоши очи, тие очи во кои за секоташ ќе биде најубав нејзиниот лик, а нему ќе му остави пуста темнина во која ќе ја бара. Еве таа го разбира неговиот вик и својот час, необична, таа го поведува орото во прва приквечерина, кога е сонцето зајдено и иде темнината.

– Играј, самовилска ќерко, на бакарното гумно на моето срце!

– Свире ми, ој Петре, како во песната: кога засвирело, гора засунело, гора засунело,

листот затрепетел! Да сунам и да трепетам како листот, јас ситноода. Тоа е нашата свадба, тоа е сè, јас идам по твоите очи, прости ми ја мојата безмилосност.

– Жално мое девојче, земи ги за утеха, зашто никогаш веќе нема да бидеш толку убава колку што си сега, ти ќе треба да одиш кај другите, другите имаат за тебе само обични зборови, само јас имам за тебе песна, но и во песната не можам да го кажам твоето име, треба да го кријам со други имиња, а без него е песната сиротна. Иде темнината.

Иде темнината. Орото се растура. Тивнува панаѓурот. Настанува ноќ толку надежна за штирите жени што дошле да го молат сведенот да им ја благослови со плод утробата. Некои грубо се наговараат, некои веќе лежат под смреките како што лежат волци и волчици во планинава. Мрачно е и свездено. Петре се качува над манастирот, седнува на чисто место. Каде е сега Богдановото девојче? Ја зема гајдата, нежно ја преграбува и засвирува. Како лилјак се удира звукот во едниот па во другиот брег од клисурата. Далеку се распростира како копнежна сладост во мрачниот предел. „Свири, Петре-е-ј“, му се одсива некој. Тој се притиснува на земјата, и му се чини дека не свири, ами како мало дете цица една јадра и слатка боска. Свири, гајдо, свири, тажи, душо.

ЧЕВЛИ

Бев петокласник, „питомец“ во еден државен интернат. Носев уште куски панталони, донесени од дома, иако ми следуваше интернатска униформа. Да зборуваме право, за долги не бев ни дораснат: останав малечок не по годините, кусо петле, и тоа претставуваше за мене извор на тешки душевни страдања, за кои нема овде да расправам, дека не ми е ни сега мило да си ги спомнувам.

Но ако моите алишта ме служеа таа година доста добро, чевлите ме изневерија, баш во првата пролет, која се погоди врнежлива. Ѓонот се излижа, се скина, и дупката на десниот чевел особено брзо се ширеше. Моја кривица беше што не се јавив веднаш кај воспитачот, да барам да ми се поправат чевлите. Така во колебање дали да му речам или не, помина можеби цел месец.

Но од друга страна, имаше и оправдание за мојата нерешителност: воспитачот, професор по филозофија, до која уште не бев стигнал, одеше важно, со крената руменолика глава, и јас – на кого тој досега одвај да погледнал – требаше одеднаш да му

пристапам, да трчам да го привтасам во ходникот, да го пречекувам како случајно на скали или, о боже мој!, да му одам нарочно за тоа в канцеларија. За мене тоа беше тешко и затоа одлагав.

Мојата колебливост се потстакнуваше и од тоа што сепак имаше денови кога не чувствував скоро никаква потреба од чевли: оние убави мартовски денови, јасно сончеви, кога децата првпат се собуваат боси и трчајќи го сеќаваат слаткиот скокот од влажникавата пролетна земја по голите табани. Тогаш ми идеше и мене да ги фрлам чевлите и да ја решам просто сета работа.

Во тие јасни пролетни дни, на поручек, нашиот скаутски вод „Елен“ составен од седум души, се упатуваше на практична обука в поле. Уште од вратата на интернатот водот се постројуваше во колона по еден и тргаше тржествено напред. На челото газеше нашиот водник Бане. Самиот висок, добро развиен, тој имаше зошто да се држи гордо: беше стегнат во нова скаутска униформа, земена на послуга некаде од градот, на колкот му тупкаше скаутски нож, а в рака носеше троаглесто знаменце со извезен елен – амблем на нашиот вод.

Но со неговото великолепие сè и свршуваше. Тој беше само како убаво премачкана фасада на несреќно зглобено здание, готово секој час да се распадне. И навистина, ние што одевме по него повеќе личевме на распердушена гускина тајфа, која тукушто се

кубала со некое друго јато, отколку на спретната, секогаш спремна, скаутска младеж. На некого му расцветал лактот, на некого панталоните, некој е целиот засален, а општиот наш парталав изглед покажуваше дека пред интернатската управа стои за решавање еден комплексен проблем на преоблекување и преобување, во кој моите чевли се вклучуваа само како ситна подробност, а тоа, се разбира, како и секогаш во такви случаи, ја усложнуваше работата. Управата своеобразно располагаше со буџетот, за што сведочеа и отворените пијанки во домаќинството, и најмногу да се грижеше да ги намира донекаде постарите ученици, додека нас, подмладокот, нè оставаше да се помачиме малце. Инаку, управата гледаше да го задоволи интернатскиот народ повеќе со својата демократичност отколку со прибавување на земни блага: таа не водеше никаква сметка за куќниот ред, не поставуваше никакви ограниченија нити во однос на врските со надворешниот свет, така што и водот „Елен“ се движеше по свое наоѓање – кога сакаше и каде сакаше, само ако дозволуваат атмосферските услови.

Често гледаш во тие пролетни дни – излегува малата колона од интернатската врата, свива покрај градските гробишта и за малку ете ја во слободниот простор на полето. Не може да се рече дека таа се одликува со сериозна устреманост и дисциплина. Како што често пареата во зимски воз допира са-

мо до првиот вагон, така и оној волев флуид на нашиот предводник го опфаќа само првиот скаут зад него, Грнецот, кој има навик да ја ниша во одот целата горна половина на телото како да колва зрна со долгиот шилест нос. Не е чудо, како што е прилежен во учењето, тој и сега да си ги припомнува неправилните француски глаголи, и заправо оттука да се објаснува неговата усредсреденост. Зад него дисциплината нагло попушта, се руши. Се прават прво закачки и потфрлања, некои дури и за сметка на самиот водник, некои доста успеани, така што и Грнецот се потсмева; после се преминува кон дела, кон клавирање сопка или слично, та водникот, што инаку великодушно мине преку шегите на своја сметка, мора да се сврти и да се кара: „Ајде доста! Ние скаути ли сме или што, мајку му!“

Така беше во јасните пролетни дни. Дожливите пак, немилосрдно, ме потсетуваа дека треба да решам едно прашање што не е симнато од дневниот ред и кога немам нужда да мислам за него, – а тоа е прашањето за моите чевли. Се налагаше тоа тогаш решително, и покажуваше дека се поврзува по еден или друг начин со ред други странични работи и појави, уродувајќи со последици таму каде што не можев да ги предвидувам.

Имав навик, веќе тврдо закоренет во мене, – одејќи по тротоарот, секогаш со десната нога да попаѓам на линиите со кои е испресечено циментото. Му се потчинував на

тоа по повела на некој неминовен ритам заложен во моето раздвижено суштество, и ако само малку ја нарушев, поради расејаност или поради каква било моментна пречка, го чувствував тоа како непростима грешка, и ми идеше да се вратам назад да си ги приберам нишките на своето одење. Но сега, во врнежливите дни, тие линии на тротоарот се полнеа со вода, а баш мојата десна нога беше обосена толку, што скоро целиот преден дел од ѓонот отпадна. Настапи, значи, време кога требаше да испаштам, заради својот сосем невин обичај. Зашто, колку да бев сега принуден, под силата на околностите, да го ломам привичниот ритам на своето одење, тој сепак понекогаш потсвесно ќе ми се наложеше, и тогаш мојот десен чевел очајнички ќе закркореше како неук пливач што голтнал во реката матна вода.

Со пролетта настапуваше период на бескрајно чалкање на крпењача низ големиот интернатски двор. По ручекот за час ќе се изделеа две противнички страни и играта почнуваше, за да заврши често дури предвечер. Јас бев ревносен учесник во неа и во мојата екипа го земав секогаш местото на десен халф. Сега требаше да преминам лево, зашто левиот чевел сепак подобро ме служеше. Но маката беше во друго. Порано ми ја доделуваа понекогаш честа да бијам пенали, со кои нашите игри обилуваа, а бидејќи ги изведував доста вешто, можев да постигаам и јас гол и тоа ми причинуваше, се разбира,

посебно задоволство. Тој избор на пуцач на пенали не паѓаше на мене случајно. Тој стануваше во моменти, на обесно настроение, кога е важно не само да се надигра противникот, ами и да се напука. Тогаш, ако се случеше пенал, нашите викаа: „Остајте, остајте, малиот нека им го збибери!“ И ако го пресечеше крпењачата просторот меѓу двата камена што го обележуваа голот, настануваше вистинско ликување. Сега, меѓутоа, самиот требаше да се откажам од пеналите: не можев да примам на себе одговорност да шутирам со такви чевли.

Сето ова просто ме тераше да говорам веќе еднаш со воспитачот, зашто одлагањето стануваше невозможно и беше неразбрано. На два-три пати се потокмив решително да му пристапам. Го свршував побрзо ручекот и чекав пред трпезаријата да го запрам кога ќе излегува. Но тој идеше со онаа крената глава, а јас уште пред да зборнам ја чувствував сета несигурност на својот глас, како веќе да си го слушам: јас се плашев од онаа наша проклета интонација што се танчи опасно при крајот, па ќе излезе некако смешно, плачно, питачки, кога ќе му речам: „господине!“ И така јас го пропуштав господинот само со неодреден, загубен поглед. Јас не бев приготвен за вакви моменти, порано немав потреба од вакво молење.

Сепак, да не се разбере криво, личната гордост немаше во тоа кој знае каков удел, а прашање е дали и воопшто имаше. Имено,

јас не се снебивав да го навратувам меѓу другарите почесто зборот на моите чевли, било да се жалев, било пак – што порадо го чинев – да правев смешки за своја сметка. Така, на пример, ги запознавав со онаа техника на прстите што си ја бев изработил за владеење со десниот чевел. Откако отпадна сосем предниот дел на пенџето, кожата од згорнината почна да се збира и да ми ја открива ногата. Требаше здраво да се заузда таа уста и главната улога во тоа му се падна на мојот десен палец, којшто мораше да биде секогаш буден и да ја опфаќа кожата, да ја укротува да не зине. Тој се претвори во еден вид кукачка или подобро – малецко чеканче што на секој чекор ја ковеше со по едно клинче кожата за земја.

Покажувајќи им го сето тоа на другарите, јас се надевав потајно дека ќе го побудам некого од нив, поголем, поснаодлив, поблизок до воспитачот, да се заинтересира за мојот случај и можеби да ми помогне. Се надевав дека ќе најдам барем и друг што треба сега да ги поправа чевлите, па јас да му се придружам како помал брат, да се јавиме заедно, и така покрај него, без да излегувам на прв план, да ја свршам и јас својата работа. И навистина. оваа моја сметка не ме изневери; јас го бев избрал правилниот пат да дојдам до чевли.

Оној, зад плеќите на кого требаше да се движам, беше Бане, водникот на скаутскиот вод „Елен“. За моја среќа, и нему во

истото време му попуштиле чевлите, па требаше да бара поправка, ако не може веќе да добие и нови. За него тоа не беше тешко, зашто знаеше како да се постави, беше решителен и продорен. Јас дури сега почнував да ја признавам за себе правата цена на неговата личност, и ништо од порано – ниту она големо залагање да ни ја предаде скаутската теорија, ниту вештината да ги примени тие знаења на самиот терен не можеа да го закрепат во мои очи неговиот авторитет така, како оваа согласност да ме води кај воспитачот, пред кого сам не се решував да стапам. Сега ми идеше по малце криво и незгодно поради сите оние злбни шеги за сметка на водникот, што баш јас често си ги поволував, кога се точкаше водот во колона. Истовремено ме поразуваше неговата великодушна доброта: тој mine преку сето, иако заправо во ништо не сум му нужен. Не бев сигурен, за себе лично, дали и јас би бил способен во слична прилика да постапам како него.

Кога појдовме заедно во канцеларијата на воспитачот и кога Бане му објасни зошто сме дошле, тој прво се намршти, а после ни рече да ги крениме нозете. Моите боси, извалкани прсти, што збунето се покажаа под кожата на десниот чевел, го налутија воспитачот: „Ти бре, што си чекал ти досега? Место да ги дадеш на време да ти се поправат, ти чекаш да изгнијат. Ајде поправај ги сега. Сега треба нови, а како може секоја година

нови? Божем оваа држава е крава молзница!“ Јас молчев поцрвенет. Место мене се јави Бане: „Господине, тој уште не добил нови чевли.“ – „Да, не го гледам јас дека цел ден кошка топка низ двор“, рече воспитачот, иако беше права забелешката на Банета. Воспитачот ги запиша нашите имиња и ни рече да се јавиме по неколку дена, кога ќе дојде мајсторот да ни земе мера.

Тие денови стана една мала случка што придонесе, мислам, да се измени настроението на воспитачот во моја полза. Тој беше во гимназијата одговорен по работата на литерарната дружина и надзирател на ученичкиот лист „Полет“ што излегуваше повремено на два табака. Во првиот број на листот при дното на уводната страница, под линија, како што е тоа уобичаено во некои медицински лексикони за народ, беше курзивно напечатена оваа максима со негови иницијали: „Солидните темели на нашата културна заедница се само позитивните принципи на Христовата етика, а неразоримата платина на врвот на нејзиниот громобран е само јакиот морален карактер на нејзините слободни синови“. Ми произведуваше таа впечаток на нешто длабоко, сериозно, до смислата на кое мојот ум уште не може да проникне. Таа единствена реченица, веројатно единствена и во вистинската смисла, излезена од неговото перо, беше достаточна да му придаде во моите очи на својот автор ореол на мислител.

И така, баш во тие денови, решителни за моите чевли, јас истапав пред литерарната дружина првпат со една песна, ноќна по настроение, во која сека од четирите строфи завршуваше со рефренот: „Оздола идат сејмени“. Песната беше неочекувано добро, дури восторжено, примена од критиците во литерарната дружина, што инаку несомнено повеќе уживаа да срежат некоја жалосна творба на духот, да ја исмеат заедно со нејзиниот творец, отколку да ѝ признаат какво да е достоинство. Вечерта воспитачот ме запре во ходникот, ме чепна со прст преку носот и ми рече: „Добро е, мали. Твојата песна може да се печати, и тоа не само во нашиот лист“. Јас немав време да ја почувствувам во моментот сета гордост, од ова признание – таа ќе настапи попосле – зашто побрзав, и не мислејќи, да исфрлам како без душа: „Господине, уште не дојде мајсторот за чевлите“. – „Аа, се присети тој, ќе дојде утре“. Јас останав утешен и задоволен. Првпат тогаш узнав дека и поезијата, штом веќе човек нема посилено оружје, може да послужи за пробивање во животот.

На другиот поручек навистина дојде мајсторот, и јас и Бане слеговме да ни земе мера. Но мера за нови чевли ми зеде само мене, а на Банета му кажа дека неговите чевли ќе одат на поправка. „Како така, мене воспитачот ми рече дека треба да добијам нови“, – се побуни тој. „А мене пак ми рече вака“, одговори мајсторот. „Ајде, земај

мера, ништо не те кошта, а јас ќе видам со нив“. Бане беше вцрвен и намрштен. Јас молчев и чувствував некаква кривица дека можеби заради мене, за кого се заложил, тој ги губи своите нови чевли. Сепак немаше зошто да бидам незадоволен. Чевлите ќе ми втасаа токму за велигденскиот распуст, а јас веќе бев канет да гостувам тогаш кај Миќо на село. Работата се сврши токму на време.

Но познато е какви непријатни последици може понекогаш да донесе одлагањето. Така стана и со мене, а кривицата за тоа ја носам само јас, зашто цел месец од ден на ден се ломев дали да се пријавам за тие чевли. Последицата беше од чисто сречно естество, па затоа, поради мојата тврдост, за другите и остана незабележана.

Во почетокот на летното полугодие ни дојде нова наставница по немски јазик, млада, тукушто завршила. Идеше в клас цврсто стегната во мазна црна кецеља, особено светната по обемот на колковите. Кога се движеше, како да ѝ крцкаше по безброј зглопчиња целата снага.

Никој од учениците не криеше колку му ја разгорува таа младата фантазија. Криев само јас, но затоа во себе одгледував едно убаво, сладосно-горко чувство, што се потсилуваше од нејзината појава. И кога Миќо, со кого седев заедно во првата клупа, ќе почнеше да прави непристојни движења зад неа штом таа ќе помине меѓу клупите, јас не ги обелував забите како другите ученици, ами

страшно одвратна ми се чинеше таа постапка. Со целото свое држење јас сакав да ѝ покажам на младата наставница дека има и добри деца на овој свет и дека затоа не треба да се отчајува. Му се предадов сиот на нејзиниот предмет, францускиот го запоставив, и таа беше првата причина што попосле, на матура, бев еден од ретките што се определија да полагаат немски јазик.

Во своите мечтаења си замислував дека сè еден ден ќе добијам заслужена награда за своето благородство. Каква точно, не знаев ни самиот, но секако нешто што ќе ја оправда мерата на мојата љубов. И навистина јас придобивав веќе извесни знаци на наклоност од нејзината страна, доволни да се замислам како јунак на една убава сказна што си тече и си тече.

Младата наставница понекогаш ќе се загледаше преку прозорецот, од каде што. навираа гранки и низ нив сино небо, и како. да се загубуваше сета отсутна за миг, – на усните ќе ѝ се јави една толку лека и толку занесена усмевка, што мене просто ме принудува да ја следам и внатрешно да учествувам во неа. Но еве таа ја врти главата и го пренесува својот поглед и својата усмевка на мене, ме опфаќа сиот да не знам просто што да правам дури се слизга тој поглед по мојата скромна појава. Најдобро би било и јас да ѝ се насмевам, да ѝ покажам дека ја разбираам, но место тоа јас ги спуштам очите и – о ужас! – гледам дека место мене ѝ се

смешка некој друг, и тоа е мојот десен чевел. Се смешка тој сосем поинаку отколку што би сакал јас, сосем независно од мојот чувствен живот, ѝ се смешка за своја сметка, шеретски и дури безобразно. Подзинал како дете што се зазјапало под маса.

Грчевито ја собирам ногата. Но веќе е доцна и дури неумесно. Можеби баш тоа непремислено движење ја потстакна неа да се засмее и, место да премине преку сето со молчење – како што би очекувал од неа – да ми рече пред целиот клас: „Ти треба да ги пратиш овие чевли в музеј“. Јас потстанувам,, како што му прилега на ученик кога одговара, и велам само: „Сега ми се прават чевли“. – „Да, сега за Велигден ќе го потковам – дофрла Миќо – и ќе го носам на село на пасење“. Целиот клас се смее, и јас се потсмевнувам, зашто е тоа сега најпамятно, а и зашто уште не сум заправо ни свесен колку тешки душевни самобичувања ми претстојат заради остриот спомен на овој миг.

Нема кого да кривам. Крив сум самиот јас. Зошто толку одлагав, зюшто покажав таква нерешителност на карактерот и не ги барав порано тие чевли, на кои имав полно право? Да ги добиев вчера, да ги добиев макар денеска пред тргање на школо, јас ќе го предварев овој удар што не лесно се залечува, немаше печат на катадневна потсмешливост да се одбележи на оној убав лик што

го носев во себе. Тој удар засекуваше преку една искрена љубов.

Чевлите ги добив, како што беше и предвидено, пред самиот велигденски распуст. Беа нови, светнати чевли, во кои можеше да се види човек како во огледало. Без мана. Зар на нови чевли ќе им бара некој мана! Ме радуваше дека заедно со мене доби нови чевли и Бане. Тој успеал пак да го пресврти воспитачот и јас сега немаше зошто да се чувствувам виновен пред него. Можев слободно да тргнам на село кај Миќо и да се починам неколку дена.

Се качивме со Миќо без карти на возот што на велја сабота беше преполнет и се прошверцувавме до втората станица. Оттука до селото имаше да одиме уште доста пеши. Миќо ме запознаваше со месноста. Ене онде, под багремчињана – кажуваше тој – гледал некого со една жена. Тој беше нестрплив да ја види својата Гица, најубава девојка во селото, а мене ми вети дека таму ќе ми најде непремено љубовница, ако ништо друго – ќе ми нареди работа со некоја од своите братучеди. Миќо носеше долги панталони, беше некако неубаво издолжен, како глиста, и целата негова физика не влеваше многу верба во она што го прикажуваше, но јас – кусопанталонест – го гледав сепак со извесен респект. Каква ќе биде таа моја проектирана вистинска љубов, не можев да си претставам, или сосем сматно си претставував, но бев внатрешно уверен дека сепак тоа

на село станува полесно и попросто отколку во градот. Пристигнавме кога веќе добро се смрачуваше.

Утрото на Велигден требаше да се уверам дека моите чевли сè уште не се симнати од дневниот ред. Мајка му на Миќо, кога ни принесе да се обуваме, забележи: „Се чудам, дете, како ти дале олку големи чевли, како гропчиња. Тие не се за твоите нозе, тие се правени како за некој поголем“. – „Не, реков јас, добро ми стојат“. – „Пусто добро, не гледаш, Миќо има поголема нога од тебе, а чевлите му се помали од твоите. Туку кога не сте при татко и мајка, така ќе ви земаат мера“.

Овие зборови на старата сосем не ѝ требаа – што ја засегаа неа најпосле моите чевли? – а мене сепак ме онерасположија. Се спремав да одам со Миќо на средсело и сега одеднаш треба таму да мислам дека чевлите ми стојат грдо, а тоа значи да не се чувствувам сигурен од самиот свој темел. Да, чевлите ми беа комотни, тоа го гледав и самиот, но тоа ми беше нешто сосем приемливо, не ми пречеше, па ми е непријатно дека на другите луѓе им паѓа в очи. Старата дури се лути на оние што ми земале мера.

На средселото ги видов братучеди му на Миќо, но најмногу од сите ми се допадна Гица. Јас веднаш решив во себе, само ако можам, да му ја преотмам на Миќо, а на ниедна од другите ни око да не свртувам. Мојата љубов не можеше да се управува спрема

секого, па макар колку тој да ја жедува, таа си бараше предмет достоин за својот занес и тоа беше нејзино свештено право, пред кое паѓаше секоја предрасуда.

Меѓутоа поминаа неколку дена, а никако не ми се удаде случај да пристапам кон остварувањето на својата намера. Впрочем, ми се чини дека и Миќо сè уште остануваше со желбата да ја сретне еднаш насамо својата љубима, и тоа ми даде можност да го преценим колку тежи како противник, зашто веќе се уверував во тоа што си го помислував и порано, дека и неговата љубов е една убава перспектива.

По неколку дена братучеди му ја доведоа Гица во дворот кај Миќо. Сигурно имаше во тоа негов прст. Дворот беше како мала ливадичка и се спушташе зад куќата благо кон јазот. Јас и Миќо седевме на трева. Доаѓањето на девојките, поточно речено на Гица, зашто само таа на двајцата ни беше во умот, нè потстакна сосем природно кон натпревар, кој повеќе да се истакне, служејќи си еден за другиот како мерка за споредба.

Прво тоа одеше со зборови, но се чини дека и двајцата не се чувствувавме многу јаки во љубовната дијалектика, и затоа наскоро преминавме кон нешто понагледно, кон премерување на своите физички сили. Иако за глава покус од Миќо, јас бев спечен и жилав и знаев многу вешто да се служам во борењето со сопки, та Миќо за час се најде испружен на земја.

Гица и двете братучеди на Миќо го посматраа стоејќи понастрана призорот што се повторуваше, на мое ликување, уште неколку пати со истиот крај.

Миќо веќе вриеше, тој стана од земи, потскакнуваше на едната нога, а другата ја влечеше офкајќи и, лут, се спреми дури да намавне на мене, но сепак се здржа и се задоволи само со карање: „Будала! Не гледаш оти ме изгази со тие твои чевлишта. Гледајте колкави му се – им се сврти тој на девојките – и ајде човек да се бори, кога гази со нив како со копита“. Тој ги покажуваше злобно моите чевли што сега одеднаш испливуваа од тревата како чунови на езеро.

Што можев да правам? Дали можев да му одговорам на Миќо на една ваква смислена нискост? Да, тој ме удираше смислено во мојата Ахилова пета, во моите чевли, и јас можев само виновно да се усмевнувам, како да велам – оставете го, а самиот навистина почнував да чувствувам дека чевлите ми тежат. Се тешев малце со тоа што Гица носи опинчиња, малечки, подвиткани на врвот, и што можеби не се разбира многу во чевлите.

Кај Миќо дома немаа боја, не можев пак да си ги светнам чевлите, и забележав дека со нив станува некоја необична промена. Таа толку ме изненади, што ми остана само надежта дека нема да ја сети никој друг. Но се излагав. Промената ја забележа пак ста-

рата. Беше таа некако сожалително настроена спрема мене, не знам зошто, и ме гледаше како што се гледа сираче. – „Па твоите чевли не биле нови“ – рече едно утро кога ми ги подаваше. – „Знам“ – одговорив кратко и ја погледнав така молбено, да не продолжува, да го остави разговорот за тоа. Но таа не само што не запре, ами почна со некакво испитувачко задоволство да ги загледува моите чевли, од сите страни, прво едниот па другиот. – „Еве, гледаш, ова ремче овде е од друга боја, од жолта кожа, еве и ова овде. Тие само биле светнати како нови.“ Јас потврдував со глава, молчев.

Да, јас бев прелоган. Целото мое суштество се свиваше од таа измама, јас колев страшна одмазда, но знаев дека таа ќе остане само во мене. Бев слаб.

Распустот се сврши и јас се вратив во интернатот. Штом го сретнав Банета, некаква остра интуиција, иако не можев да бидам сигурен, ми потскажа да го прашам: „А вие така – ми ги подметнавте твоите стари чевли!“ Но тоа го изговорив не со револт, не како оптужба; го изговорив со еден тон на итрец, што само се правел на будала, се преправал дека не гледа како сакаат да го насамарат другите, ги остава да чинат што намислиле, а в душа надмошно им се потсмева, и еве со презир го погледува предметот за кој се плетеле замки – новите чевли на нозете од Банета.

Како што се гледа, овој тон и на Банета добро му дојде, зашто тој сигурно си помислуваше дека ќе биде непријатно да се откачува поинаку од мене, ако ми текне да правам сцена. Тој сега ми кажа дека не е крив и дека така наредил воспитачот, а нему му рекле да си ја гледа работата. И навистина, што беше тој крив? Зар тој по своја волја ми се противстави во борбата за чевлите? Не, тој дури сакаше да ми помогне и јас не можам да му го заборавам тоа. Една друга волја го поставила во положба, да паѓа и на него сенка од подлоста што е починета.

Во свеста ми се јавуваше руменоликата глава на воспитачот, сè така самоуверено исправена пред мојот поглед, под знакот на онаа курзивна максима од гимназискиот лист, – а мене сурово ми се свиваше тупаницата и ми се чинеше дека стискам во неа нож. Јас не можев да разберам кому и зошто му било потребно сето тоа плетење на тајни конци зад мојот грб. Кому и зошто му било нужно да ги светнува оние стари чевли крпени со разнобојни парчиња, за да побуди во мене илузија дека ми се даваат како нов велигденски подарок. Зар не можеле да ми ги дадат просто старите Баневи чевли, отворено, без никаква измама, и јас ќе ги примев, зашто морав да ги примам, и ќе ги носев како што ги носам сега, но немаше да ја носам и оваа безмилосна навреда. Зар се плашеле од

мене? А што им можев јас, што им можам сега!

Јас се одвлечкав полека во училната, се потпрев со рацете на колена и тажно ги гледав големите чевли на моите нозе, што влегоа во мојот живот како некои живи суштества, сведочејќи ми за студената пресметливост на светот што ќе го газам со нив.

ЉУБОВ

Љубовта на стариот Соколе Кипро се зароди токму овде, пред Боцевата берберница, каде што тој дошетува и сега, рано, во ова септемвриско утро. Понеделник е, и тој знае дека берберницата не е отворена, Боце сигурно отишол со децата на тутун. Но друго нешто го води олку рано овде: денеска, по летниот распуст, пак се отвора гимназијата. Овој ден го чекаше Соколе нестрпливо цело лето.

Тој е одамна секидневен – посетител на берберницата. Се врткаше тука особено во времето кога младите одат на школо и, околу пладне, кога се враќаат. Ќе седи тогаш на клупата под маслинките, се опрел со лакти на колена, ги пребира килибарните броеници, – старче со провиснати мустаќи, наклапушено со паларија што се чини секогаш понова од алиштата што ги носи; ќе си седи и го задоволува својот навик да ја гледа убавината на тукушто подраснати девојчиња, цврсто стегнати во црни гимназиски кецели со бели околувратници. Не гледа тој смело и безобразно, не би си дозволил да се накаш-

ла ниту би потфрлил некој збор оо кого било, макар со Боцета. Никој не можеше да сети ни дали гледа, ни што мисли, зашто беше потајна душа. Убавиот лик не го следеше тој со вртење глава, а го проследуваше, сè така загледан в земи, внатре во себе, дури не му се сталожил како неусетна издишка. Но макар од тоа понекогаш да го печеше во градите, сето за него беше само една созерцателна игра, во која впечатокот се исцрпува целиот сам себеси и не остава видна трага.

Така беше дури не се вљуби еден ден. Неочекувано му се стори тоа, му се јави како нешто сосем неиспитано, – а всушност сето си дојде наполно подготвено од она негово секидневно гледање. Можеше и да не се случи ништо особено, ќе си течеше и натаму сè без потрес, само да не го донесеше патот тоа девојче пред Боцевата берберница. Не верува Соколе дека во друга би се нашла таква сила да ја растревожи неговата душа.

Таа, Лила, беше чиновничка ќерка. Татка ѝ го преместија пролетоска од Србија во овој град. Има нешто особено привлечно во тие чиновнички деца, како да се растени во еден свет поубав од нашиов, нешто бело и сладосно топло, како што е бел, топол и мек лебот што го јадат чиновниците. Го возбудува тоа тутунарот и чаршијузлијата.

Таа се јави како во нарочно избран час. Да беше дошла зиме, кога и убоста е некако притеснета и скрита во себе, можеби немаше така да го порази Соколета уште од пр-

виот поглед, ќе свикнеше тој постелено со нејзината појава како со нешто обично. Но таа помина пред Боцевата берберница во едно убаво пролетно утро, со ведро крената глава, и Соколе веднаш почувствува дека е свршено со мирното созерцавање и дека отсега ќе ја чека само неа.

Неговото стражарење пред берберницата доби сосем нова смиела. Тој отспрвин си мислеше дека барем за надворешниот свет нема да се измени ништо спрема поранешното. Сè ќе си остане негова тајна и мака. Само тој ќе знае дека сега внатре нешто му гори, му причинува често сладосни тревоги, но и го гони на луди помисли. Никој друг нема да го сети тоа. Но тој се лажеше, зашто не ги познаваше неумолимите закони на љубовта, иако знаеше дека уште премудри Соломон рекол: „Можеш ли да си туриш жар в пазува, а да не ти изгори кошулата?“ Тој требаше допрва на себе да сети дека вистинската љубов гони кон дело, и лага е дека е вистинска онаа љубов што ќе остане за сите скриена. Штом не е посилна од срамотата, таа не е ни вистинска.

Ни безнадежноста не може да ја отклони љубовта од видлива пројава. Соколе не зајде со умот, да не ја гледа безнадежноста на своето чувство. Тоа барем, беше толку јасно, стига да се размисли поприбрано. Но исто така беше јасно дека не може да остане само на онаа секидневна потреба од исчекување. И кога го сфати веќе тоа, разумноста му на-

лагаше да се задоволи со најмалото што може да го има. Така се зароди во него мислата да дојде до макар каква ситница што ѝ припаѓа на Лила, до некое нејзино крпче или тетратка или молив со којшто пишувала нејзината рака. Тоа е барем нешто достигну, а каква храна и каква утеха би можело да ѝ даде на неговата љубов!

Го држеше надежта дека може, кога мине пред Боцевата берберница, да ѝ испадне случајно нешто од чантата или од џепчето и тогаш тој сосем лесно и незабележано од никого ќе се здобие со една драгоценост. Неколку пати дури, поведен од таа надеж, тој одеше по девојчето до гимназијата, мрштејќи се и неволно кога требаше некого да поздравува, зашто баш во тој момент може таа да загуби нешто, а тој и да не забележи. Но попусто отидоа сите тие негови следења и тој требаше да заклучи дека нема ништо да му донесе случајот, ами треба да се дејствува смислено.

Тогаш му се наложи потребата од туѓа помош, зашто самиот не знаеше што да стори. Но да се довериш не е лесно. Изборот треба да се изврши внимателно, тој човек треба да биде таков што ќе знае да ја чува тајната и истовремено да може да му спомогне. Но ако веќе дошло до тоа да се земе ризикот што го носи секое доверување, тогаш треба од помагачот да се бара нешто повеќе, да не се испушта туку-така можеби единствешот случај, особено ако биде нужно и

добро да се плати. Затоа Соколе реши сега да ја бара и да ја добие по некаков начин сликата на Лила. Му се чинеше дека е тоа нешто најмногу до кое може да достигне во својата љубов, да го има при себе барем отисокот на нејзиниот лик.

Таа намера го тераше да смислува најразлични начини како да ја оствари, но на сите патишта пак му се јавуваше потребата од посредник. Меѓу другото му се јави мислата дали не би можело, барем засега, фотографијата да се замени со некаков цртеж. Не му дојде ова случајно, а поради тоа, што во Боцевата берберница често навраќаше месниот уметник самоук Мишевски, носејќи го понекогаш важно под мишка и својот блок. Соколе започна еднаш со него разговор пооддалеку, за тоа дали би можел да му нацрта некого сосем верно. „Може – му рече уметникот – по фотографија или да ми стои да го цртам“. – „Ех ќе ти стои, како не!“ – заклучи незадоволно Соколе и се откажа од оваа неостварлива замисла. Тој и инаку ќе требаше многу да се ломи за да му се открие на овој човек со долго косиште – надворешност што не влева многу верба, – зашто тој, кога се подготвува на вакви постапки, има да мисли не само за себе, ами и за она девојче што го сака, и кое е должен да го чува од лош присмев.

Најпосле, по многу премислување, тој реши да ја побара помошта на Гога. Имаше некаква особена симпатија спрема тоа црно,

весело и задорничаво момче. Гога работеше во поштата а инаку беше вонреден студент по право, еден од оние млади луѓе што, запазувајќи си го својот јазик и однесување, сепак можат да воспостават необично брзо и лесно контакт со луѓето од старото поколение, и тоа по еден шеговит начин, од кој не можеш да се лутиш. На старците што покрај Боцета се збираа во берберницата тој им беше најблизок меѓу младежта што се вртка тука, ги имаше тој нив како за другари, на кои не им е крив дека ги нашла несреќата да побелат. Соколе го засака особено за тоа што знаеше да се замеша во нивните расправања, кога толкуваа некое место од Светото Писание и гледаа да го сврзат со најновите тревожни настани. „Ајде кобници бре – им свикуваше тогаш Гога – уште не ви е јасен планот за кај сте? Јас ќе ви кажам и без библијата!“ Ако настанеше по тоа пречкање, тој знаеше да се врти како ѓавол. Така и со Соколета тој си го држеше овој начин, што сега несомнено олеснува да му се пристапи: тој нема на сето да погледа така сериозно како што би сторил некој друг, изненадувајќи се можеби непријатно од необичната исповест, а и Соколе, барем во првиот момент, ќе може да ја претстави работата малку како на шега, како да е тоа некаква негова мимолетна бубица, а не длабока тревога.

Во таков тон и помина нивниот прв разговор.

– Ѓупче, – му рече Соколе, – ако сакаш да зобаш есеноска грозје кај мене, да ми донесеш како знаеш слика од едно девојче.

Стариот се силеше да се смешка лукаво, но неговите бели мустаќи, провиснати како шилци, ја поклопуваа студено таа насмевка, и само малите очи му светеа со некоја барана веселост. Гога се изнасмеа добро, а кога чу за кое девојче се работи, тој рече:

– Арно си го одбрал гулабот, само малку доцна, така ми се чини.

– Знам, – рече стариот. – Јас те прашам за сликата, ќе можеш ли да ми ја најдеш? Ако сакаш, ќе ти платам добро.

– И за тоа малку доцна си се сетил да ми кажеш, Соколе. Еве сега е јуни, гимназијата се распушта, а јас треба да одам в Белград на испити. Туку ајде ти, печи пајка, ќе ја добиеш сликата од мене, ако не сега, наесен.

– Заколни ми се сега за очите дека нема на никого да му кажеш за оваа работа.

– Е, е знаеш како вели третата или шестата божја заповест: не помјани всуе имја Бога твоего.

– Заколни ми се, – шепна грозно стариот.

Така Гога мораше да го запечати овој таен договор со клетва. Стариот по ова се смири, му падна некоја голема тежина од душата, и тој ноќта спиеше лесно како ретко порано. Таков оддив може да донесе само до-

верувањето. Тој беше задоволен со себе, зашто по еден убав и, како што му се чинеше, вешт начин, успеа да го направи првиот чекор кон делото што му го изискуваше неговата љубов. Тој се излага само во едно: во тврдоста на клетвата што ја даваат младите. Зашто наскоро по тој договор сите постојани посетители на Боцевата берберница ја знаеја неговата тајна, иако тој не можеше веднаш да ја сети промената.

Можеби брзо по ова ќе последуваа и некои пакосни веселости на негова сметка, зашто случајот самиот тераше да биде искористен, – но настапи школскиот распуст, девојчето замина во некој град во Србија, а Соколе само одвреме навреме ќе наминеше во берберницата, дека немаше сега зошто да иде. Тоа и го спаси од неизбежните шеги. Но тој би се согласил, се чини, повеќе да ги поднесува нив, само да се ослободи од оние страдања што му ги донесе разделбата. Како да ја изгуби неговиот живот единствената смисла со единствената возбуда.

Првите денови уште му излегуваше живо пред очи ликот на Лила, го вовлекуваше таа негова сила на претставување, му создаваше илузија на нејзиното присуство. Меѓутоа, со време бледнееја нејзините црти, се губеа во неопределена нејасност, како да ги брише блескавоста на ова летно сонце што го заморува неговиот поглед и ум. Тој не можеше на моменти, макар колку да се напрега, да замисли како изгледа таа, тој знаеше

само дека ја сака. Таа љубов, лишена од својот извор, му легна сега како нешто тешко, нерадосно згругчено в гради, што ниту ја соживува и обогатува, ниту пак ја дотепува душата, а останува како нејзино неизменливо траење. Стариот сега беше сигурен како би живеел до крајот на својот живот само ако не се промени нешто, па макар малку да му олекне. Тој дури сега можеше да сети што би значело за него да ја има при себе нејзината слика. Да ја имаше, оваа тешка зачмаеност, што го вклевшила и не го испушта, би се стопила како што се топи мразот напролет и тој би нашол утеха, ако не и тиха радост. Тој би бил тогаш барем донекаде заштитен од ударот на секоја неминовна разделба, и на последната.

Летото секој ден тој купуваше весници, што не беше негов обичај од порано. Една разонода му стана да ги бара вестите од градот каде што беше појдена Лила. Ако имаше таква вест, ќе ја читаше со жедноет, па макар да се работи за нешто што инаку никако не го интересува. Повеќе пати го оставаше весникот незадоволен, дека не наоѓаше ништо да го пренесе во нејзина близост. Во почетокот на август, читаше Соколе, таму се приредувал, соколски слет. Тоа го фрли во тревога. Му се чинеше дека од тоа произлегува голема опасност за неа, од која можеби не ќе знае да се зачува. Тој си замислуваше како го полнат нејзиниот град илјадници од оние млади распашани луѓе, што самозадо-

волно се покажуваат, убави и дрски, и дека некој ќе ја придобие неа, неопитната, ќе ја пропасти нејзината младост. На сликите од слетот, што ги донесуваше весникот, тој ја бараше неа да ја познае меѓу публиката, тој се напинаше да прочита од нив колкава напаст ја застрашува и премислуваше нели е најдобро да појде самиот таму и да ја предупреди. Го влече едно чувство на родител да го стори тоа, да ја посоветува дека не е злато сè што свети, да ѝ каже да се пази од оваа разуздена младеж, – тој треба да ѝ каже, зашто сегашниве родители се толку лекомислени и толку незагрижени за челадта. Но со кое право да постапи така? Тој го нема тоа право. Останува на судбината да ѝ то повери своето девојче, својата ќерка.

Тоа лето го донесе почетокот на војната, Германците удрија на Полска. Луѓето се збираа навечер пред хотелот да слушаат радио. Ги фаќаше тревога, зашто не се знаеше колку брзо ќе се шири војната и нема ли утре-другиден да се префрли и наваму. Летувачите од Охрид и од Крушово, болесниците од бањите, се враќаа дома не чекајќи да им изминат трите недели. И стариот Соколе се штуткаше по цел ден стемнет и замислен. Но тој не стравуваше за живот и имот, него го мачеше мислата, што на моменти се претвораше скоро во извесност, дека војната ќе ги пресече патиштата меѓу него и неговото девојче, и дека никогаш веќе нема да го види.

Затоа тој така жедно го чекаше овој септемврски ден кога се отвора гимназијата, и еве го сега рано кај се шетка горе-долу покрај Боцевата берберница. Тука е најзгодно местото да ја види, мирно е местото, уличката одвај се провира покрај рекчето, тука таа минеше секиден пролетоска со својата другарка.

Убаво е ова септемврско утро. Ноќеска врнеше. Рекчето довлекло нов песок, мазно-влажен. Понекаде под него се покажува скршено гранче од врба. Лисјата се одвај зажолтени. Соколе се шета и гледа. Има некаква надворешна промена во него – не ги носи веќе броениците и мустаќите малку ги поткастрил. Но еве минат ученици, кој сам, кој двајца или во група. Веќе е осум саатот, а неа ја нема. Дали се вратила? Да не останала таму да учи?

Во девет Соколе е пред гимназиската ограда. Учениците се пуштени на одмор, дворот е шарен и жив. Тој гледа дури не се сврши одморот, како да го занима таа живост, но неа ја нема. Тој пак прошетува низ чаршија, се напива една газоза на кафето кај Славета, се упатува за дома, малку – како и секогаш – се задржува пред фотографскиот излог на Сотка, пред да сврти во своето сокаче, и пак се враќа назад. На одморите во десет и единаесет пак не може да ја види. Каде се сторило девојчево? Свршен е петтиот час, и тој стои пред гимназиската врата. Постојува малку, колебајќи се, и от-

кога излегуваат професорите, па си оди дома.

Дома Спасија, жена му, го спремила веќе ручекот. Сами се со неа. Имаат еден син, судија, со служба е дури во Преко. Имаат лозје, дуќан даден под кирија, синот им праќа по некоја пара, добро живеат. Соколе во Турско учеше до трети клас во Солун, после ја напушти школата и работеше како бакал. Сега е стар за работа. Беше едно време и псалт во главната црква, но се повлече, не можејќи да го поднесува судирањето на суетите, што постои и во тоа звање.

2

Средата поручек Боцевата берберница е живната. Пред врата ја опчекориле клупата и играат шах слепиот Саве и син му на Боцета, Миланче. Саве си носи нарочна табла за слепи, на која црните полиња се направени пониски, а фигурите се качат. Секој час неговите прсти ја прошаруваат нежно таблата, разубинавајќи ја позицијата што се менува. Притоа тој секогаш си свирка некаква своја мелодија.

Внатре седат три-четворица старци, другари на Боцета, на кои старата берберница им е нешто како дискусионен клуб. Берберницата е најстара во градот; пред да ја отвори Боце, берберската работа се вршела на сокак – муштериите седнувале на самар и сами си го држеле ваганот со вода. Оттогаш

е останата пословицата: „Не мини кај што се бричи кадија, оти ќе ти го дадат да го држиш ваганот.“ Оваа берберница, со изгниено душеме под кое наместа се гледа песокот, со испукан таван откај што се подаваат трските од лепенката, претставува една, преживелица од старото време, заедно со овие неколку души што се збираат тука како бродоломници, потсетувајќи се на начинот на својата младост и трудејќи се да го подржуваат колку што можат.

Како случајно зачувани драги предмети, од цел еден потонат имот, на пенџерето од берберницата стојат неизмено две црковни книги. Часословот е веќе сосем неупотреблив, мувлата ги зафатила и внатрешните листови; но затоа Светото Писание уште не си ја дослугало својата работа, иако се негде-годе дрпнати листови за бришење на бричот. Како забравени од секого си стоеја тие две книги на черчето, оставени да си зборуваат, ако можат, сами со себе. Само понекогаш кога немаше работа, Боце ќе ги навреше очилата на нос и се обидуваше да прочита по некоја страничка. Но откако се смеша времево, и особено откако изби војната во Европа, старата книга почна да придобива сè поважна улога во берберницава, како да чекала стрпливо само за тоа да се најде во ваков зол час. Боцевите другари се збираат да се поразговараат за настаните, што со секој ден напираат сè понови и потревожни, и се мачат да ги подведат најновите извести-

ја под боговдохновените предвидувања на Откровение Јоаново, да узнаат по тие знаци на кое место се наоѓаме по патот на апокалипсата. Главниот збор го држат во тие расправи Соколе и Боце; Соколе како поучен, а Боце по својата природна склоност да противречи, потсилена уште од улогата на домаќин.

– Што ми расправаш за Евреите, – и сега се лути Боце, – за нив е овде јасно кажано, за оние стоичетириесет илјади, помазани од Господа. Кажи ми ти кај кој ангел сме, која труба ни труби сега?

– Јас велама петтата, – одговара Соколе.

– Петтата, шипинки!

Сега и Соколе се вгорештува:

– Гледај овде, – го превртува тој листот на книгата што ја држи Боце на колена. – Гледај што пишува: „И петтиот ангел затруби... и од чадот излегоа скакулци на земјата, и им се даде власт, како што и чкрапјите имаат власт на земјата. И скакулците беа како коњи спремни за бој; и на главите нивни како круни од злато, и лицата нивни како лица човечки.“

Влегува муштерија, некој брадосан селанец, што нашол најпосле време да се обричи откако помина жетвата и вршењето.

– Миланче, – вика Боце, – ела избричи го човеков!

Миланче ги остава полека земените фигури од skutот на клупа и влегува внатре.

Саве се прибира, престанува да свирка, шари брзо со прстите по таблата, како да сака сосем да ја искористи оваа пауза за да го урне противникот.

– Е, па кој ти се скакулците? – му се свртува иронично Боце на Соколета.

– Германците, кој! Не ги виде во првата војна со каква форма беа, зелени, и очите им се токму како на скакулцине. Еве и сега како скакулци се нафрлија да пустат земји.

– Арно погоди за првата војна, – вели Боце. – Тогаш беа скакулците.

– А овде, а овде, – покажува победнички со прстот Соколе. – Читај: „И имаа оклопи како оклопи железни, и гласот на крилата нивни беше како глас на коли кога многу коњи трчаат на бој.“ Не гледаш оти овде се зборува за аеропланите? Кај имаше тогаш аероплани да се бијат?

Боце превртува еден лист понатаму, поблиску до пропаста на светов, без да му дава некое внимание на неговото докажување. Тој е полн и црвен во лицето, страда од притисок но не може да се откаже од чашето, – се подистава малку со главата наназад, зашто е далноглед и не му помагаат многу ни очилата, а и книгата ја истава со левата рака и ја гледа некако искосо. Над очите му се набрале бели веѓи како две грмчиња, вака – тој личи на пророк што е готов да го изрече пресудниот збор.

– Милан, ти отиде кралицата, бог да ја прости, – се јавува однадвор гласно Саве и пак почнува да свирка.

– Доста бре ти таму, – се лути Боце дека го прекина баш во еден момент на најубедлива тржественост. – Слушај сега, – му вели на Соколета, – „И заставав на песокот морски и видов сверка кај излегува од морето, која имаше седум глави, и рогови десет, и на роговите нејзини десет круни, а на главите нејзини имиња хулни... И ѝ беше дадено да се бие со светите, и да ги победи, и ѝ би дадена власт над секое колено и народ и јазик и племе. Кој има уво нека чуе!“ Кај си на Велес, Соколе! – извикува Боце и гледа победнички наоколу. – Кај седмиот ангел сме, а брате, – додава тој како смекнато. – Пред Судот Страшен. И ти имаш уши да чуеш, и знаеш поарно од мене, туку се правиш дека не слушаш, ти се живее, не ти се умира, таму е работата!

Дури старците уште се расправаат, надвор некој се приближува на прсти зад Савета и полека му дига една фигура. Саве веднаш го сеќава и прави движење со раката да го фати, но оној веќе се иставил.

Саве пипа по таблата, установува која фигура му е земена и вели ладно:

– А, баш ми е гајле, си ми го зел топот, еве има друг топ надвор, ќе го наместам него.

– А бе за слепци ли е шахот? – се смее Гога и го тупнува Савета леко со фигурата по теме.

Но во истиот момент неговото внимание го привлекува нешто друго, тој го заборава Савета и провлечува со многузначителен глас:

– Соколе, гулабот!

Соколета како да го прободe самиот седми ангел со огнениот мечовиден јазик право в срце. Но некаква сила пак го крена и тој се зашантра, црвенејќи во одењето, накај вратата од берберницата. Пред врата го пречека Гога и го прегрна како мил другар преку рамо.

– Се пушти соколот по гулабот, – рече некој внатре и настана смеа. Но Соколе не слушаше.

Од другата страна на рекчето минеше Лила со својата другарка. Направила нов фустан, без ракави и одгрлен, сета е како пеперуга. Нешто негодува во Соколета дека е таа така слободна. Но тоа е само моментно чувство, зашто сè заглушува она негово срце што бие и шуми.

– Го познавам братучед ѝ на другана, – му вели поверливо Гога. – Од него ќе ја добиеме сликата. Биди утречер овде.

Соколе не може да зборне, му потврдува само со глава. Тој се ослободува од прегработ на Гога, тешки му се неговите раце, и пак влегува полека внатре.

Што му требаше да се препира со Боцета за свештени работи? Сега тој ја оставил библијата на неговиот стол и го пречекува со сурови зборови:

– Евангелието треба да го читаш ти, евангелието! Она место кај што спасителот вели: поарно да си го ископаш окото, отколку да погледаш жена со лоша мисла.

Соколе се свиткува на столот, погледува загубено наоколу – сите знаат, но тој треба сепак нешто да одговори:

– Не си при себе денеска, – му вели на Боцета.

– А ти правиш на старос магарос, – забележува Боце меко, како да му се смилил.

Соколе ги превртува сосем несвесно листовите од книгата и нешто мемоли во себе. Тој се прави како ништо да не го засега, а всушност сака да го забораваат, да не се креваат на него нивните очи. Тој секава и знае: еве ја дојде таа – осудата. Дојде присмебот како нејзин придружник. Има право Боце кога вели дека седмиот ангел труби, самиот тоа го чувствуваше, но зошто нејќеше да ѝ погледа на вистината в очи – од некаква жалост, не за себе.

Нешто сепак го успокојува Соколета. Лажна е осудата и не мисли тој грешно. Осудата ја создаваат луѓето, зашто тој излезе пред нив како гол. Не е неговата љубов плод на мршата, од која произлегува секој грев. Плотската љубов е останата зад него во животот, мртва. Сега Соколе гледа дека не сака телото, ами душата е таа што сака, и ако душата не нашла љубов во животот, ќе запилкува за неа како орле за вода над пустине карпи, дури не ја најде својата гроба. Го-

лема е оваа книга што ја листа тој несвесно. Не е само она место во неа што го посочи Боце, има и други што ја кажуваат осудата. Има такви зборови во неа од кои човек вивнува од срам. Но кој ја дочитал сета од крај в крај? И ако ја дочитал, кој е тој да памети на средината сè што се рекло во почетокот, и на крајот – сè што пишува во средината? Затоа е Соколе сигурен дека има во неа едно скришно место што ја оправдува неговата љубов!

3

На другиот ден Гога дојде пред берберицата заедно со Крстета, студент по филозофија, на кого му вети да му покаже еден занимлив човечец, Соколе веќе седеше на клупата под маслинките. Иако сношти преживеа чувствителен удар, тој не заборава што му порача неговиот посредник. Крсте всушност не му беше непознат на Соколета. И тој беше доста редовен посетител на Боцевата берберица, но еден од оние што со ништо посебно не се истакнуваа, не го привлекуваа вниманието на другите. Повлечен, тој се задоволуваше со тоа да посматра како играат шах или да го слуша разговорот на старите, без да се замеша со некој збор, како што правеше Гога. Така и се случи што Соколе со него досега воопшто да нема зборнато, иако се поздравуваа в чаршија.

– Соколе, – рече Гога – машково ѝ е братучед на другарка ѝ. Тие двете идат кај него дома. Ако не ти ја сврши тој работата со сликата, не може никој друг. Тој е мој човек, молчи како гроб, можеш да му кажеш сè што сакаш.

Гога ги остави двајцата да се разговараат, а самиот влезе в берберица да се бричи.

– Ќе можеш ли да ми најдеш нејзина слика? – праша Соколе тихо, а погледот му се управи молезливо на момчето.

– Не знам, треба да видам, – рече Крсте, и придаде со подруг глас: – Треба да знам зошто ти е.

– Зошто ми е? – се усмевна Соколе, но веднаш како да се уплаши да не излезе тоа негово усмевнување како нешто неарно, да не се сети нешто долно во него. Тој нејќеше да падне таква сенка на неговото чувство, а освен тоа сега му се чинеше – можеби со право – дека ова момче ќе може да го загрее за себе само ако успее да му ја претстави својата потреба како една заповест од животот. Не беше овој како Гога, стариот веднаш го прецени тоа, кај него треба да се побуди разбирање. Стариот мора да дејствува, да придобива, зашто сега е можеби најблиску, до својата цел.

– Слушај, синко, – рече Соколе, – да ти кажам малку од мојата историја. Кога бевме деца, нè ранеа со сол-пипер, нè облекуваа во шајачно. Во Солун сум гледал мал-

ку како се носи светот и како живее. Отаде ме зедоа, ме кладоа во една бакалница, во чаршијава. Млад колку тебе, да знаев што е жена, да знаев што било љубов – не. После ме проженија и сè помина. Туку не поминало. Ова ми е сега како едно наказание дека сум немал младост. Ако можеш да разбереш, доста ти се и овие зборови, а ако не можеш, што дека ќе ти кажувам и цел ден.

На Крстета му е негодно да распрашува повеќе за туѓите скривности. Тој е еден од оние луѓе, што немајќи смелост да се доверува, нема смелост ни да ги гледа направо туѓите судбини. Затоа, со израз што покажува полно разбирање, тој оди на друга, иако приближна тема.

– Има необични случки, – вели тој. – Денеска читав една книга, се опишува животот во Кина. Таму има едно девојче што се плаши од грубоста на младите луѓе и затоа засакува стар човек. Се случува, вели, понекогаш вишните двапати да цутат, и има нешто многу убаво во тоа цутење, но и многу жалосно.

– Донеси ми ја таа книга да ја прочитам, – вели стариот. – Донеси ми ја заедно со сликата. Мене ми е доста тоа.

Крсте го погледнува стариот, а после мисли. Денеска се запозна со Лила. Тој читаше лежејќи на кревет во своето мало сопче, кога братучеда му ја доведе. Уште кога ги виде во дворот, тој се постара да си ја придаде онаа студентска важност, донекаде

таинственост на позивот, што толку им импонира на гимназијалките. Но таа не влезе кај него зад братучеда му, како што очекуваше, таа влезе прва и му се исправи убава и насмеана, така што тој се најде смешен во својата првобитна намера, мал и збунет пред неа.

– Вие сте биле Крсте, – рече таа. – Често зборуваме за вас.

Колку отворена и смела младост имаше во неа! Незаборавна младост. Да почувствува човек силна потреба да ја овековечи, не за себе ами за животот, зашто кој доживеал едно такво среќавање со неа, нема да ја заборава, само ќе жали дека одминала. И стариов сака да доживее едно такво среќавање, макар со нејзината слика. Таквата младост – чувствува Крсте – треба да се опева, можеби во неа е изворот на секој а најубава песна.

4

Саботата е пазарен ден. Спасија го прати Соколета да ѝ купи пиперки за сушење. Се поумори шетајќи низ раздвижената чаршија, каде што човек на секој чекор може да се бунне со некој зазјан селанец. По ручекот почина малку во двор, и тргна после за на лозје. Треба да се врати пред мракот, зашто се канети на свадба.

Лозјето му се наоѓа меѓу најгорните, под самата планина. Оддалеку се црвенеат црепо-

вите на куќарчето, направено среде лозје. Соколе го зема полека нагорништето. Начесто застанува да здивне и се свртува накај градот. Пладнето го покрило со бледо трепетење, над кое се извишува само белиот саат; по патиштата во полето се крева прав од пазарциите што се враќаат.

Добро задишен и спотнат тој се најде најпосле пред вратничето од лозјето. Пред да отвори, го слече палтото и седна на лединката. Земјата е топла, пријатно ветре повејува овде. Соколе ја брише потта со шамиче.

Во лозјето, по стар навик, прошета прво околу, да види да не прерипнал некој преку жицата да краде. На долниот крај пак му влегле, се гледаат изронети зрна и стапалки. „Да му се исушат тие нозе,“ помислува Соколе. Душата му се луту на полјакот, дека не чува како што треба, иако се знаат, комшии се дури, и толку пати го честел со ракија и редовно му дава грозје да им носи на децата.

Соколе решава да побрза со грозјebraњето, веќе сме кај Богоројца, скубнува негде-годе по некое зрнце – зрело е, слачно, би можело уште малку да дрочи, но што вреди кога арамии го берат.

Во лозјето тој си има свое место за седење, под крувчето. Жал му беше да го сече тоа крувче, иако им држеше сенка на околните лози. Тој седнува свртен со погледот накај полето, со грбот се опира на крувчето.

Пријатно му е од топлината на земјата и на стеблото. Околу него е послано од круши – некои се јарко жолти, некои веќе гнијат. Врви мравјата работа околу нив. Лозјето се спушта благо надолу, и ако гледа подолго човек по вршките на лозите,, што преминуваат натаму во другите лозја, му се чини како едно зелено мирно-заталасано море да го дели од полето и од градот. Долго гледа така Соколе и му се чини дека никогаш не би му се здодеало да гледа.

Одеднаш тој слуша шушкот во лозјето над себе и како одење од човек. Дури сега му текна дека го остави вратничето отворено. Се поткрена малце на колена, да може да види без да го сетат него. Таа! – примре Соколе и се епушти на земи. Не е можно да го лажат очите. Таа одеше претпазливо и разгледуваше горе-долу по лозјето, како да бара некого. Го носеше оној жолт, разгрлен фустан, без ракави. Зошто ли дошла дури овде, во неговото лозје, и тоа сама? Одеднаш му се јавува објаснението: тој слушал дека некои млади се ставувале по лозјата, имало дури случај да ги фатат. Таков е сега светот. Соколе ја сфаќа суровоста на овој миг, кога треба да ја испита во најнеобична мерка вистината, која и инаку ја знае. Најарно да молчи овде, да се притаи дури не си излезат, инаку како би можел да ја навреди неа, да ја избрка ли, да ја скара, да ѝ се развика?

– Еј, – викнува таа тихо отстрана и одеднаш излетува на чистинката пред него.

„Овде им било и ним местото“, – помислува Соколе и ја погледнува како пропаднат в земи, стопати колнејќи се во себе зошто се нашол овде и молејќи ја, не знае зошто, тој неа да му се смилува, како да кренала секира над „неговата глава.

Но зошто е таа толку мирна, ни да се изненади, ни да се вцрви, а уште кротко му се осмевнува.

– Те барам низ цело лозје, – вели таа, – а ти си се скрил.

– Што сакаш? – зборнува Соколе, одеднаш свестен, можеби од изненадата колку брзо се снаоѓа таа во ова небрано лозје.

– Да наберам грозје.

– Скини си, – ѝ вели тој и покажува со рака.

– Не, јас сакам да берам заедно со тебе.

Таа не чека, му приоѓа и му ја зема раката. Соколе се покорува како мало дете, сака да биде свој, а не може, има некаква безмилосна власт во оваа мала бела рака, што така меко го допира. Тој не може веќе ни да се праша од каде олкава дрскост кај едно толку младо девојче, такво однесување спрема непознат човек.

Минат неколку чекори, а таа сè го гледа и му се смешка, така што и тој мора малце да ѝ се насмевне, чувствувајќи по нешто дека така треба.

Таа го задржува.

– Колку е убаво овде, – му вели и покажува со раката широко на лозјата и на полето што се шири долу.

Соколе чувствува како се припива таа до него, па ја спушта својата глава на неговото рамо и гледа сè така во пределот, сега не се смешка а е замислена. Нејзината црна коса така слатко го допира, што тој се сетува за убавината на второто цутење на вишните. Но баш таа мисла го свестува, и му станува јасно: ова го имаат скроено Гога и неговиот другар, ја наговориле да се нашегуваат страшно со него. А тие сега го гледаат зад грб и паѓаат од смеа.

Но сепак тој не може да се сврти во истиот миг, не може да се ослободи од нејзината душа. А кога се свртува, тој гледа дека на меѓата над лозјето стои полјакот, лукаво се смешка и ја ниша главата.

– Тоа не е ништо, – промрморува Соколе и сака да се ослободи од неа.

Тие зборови му значат дека ништо немало ниту може да има меѓу оваа девојка и него, сето ова е една измамна случајност, и нема полјакот зошто да се смешка така и да расправа после по комшилукот и по чаршијата.

– Тоа е сè, – му вели таа и ја стиснува силно неговата рака и уште повеќе се припива до неговото рамо, така што тој пак се заборава.

Но смислата на овие нејзини зборови Соколе треба да ја сфаќа веќе буден, зашто

таа му мина во тој миг како просирна измаглица меѓу лозите, тој сега ги гледа пред себе само мирните зелени лози и гледа дека сето ова што го доживеа било само сон.

Соколе останува уште долго неподвижен така како што беше задремал, како да нејќе да ги отресе од себе последните мрвки од сонот. Криво му е сега дека сомнението му ги загорчи најубавите мигови што можеше да ги преживее. Зошто тоа горко сомнение влезе дури во неговиот сон, да си мисли дека ни во сонот не може да се сретне со неа?

Веќе фаќа приквечерина. Треба да си оди. Соколе слегува полека по патчето кон градот. „Тоа е сè!“ си повторува во себе. Тоа имаше двојно значење. Едното значење беше дека не се верни оние зборови што ги изговори тој во стравот, а дека е верно оти нив ги сврзува најчиста љубов. Другото значење беше дека нема што повеќе тој да чека од таа љубов, тоа е сè, тоа е крајното, најубавото и единственото што му го дава таа.

Соколе слегува по патчето, жален и радосен едновременно. Сонцето е на заод, бело облаче го прекрило. Сето поле е во чудесна светлина. Далечниот Пелистер одвај се оцртува, нежно, бледо-лилав, крушовските планини, таму кај што заоѓа сонцето, ги прекрива просто една трепетна виолетна завеса, сенките наваму стануваат сè поизразити и позатворени, се гледа секое прозорче во градот, во кој се издига на безбројно места темното зеленило на тополите. И каменот дури

го дише овој чудесен септемврски воздух, што си го предаваат дните со невозмутима и блага јаснина.

5

Вечерта на свадбата Соколе се напи малку повеќе вино одошто си ја знаеше мерата. Беше живнат. Околу десет саатот се враќаа со Спасија дома. Минејќи покрај фотографскиот излог на Сотка, осветлен со една сијалица внатре, тој го погледна по свој стар навик. Нешто го штрекна дури в срце: внатре, на самата средина, беше изложена сликата на Лила. Несвесно Соколе се побара по џебовите за очилата, да види подобро, но веднаш се сети со кого е и тргна напред. Спасија ја виде неговата забуна, но не разбра одошто е.

– Тебе, море човеку, – му рече таа, – како да не те носат нозете.

Но Соколе не ѝ одговори. Пред неговите очи трепетеше во сјајот на електричната светлина ликот на девојчето. Таа се смешкаше мило на сликата, а црната коса ѝ паѓаше тешко на обете рамена.

Куката од Соколета е одма тука, во првото сокаче. Кога си дојдоа, жена му влезе внатре да пригодува за спиење, а тој остана во дворот. Не може уште да си ја смири возбудата. Најпосле му е на доват таа слика што толку ја бара и што му ја постави неговата љубов како опиплива цел, за да не се повто-

ри уште еднаш она чувство на глува тежина од летоска. Сликарите се отворени и во недела претпладне, – се сетува Соколе. Утре уште рано ќе појде кај Сотка и ќе го моли да му ја продаде сликата, па колку сака нека му натплати. Но мислата го свртува на друго: Сотка ѝ е внуче на Спасија, близок род се, како ќе му објаснува зошто му е нужна сликата, нели секоја лага ќе биде плитка и жалосна, и тој само ќе се изложи на подбив пред него, ако не и на опасност да разбере прва жена му за сето тоа. А што ѝ чини нејзе да му јави на синот? Соколе се потресува од таа помисла. Останува единствено да прати некој друг, мора утре рано да го бара Гога, да му ја сврши таа работа како за себе.

Соколе се запира на тоа решение и оди да ја заклучи портата. Како нарочно, таа останала малку подотворена. „Да претрчам еден час, да ја видам поубаво сликата“ – си помислува Соколе. „Еве каде е“. И нозете веќе го носат скоро бешумно по сокачето. Сè е темно и позаспано, само излогот на Сотка плиска на земи преку улица жолта светлина.

Соколе застанува пред излогот како случаен минувач, со рацете одзади. Но срцето му бие тешко и му тера оган в образи и в очи. Се испулува на двете страни. Сам е. Не, не е сам, тој стои лице в лице со неа, и таа му се смешка како да ѝ трепетат живи усните. „Соколе, земи ме бегалка – како да

му вели таа – сега веднаш, зашто утре ќе биде доцна“.

Соколе се наведува и позема нешто, како да се колеба за дел од секундата, но раката намавнува и каменот чукнува во џамот. Ударот е сосем несмел и стаклото само напрснува. Вториот пат скршената срча сингара, како со некој писклив кикот, по сета улица. Соколе брзо ја спружува раката в џамлак, ја граба сликата, ја пика в пазува и просто бега. Му се чини дека светна електрика на еден прозорец кај Сотка, прозорецот се отвори и некој вика „држете го“. Но тој е веќе во своето сокаче, еве влегува во портата, ја заклучува како без душа, ја опира со грб и премрува наслушувајќи. Но никој не трча ниту вика, сè е мирно и заспано како пред малку. Дури ни Спасија не сетила дека излегол. Соколе се довлечкува под лозницата, седнува тука на столче, и збива, и збива. По малку, дојден на себеси, тој се накашлува како што прави секој домаќин во својот двор.

Спасија го вика да си легне, што прави уште надвор. „Не, – ѝ одговара тој, – јас ќе си постелама овде под лозницава“. – „Што е, да видел господ, да правиш што не си правел!“ – се кара таа. – „Така“, – одговара кратко и решено Соколе и самиот оди, го пренесува јастакот и покривачот и постила во дворот. Ги собува само чевлите, и легнува така, облечен.

Раката му оди в пазува, ја напипува сликата, таа е мазна под прстите и Соколе долго ја мазни, ја милува. Тој милува една убава лика, таа што го допре во сонот, та уште да ја чувствува чудната горештина на тој образ. Како да е вторпат Соколе во својот живот младоженец. Но не е оваа ноќ како првата што ја помина со Спасија и за која му е сега дури срамотно да мисли. Тогаш се женеше неговата мрша, а сега се жени неговата душа, цел век жедна за љубов. Меѓу лисјето на лозницата сега му светкаат радосни ѕвезди над неговото ложе. Усните безгласно му шепотат милосни зборови, за кои ни самиот не знаеше дека ги таи. Ќе завене малку Соколе и пак се разбудува, и сè си тече тоа изворче од милозливост, а на јасното септемвриско небо, кога да се разбуди, сè подруги ѕвезди се наднесуваат над него, како да сакаат сите да стигнат на ова ноќно празненство и да пеат тихо – „уневести сја“.

Неколку пати ја вадеше Соколе сликата од пазува, но месечина нема, а светлоста на ѕвездите е слаба, тој не може да ја разгледа и ја враќа пак назад. Не може да се отме од некое гордо чувство дека, сам дојде до овој мил предмет, за кој мислеше дека никогаш нема да го добие без туѓа помош и смилување.

Утрото прват Соколе не оди в црква, ја испраќа Спасија, сака да остане сосем сам.

Кога излезе таа, тој се затвора в соба, ги клава очилата и ја вади полека сликата од пазува. Погледнува: тоа не е Лила. Тоа е некое девојче што никако не личи на неа. Раката сама му се спушта долу. Но во следниот миг таа жестоко се збира, тој ја тутка, ја парчосува сликата, а лицето му го искривува неубава насмевка.

6

По неколку дена се разбра дека Лила се свршила за некој доктор од нејзиниот град. Таа се испиша од гимназијата. Докторот дојде да ја зема. Прошетаа една вечер по корзото. Тој беше убав, висок и сериозен триесетгодишен маж. Лила го држеше под рака и се смееше среќно. Свадбата стана веднаш и тие си заминаа за да не се вратат веќе никогаш во овој град. Освен Соколета Кипра, оваа разделба ја почувствува горко уште еден човек, тоа беше Крсте, студентот по филозофија. Тој излегуваше сека приквечер сам на прошетка и полека, полека зафаќаше дури далеку в поле. Грозјebraњето беше во ек. Уште стоеја јасните дни. Тоа е септември, месецот кога земјата се проштава од плодовите, јасен, а оваа година толку тревожен.

ЗАКЛАНО КРУВЧЕ

Застарениот студент и застарениот ерген Стојан Пискулиев тргна есента 1942 година во Софија да го продолжи учењето. Тој беше загазил веќе во втората деценија од своите агрономски студии што – почнаа уште пред деветојануарската диктатура, а сега навлегоа во бурното време на Втората светска војна и се преместија во друга престолнина. Пробелените ретки коси на неговата глава, го обележуваат тој долг пат изминат во служба на науката. Со Пискулиева тргаше и неговото крштениче Орде Годивец, повеќе за да се засолне на посигурно место. Има кај нас некои обичаи што сами по себе не се лоши, – ниту некој помислува дека не чинат, а сепак од нив може понекогаш да произлезе незгода. Таков е обичајот да може и дете да биде нунко, па макар често пати да е нужно две жени од едната и другата страна да му го придржуваат кумчето дури попот пее над него молитви, зашто инаку сигурно би му паднало од раце на плочите од црковната паперта. И Пискулиев, кога го крсти Ордата, беше уште детиште, а еве

доживува да се рече дека скржето што го држел в раце над кршталникот, над кое тревливел невешто по попот „крешчаетсја раб божји Јордан“,– сега го привтасало, а можеби ќе го остави кумот и зад себе.

Но не беше сега тоа многу важно. – На Пискулиева повеќе му тежеше што со ова свое крштениче си зема уште една грижа на својата и инаку мачна глава. Мајка му на Ордета, останата вдовица со тоа единствено дете, дојде кај него и му се припрати со молби и заколнувања: „Златен нунко, ти ќе ми го водиш детено во Софија. Ти ќе ми го гледаш таму, да не се смеша во пушта политика, да ми го изедат, пцине. На кого да се надевам, со кого да се величам јас сирота: еден ти и господ!“

Ги слушаше Пискулиев овие жаловити зборови, ја подисправаше некако својата мршава, извиена снага, со клапнати рамена, како да сакаше со тоа да ѝ ја поткрепи верата во себе на таа сиротна жена, и најпосле одговори како што го учеше неговата смирна и блага душа: „Не бери гајле, тетко Спасие, ти само учи го да гледа што правам јас, јас сум ги минал тие патишта“. Така велеше тој, иако не му беше лесно да прима внатрешна одговорност за едно дечиште што којзнае како мисли и како слага.

По патот, и првите два-три дена во Софија, дури бараа кај да се сместат, Орде Годивец, со кого Пискулиев како човек од постарата генерација немал никаков допир ре-

чиси од оној ден на крштењето, се покажа мирно и здржано момче и ги освои симпатиите на својот кум. Пискулиев немаше потреба, како постар и попечен, да зема извесна дистанција спрема момчето, ниту можеше да го стори тоа. Спротивно на надворешниот свој изглед, во душата Пискулиев малку се беше изменил од своите матурантски денови, па тоа и овозможи да се создаде меѓу двајцата контакт на врсници. Од друга страна крштеничето насети веднаш дека под белите коси на кумот се крие наивна детинска душа. Заправо погрешно би било да се рече – се крие, зашто таа толку видливо се покажуваше! Тоа несоодветство просто го гонеше секого на насмешливост, груба, или добродушна, зависно од карактерот на човекот. Не можеше ни Орде, да устои пред тоа чувство, но добродушноста и ненаметливоста на неговиот потсмешлив однос, што почнуваше да се јавува, беше несомнено потсилена и од онаа врска на кумство што ги сврзува двајцата.

Неколку дена тие ги крстосуваа улиците на градот, барајќи стан. Почнаа од центарот и зафаќаа сè подалеку и подалеку накај периферијата. Орде Годивец го оставаше почително својот кум од десната страна, а овој врвеше полека, нога за нога, мршав и височок, со малце повиен врат и една така блага, сепростувачка усмевка на лицето, како да е некој нов Исус, што веќе многу години влече невидлив крст по бескрајна Голгота и од тоа

му се повиени рамениците. Тој, иако му се паѓаше некаква улога на предводник и закрилник, не чекаше долго да му ја предаде иницијативата на Ордата, и да се пушти да биде воден од своето крштениче, на кое и без тоа му домашне да го гледа како се тутка и како одвај прозборува по некој збор, со загубен глас, на оние две-три места каде што прво прашаа за стан.

Станот го изнајдоа најпосле на самиот крај на градот, накај Јуч-бунар, во куќурчето на нивниот земјак, дедо Иван Костов, скриено зад дрвјата во доволно широк двор ограден со тараба. И сепак заслугата што се сместија доста брзо му паѓа во дел повеќе на Пискулиева. Имено, дедо Иван, подозрителен до сржта на коските, долго и сомнително ги премеруваше, се колебаше дали да ги прими и нема ли со тоа, заради извесна, парична полза, да си навлече само поголема беда, од која после тешко ќе биде да се откачува. Не беше лесно за стариот да се реши, зашто досега никогаш тој не прибрал туѓи луѓе во своја куќа или подобро речено на своја територија, бидејќи ова катче заградено се поцрнети штици, негде-годе накривени и проретчени, го чувствуваше тој како некоја своја посебна држава, за суверенитетот на која постојано трепетеше. Но оној благ и толку кроток изглед на Пискулиева, на кого стариот гледаше преку главата на Ордата, покажувајќи така дека просто не го зема предвид малиот, ја сломи коравата душа не-

гова и тој се реши да ги прибере земјациите. Кој не би се смилил пред изгледот на Пискулиева, штом дури и дедо Иван не можеше да остане рамнодушен. На стариот му заприлега тој како да е добар светец што слегол од иконостасот на некоја напуштена црква и назорум дошол и во неговиот двор.

Сепак стариот не сметаше дека е спогодбата заклучена дури не им изнесе на своите квартиранти некои строги прописи од домашниот ред и свои предупредувања, од кои најважното беше дека тој нејќе ни да чуе за нив, и подобро веднаш да си одат, само ако имаат некоја сколободија со власта, било таму од кај што дошле, било овде, кај што се сега. Потоа сепак стариот омекна, почна да ги распрашува за родното место, од кое беше излегол уште пред Балканските војни, за тоа од кое маало се и од која фамилија. Излезе дека тој бил познат со покојниот му татко на Пискулиева и дури, може да се рече, пријател. – „Јано, свика најпосле тој, донеси нешто да ги почестиме момчињава.“ Дури тогаш се покажа женското суштество, што покрај дедо Иван ја обитаваше оваа куќа, единствената негова ќерка, веќе стара мома од близу четириесет години, мала и спечена, со добродушно и виновно усмеvnато лице, малку дури поцрвенета, срамлива. Таа ги послужи ракија, а Пискулиев отпи само половина чаша, што очевидно остави добар впечаток на стариот. Куќурката беше на визба, со салонче и две сопчиња. Едното го зафатија

сега Орде и Пискулиев, на кого му дадоа и јорган, бидејќи не си носеше покривач од дома.

Не поминаа ни неколку дена, а со Пискулиева стана една сосем непредвидена непријатна случка, што заплашуваше да создаде за него претстава токму на онаков човек, каков што дедо Иван нејќеше да има во својата куќа. А стана тоа вака. Пискулиев си седеше во библиотеката и ги превртуваше бавно оние свои скрипти што секогаш ги носеше со себе. Други книги тој скоро и не читаше, во однос на убавата литература се задоволуваше со неколку рецитации, научени во гимназијата, но кои уште за чудо добро ги паметеше.

Одеднаш во салата влегоа неколку агенти и ги забраа сите мажи што се најдоа тука, длабоко зачитани, и кои како од пријатен сон преминаа нагло во оваа груба реалност. Тргна покорно и Пискулиев, со право убеден во својата невиност.

Пред библиотеката кордон од полицејски стражари беше ја заградил до сидот една група од три-четириесет души. Ги втераа во тој круг и новодојдените, и по малку ги спроведоа во блискиот четврти участок. Циментираниот двор на участокот е заграден со високи сидишта, студено и безизлезно настроен. Задржаните ги притиснаа пак во еден ќош, а пред нив горе-долу по дворот шеткаше стражар на голем коњ, управувајќи го понекогаш и накај групата, кога му се чине-

ше дека оваа се проширила на повеќе простор одошто ѝ се полага. Од десет часот предручек, кога ги дотераа, па до четири попладне, не се случи нешто што-годе забележително, само што им ги собраа личните карти и не им даваа никако да седнат, ами мораа да стојат сè простум, како за почит пред силината на власта.

Пискулиев никогаш во животот и не помислувал дека ќе се најде во ваков капан, зашто тој имаше основа да го смета ова место не за мирни граѓани што си ја гледаат работата и единствената грижа им е да си минат незабележано и никого да не настанат. Затоа сева случка силно го изненади, му се виде чудна по својата неприродност и несогласност со најпростата човечка логика. „Ај таксират“, си повторуваше тој во себе и, сиот исплашен, гледаше прво да се пикне негде во задните редови, до самиот сид, само да не го забележат по нешто.

Попосле како да се поослободи малку. Како желка што ја пика главата в корупка кога ќе ја чалне некој, а после претпазливо ја вади надвор, иако можеби баш во тој час напаѓачот стои над неа со кренат стап и чека да ја трасне по глава, така и Пискулиев, по првиот уплав, почна да поднасира зад рамената на другарите и да се разгледува по дворот. Некои униформисани началници, некои цивили, влегуваа и излегуваа одвреме навреме низ дворишната врата на участокот, без да обратат видно внимание на задржаната

група. Затоа Пискулиев повеќе го следеше стражарот на коњот, што беше непосредно придаден кон нив, прв истурен претставник на власта која еве најде за сходно да го привлече и него под своја присмотра.

Погледнувајќи го така стражарот, Пискулиев можеше да заклучи дека неговото лице не издава ништо грозно, ништо што би влевало во човека особена тревога, ами напротив, иако строго, што е во моментов сосем разбирливо, тоа изразува извесна мерка на правилност, а од тоа повеќе на Пискулиева ништо и не му треба. Му се стори дека и стражарот го забележа него и дека на секој поврат со коњот, навидум немарно и како случајно, неговиот поглед пак се запира токму на него. Пискулиев тогаш се сили да покаже што поблаговиден изглед, иако за него тоа не е ни потребно.

Во еден момент стражарот дури го запира коњот, свртен накај него, и на Пискулиева му се чини дека еве сега ќе го викне: „Еј ти, доброто ми момче, ајде оди ми си надвор, гледам јас дека ти си по грешка овде. Брзај да не ти пропадне купонот за мензата, оти уште малку е два саатот.“ Пискулиев го спушта погледот долу, очекува, но копитата пак тешко тропнуваат по бетонот и стражарот ништо не му рече, иако – нема сомнение – сакаше баш тоа да му го каже. „Службата си е служба“, се утеши Пискулиев.

Нему му домашне и, за да го скрати времето, ги отвори скриптите на истата онаа

страница на која беше запрел. Тој дури сега забележа дека заправо за сето време го држел показалецот од левата рака токму на тоа место меѓу листовите, за да не си го загуби редот во читањето. Загледан во книгата, Пискулиев полека се заборави, и престапувајќи од нога на нога, што му чинеше добро на колената здрвени од стоење, по некое време тој изби во првиот ред на групата. Тој застапа дури за еден мал получекор понапред, се сврти некако вкосо, и си читаше мемолејќи со усните, зашто никогаш не беше свикнал да чита сосем во себе. Таков, тој изгледаше како некое смерно свештено лице што реди молитви за спасот на сите овие несреќни души и за умилоствивување на оној што со мошна рака ги собрал овде на куп.

Но тогаш се случи нешто за кое Пискулиев не можеше во истиот момент да стане свесен. Нешто го шибна грозно преку плеќи, така што тој падна на коленици и ја испушти книгата од рака. Сосем механични, отворајќи ги мигновено очите, тој посегна да ја земе книгата, но тогаш последува вториот удар, а и коњот го бувна и тој се испружи целиот, удирајќи со лицето в цименто. Луѓето се збија исплашени сосем до сидот и Стојан Пискулиев остана сам на средина, повргнат в прав и скоро прегазен од страшната сила што го истури својот гнев над него.

Тој се придигаше со мака, нозете му се тресеа, а рацете ги свиваше над глава како за одбрана. Од носот и од забите му течеше

крв. Над него, од висината на коњот, стоеше стражарот, го стрелаше со очи а корбачот му се потресуваше бесно во раката, готов да засече пак во овие клапнати раменици. „Мискин – викаше стражарот – тука си нашол место да учиш! Ќе ти покажам јас што е наука!“ Пискулиев се повлекуваше полека наназад, сè со така кренати раце, дури не се опре омаломоштено на ѕидот. Дишеше тешко но нечујно, со истуткано шамиче ја запираше крвта. Неговите скрипти ги згазна коњот со копитото, како свесно да знаеше дека токму така треба да се држи спрема него, да му се потсмее презриво за сета мака што повеќе од едно десетилетие го превива над смислата на овие извалкани и побледени табаци.

Ги држеа така дури се стемни. Кога му ја даваа, пред испуштање, личната карта, во една од канцелариите што сепак создаваше илузија на оној нормален допир со власта, досега единствено познат за него, Пискулиев се пожала: „Господин началник, мене ме тепаа за ништо!“ – „Да не мислеше дека те довеле овде да те мазнат, бре завзек, – му одговори началникот озабено, но сепак назидателно. – Чувај се само да не ни дојдеш другпат. Тогаш – бери ја кожата на шилец!“

Пискулиев се довlechка до дома. Орде веќе спиеше. Тој легна, но долго остана буден во темницата. Кон болките сега се додаде и една тешка грижа, да не го побараат, да не го спашкаат по адресата, и дедо Иван ќе се разочара во него, ќе се види со кого имал

работа. Некако неусетно во него се зароди една мисла дека сепак тој не без кривица, не на права бога, беше забран и биен, дека власта не е толку глупа да гледа во него само проста овчичка што мирно си пасе, ами може да му поднасре и во душата, да сети оти во него се крие нешто подозрително и дури опасно за неа. Нели само со него, и со никој друг, стана таква работа во дворот! Тоа му причинуваше и извесно самозадоволство, несетено дотогаш, зашто ѝ придаваше на неговата личност неочекувана важност, но истовремено и повеќе го тревожеше, зашто беше блиску до умот дека тие нема лесно да го остават на мира, ами ќе му одат по трагите.

Утрото тој му расправи на Ордата сè што стана, но го заколна да не му кажува никому за тоа, а особено на стариот. Го научи дури да му подрече дека Стојан се слизнал вчера на корупка од тиква и лошо паднал, а самиот излезе уште рано, гледајќи да не се сретне со дедо Ивана. Сите овие мерки беа потребни: од паѓањето му остана на горната усна засек, – па на некој начин требаше да се даде објаснение за тоа.

Помина ден-два, и Пискулиев мораше да си признае дека не лесно го напушта тревогата од станатото. Му полазуваше таа на моменти од лажичката по сета снага како врели морници пред некаква неизвесност. Тој дури помислуваше да се спакува и да си бега дома, но после му се виде дека баш тоа

може да стане особено сомнително, да го открие како човек што си ја има мувата на капата. Од друга страна, зар може да го остави Ордеа без закрила и како да ѝ излезе после пред очи на неговата мајка? И така, Пискулиев се откажа од намерата за бегане, се помири со судбината каква што е и каква што ќе дојде, а тоа и го поуспокои и го врати во неговата обична рамнотежа на духот.

Сепак сета таа случка остави длабока трага во неговата душа, подлабока од засекот на корбачот преку грбот, ги збрка сосем некои негови тврди претстави за човештината, раздвижи различни чувства, а особено го потстакна чувството на револт, кое не можеше да не си најде и надворешен израз во вид на извесна акција. Сведок на таа акција стана Орде. Неколку вечери по случката тие се враќаа дома по левиот тротоар на бескрајната Пиротска улица. Пред очите им минат полуосветлени фирми. А кога се покажа фирмата на познатата им бозацилница, со црно и косо испишан наслов „Велика Блгарија“, Пискулиев на неколку чекори од неа го поуспори одот, се обспна лево-десно, и тогаш решително и гласно плукна на фирмата. „Бравос, нунко, – се насмеа Орде. – Така ѝ требаше, нека те памети кога имала со тебе работа!“ Пискулиев зачекори посигурно, подисправен, како да беше фрлил дел од некаква тежина што лежеше на неговите рамена.

Тих и повлечен во себе, безвиновен во ред работи, во кои спаѓаше и допирот со жените, Пискулиев сепак не е од оние луѓе со студена душа, тешко достапна за срдечни трепети. Напротив, тој беше создаден за мечтател, во кого мислите знаеја да закружат високо, и во кого не едно чувство и не една желба се посреќаваа, се подгреваа, некои и се судираа, но никогаш да поминат во страст и во пројава. Благоста на неговата душа се прелеваше преку сето тоа, и сè беше како во скрит залив, каде што се ублажува кудот на брановите од широкото море.

Вљубеноста му одговараше најмногу на неговиот дух, нужна за него како погодна температура за некои растенија што само при неа можат да вегетираат. И тој беше постојано и неизлечимо вљубен. Тој и сега мораше да го бара предметот на своите чувства, независно од тоа што станува и како станува.

Првпат со Ордета заговорија на таа тема при следниот случај. Наскоро по нивното сместување му дојде на малиот писмо. Тој не беше дома, па писмото го прими Пискулиев. Го преврте белиот плик, го прочита името на испраќачот и виде дека е од женско. Тоа му ја побуди радозналоста. Седна на масата и го отвори писмото, при кое веднаш погледот му падна на онаа слатка завршна реченица „Прими илјада целувки“. Потоа полека и потсмевајќи се задивено го прочита писмото, го остави на масата меѓу книгите и пак си се зафати со своја работа.

Кога се врати Орде, тој му го подаде: „Еве ти дојде писмо од љубовницата, прочитај го и ти.“ – „Што ќе го читам јас кога ти си го прочитал“, рече Орде непријатно мрштејќи се и почна да се расправа. – „Ајде, ајде, – го смируваше Пискулиев. – Не е тоа ништо. Главно ти си ја наредил таа работа, ама и јас ќе гледам днине да сторам нешто.“

По неколку дена тој влезе светнат во сопчето и му се обрати веднаш на Ордета што лежеше на кревет:

– Орде, си најдов.

– Што?

– Љубовница, што! Нема само ти да имаш!

– Ај нека е со среќа. Каде, како?

– На трамвајската спирка. Сега треба да гледам некако да се запознаам со неа.

– Ама што? – се зачуди Орде. – Ти уште не си ѝ зборнал, а си ја нашол!

– Лесно е да се зборне, тешко е да се најде, – рече длабокомислено Пискулиев. – „Што има за зборнување, – пак ќе ја сретнам таму, Госпожице, ќе ѝ речам, вие од Македонија ли сте? – Да, од Македонија. – И јас сум од Македонија! – И вие? – ќе ме праша таа. – Да, и јас, ќе ѝ речам. Арно е, ќе ѝ речам, ние Македонците да си се бараме еден со друг. – Многу е арно тоа, ќе ми рече. – Е ајде тогаш јас и вие да си бидеме заедно. – Е ајде, ќе ми рече...“

– Добро, ами што ќе правиш ако ти рече дека не е од Македонија?

Пискулиев се подзамисли на оваа забелешка, барајќи излез, но веднаш одговори:

– Не, Македонка е, сигурен сум.

Минеа дни и секој носеше нова подробност во развојот на оваа љубов, нова точка во изградувањето на овој дијалог со кој требаше да почне едно познанство, меѓутоа решителниот чекор никогаш да се направи, и никако ни првата реченица да биде изговорена пред онаа на која ѝ беше наменета. Сето тоа не можеше да не внесува извесна горчина во срцето на Пискулиева, колку и да беше готов да се утешува.

– Денеска пак ја видов на трамвајската спирка, – му велеше тој на Ордета. – Сакав да ѝ речам: Госпожице, вие од Македонија ли сте? – ама дојде трамвајот, нè стуркаа. Сите се качија, само јас и таа останавме, ни побегна трамвајот. Се токмам да ѝ речам: Госпожице, ние останавме. А пак си мислам – ами ако ми рече: Каков маж си ти, кога не можеше ни на еден трамвај да се качиш! – Ах да е она копиле Коле, дали немаше веднаш да ѝ се пушти, – горко придаваше тој признавајќи ја својата немош.

Некаква утеха најде сепак во тоа што во второто писмо до Ордета, кое исто така го прочита, виде дека љубовницата раскинува со него, моли да не ѝ пишува повеќе и да ѝ ги врати писмата ако ги чува, бидејќи таа се мажи, треба да ја разбере, таа не е учено девојче, а сега ѝ се укажува добра прилика.

– Не е тоа ништо, – го тешеше Писку-

лиев со глас на стар паталец. – На двајцата ни е сега работата бош, – придаваше тој насмеа, а сепак со едно мало задоволство.

Меѓутоа, беше судено неговото љубовничко самочувство осетно да порасте од една друга работа што се заврзуваше, а во која нему му се падна улога на обожаван предмет, но без да може сега тој, од својата висина да слезе до суштеството во кое, сосем ненамерно, ги запали чувствата. Тоа суштество беше ќерка му на дедо Ивана, старата девојка. Но засега сето што стануваше беше уште непрогледна тајна.

Кога есенските денови застудеа, дедо Иван слезе со ќерка си во визбата. Тука беше потопло, тука им беше и шпоретчето, па само за спиење се качуваа горе в соба. Стариот забележимо омекна спрема своите квартиранти. Навечер тој почна да ги вика и нив да се постоплуваат. Првите неколку вечери ја праќаше ќерка си да ги кани, а кога тие посети станаа обичај, тој само ќе стропаше со бастунот во штиците од таванот, а нивното сопче беше над самата визба, и тоа им стана знак за слегување. Радо се одсиваа на тој знак, бидејќи им јавуваше дека се веќе варени компирите што дедо Иван редовно ги сервираше и над кои течеше нивниот разговор често и до доцна. Тие компири им идеа како добро засилување на храната на изгладнетите студенти, зашто бедниот оброк со купонот не ги најадуваше. Компирите се домашно производство на дедо Ивана, кој ја са-

деше секоја година со нив својата пространа бавча, – тие се еден вид основен продукт на народното стопанство на неговото подрачје.

Разговорот се водеше всушност само меѓу дедо Ивана и Пискулиева, што седнуваа едниот од едната а другиот од другата страна на шпоретчето, греејќи се на него како на мангал. Ордета, уште зелено детиште, не го удостојуваше многу дедо Иван со внимание, а пак најмалку право на збор имаше ќерка му. Таа си седеше на ниско столче, секогаш зафатена со женска работа, и нејзино беше да слуша што зборуваат мажите и, ако треба, да им принесе нешто. Тие дури како да го забораваа нејзиното присуство и никој не подозираше дека е таа заправо најжив учесник на овие вечерни собирања и дека нешто настанува во нејзината душа: под благиот глас на Пискулиева ѝ 'рти зелено пламенче од срцето, така како што целата зима неусетно 'рти тврдиот компир и чека само малце топлина да го издигне своето мало зелено бајраче. Не подозираше особено татко ѝ, дедо Иван, кој инаку знаеше како да ги зачува компирите од 'ртење.

Разговорот меѓу него и Пискулиева се вртеше на прво време главно околу животот, луѓето и случките од нивниот роден град, што Стариот толку одамна го напуштил. Тој како да сакаше да ги поврзе оние искинати нишки од своето сеќавање со тоа што станувало попосле и да ја продолжи

мислено линијата на својот живот сè до денеска баш таму, на тоа место, каде што никнал, па го ископачиле и го пренесле овде, и сега не може веќе ни да се врати, макар за едно видување: нема како и нема зошто, нема таму ни куќиште ни својштина.

Стариот бил мајстор. Тој кажуваше како правеле негде мовче, на едните крадат кочани, а другите од скелето гледаат наоколу и ако се зададе газдата, Турчинот, тие се разбираат на бошкачки јазик: Еј лупари брееј, гура лајче. Кр-кр-кр-кр, – се смееше и сега стариот со својот засипнат глас. Се оженил, му се родила ќерка, дошле страшни години и тој се преселил во Бугарија. Жена му наскоро умрела. Еве толку време сам живее овде, само со ќерка си – тој и ја изгледал – живее како делен од веков.

Секоја недела рано дедо Иван оди в црква, дури во Свети Крал. Но тој не му кажува на никого и за еден друг свој навик: секоја недела по службата тој се упатува на гробиштата во Орландовци, на гробот на жената си. Ќе постои малку, ќе поправи ако има нешто одронато од гробот, и си се враќа дома. На враќање купува весник, пак само во недела, го остава на маса, зашто дури вечер ќе го одвитка да го чита. Кога ќе чујат дека бастунот трипати чукнува, Пискулиев и Орде слегуваат долу. Стариот го раширил веќе

весникот, ги поздравува преку очилата со железна рамка, и пак продолжува да чита. Целиот е некако остар, носот му е шилест, темето шилесто. Пискулиев, кога зборува со него, и на несакана си го поснижува гласот, го прави уште посладок, ги избира зборовите како невеста, божем се плаши да не со некој збор или со непредвиден извив на гласот – да го возбуди стариот, па да блесне тој како остра сабја. Но таа бојазан е пресилена и произлегува повеќе од самиот карактер на Пискулиева.

– Стојче, како ќе биде оваа работа, – го остава најпосле стариот весникот на колена. – Ме страв, ќе ја повасаат Германците Русија. Не гледаш до кај засекле? – и тој ја покажува картата на фронтвата линија.

– Голема е Русија, – вели Пискулиев. – Има да земат, има и да остане.

– И јас велам така, – се согласува дедо Иван и тогаш почнува да расправа за руската силовитост во бојот, како го поминале Дунав кога ја ослободувале Бугарија: не знам колку илјади се издавиле, направиле мост од трупови за да мине другата војска. Пискулиев се чуди: „Тч, тч, тч!“

Меѓутоа правата сладост си ја добиваше разговорот меѓу нив кога ќе преминеа на една тема што ги сврзуваше двајцата, на земјоделството. Дедо Иван беше целиот внесен во обработката на својата бавча, може да се рече дека тој со неа живееше и единствено таа му донесуваше тихи но незнајно слатки

победи и задоволства. А пак на Пискулиева агрономијата му стана животен позив.

Ќе лупи Пискулиев полека, со голема стрпливост на прстите, некој варен компир, го прави тоа не како за јадење ами како да врти некој научен опит, и одеднаш ќе рече како за себе:

– Фузариум.

– Што е, Стојче, – така го вика дедо Иван сега Пискулиева, – ти се паднал набиен компир?

– Не, не е набиен, дедо Иване, – вели Пискулиев благо поучително. – Ова е една болест по компирот. Неа ја викаме ние во науката фузариум. Еве, гледаш како се суши компирот.

Пискулиев наоѓа извесно задоволство во оваа примена на своите знаења, зашто тој е свесен и за една основна слабост своја како специјалист, што толку му се одмаздувала на испитите: тој ги памети многу добро сплетканите латински имиња, а не може да каже нешто сосем просто, не може да мине кон примената.

– Многу е лошо вакви болни компири да се мешаат во семето.

– А не, – одговара самосвесно дедо Иван. – Мене по три пати ми мине низ рака секој што е за садење и ги избирам од здрави поздрави.

– Така, дедо Иване, така, – одобрува Пискулиев.

Во очите на дедо Ивана по секој ваков разговор расте авторитетот на Пискулиева. Тој гледа и што повеќе да искористи од неговите знаења, зашто науката си е наука.

– Стојче, како велиш ти, се мислам одамна дали да ги садам поначесто, ама пак ме фаќа страв. Сега меѓу огништата оставам колку половина метро место.

– Многу е тоа, дедо Иване, многу. Колку вадиш ти сега – докај две-три стотини кила, така? А ако насадиш поначесто можеш и до четиристотини да дотераш. Јас ценам, твојав земја е добра за компири. Сега во светов поинаку прават: растојание меѓу редовите оставаат докај шеесет сантиметра, а меѓу огништата во редот дваесет прекусила.

– Па ти велиш поначесто? – препрашува дедо Иван внимателно, како да сака сосем да се увери дали добро разбрал.

– Да, дедо Иване. Полза е тоа, вака како бадијала да си го фрлаш нешто што можела да ти го даде земјата.

– Оваа пролет ќе направам една таква проба, – заклучува дедо Иван.

Скоро во секој од овие вечерни разговори се повторува, покрај другото, и оваа реплика:

Стојче, здравје боже – вели стариот – на пролет ќе ми го калемеш крувчено.

– Аа, бива; дедо Иване, бива, одговара Пискулиев.

Се izdelува таа реплика по нешто од другиот разговор. Стариот го интонира тржествено гласот, како да му поверува нешто драго и живо на Пискулиева, а тој одговара скромно, здржано, но сепак свесен дека ја заслужува таа верба.

По одењето горе во сопчето Пискулиев за секој случај ја зема книгата да ги провери своите искажувања за компирите. Со задоволство тој установува дека дијагнозата на болеста на компирот правилно ја извршил, но она што му го советуваше на стариот за густината на садењето не е сосем точно: тоа се однесува на садење со окца - за кое треба да се преземат специјални претходни мерки што стариот нема можност да ги преземе – а за садење со цели компири одговара горе-долу она растојание што тој го практикувал.

– Арно си ги садел дедо Иван компирите, – му вели Пиекулиев на Ордета. – А јас му реков поначесто. Неоти ќе му се родат.

– Па кажи му утре.

– Како ќе му кажам, ќе си рече каков агроном сум да грешам во тоа. Ај белки ќе го научи господ да не ме послуша.

На другата вечер дедо Иван пак праша:

– Па велиш поначесто, Стојче?

– Поначесто, дедо Иване, поначесто.

Така си врвеше во оваа куќа зимата по еден ред и само една мала случка внесе малку смут, но без да го поремети редот.

Ордета и Пискулиева ги сретна еден ден на улица нивниот земјак Миле Петровски и ги замоли да го примат само за една вечер на спиење. Петровски беше исто студент, но не ги продолжи студиите, го зедеа прво в затвор, а после го интернираа некаде во Бугарија.

Орде рече дека тој ќе му ја отстапи својата кушетка, а за да не им биде тесно на двајцата, тој ќе оди да спие кај некои другари, има каде. Но секако ќе се видат вечерта дома. Меѓутоа Орде не дојде вечерта и беше јасно дека тој заправо избегнува да се сретне со Милета.

Откога ја угасија светлоста и си легнаа, Пискулиев и Миле поминаа уште некое време во разговор. Овој го избегна одговорот на прашањето како го пуштиле од интернација, а самиот го праша директно Пискулиева:

– Што мислиш ти да правиш, мислиш ли уште да квачиш овде кукавички јајца?

– Овде ми е подобро одошто дома, - рече Пискулиев и се сврти на другата страна, така што кушетката чкртна во темницата.

Но Миле не се задоволи со тоа:

– Слушај – рече – напролет ќе стануваат кај нас големи работи. Нели ти е срам да седиш овде скриен како баба?

– Мене ми е страв, страв ми е, Миле. Не е шега таа работа. Таму нема човештина, ќе ме отепаат.

Така допираше во темницата од кошот гласот на Пискулиева, тих и благ како обично, без некаква видлива промена.

– Не гибај ме, Миле, не сум јас за таа работа, – продолжуваше тој. – Толку време учам, сега сум пред крајот. А на Македонија ѝ требаат и учени луѓе. Ех она наше пусто Гладно Поле, го знаеш – кај институтон, треба да се сади со компири, – рече тој мечтателно.

– Си ни притребал ти со твоите компири, – се насмеа Миле.

– Па најпосле не сум ни јас од последните. Сум минал и јас в затвор еден ден, кóтек јадов, ме запишаа во црната книга. Еј, нека го поткладе секој грбот колку мене, голема работа ќе стане.

И тој почна да му го расправа на Милета оној настан од есеноска, со затворот. Така заспаа, а на утрото уште рано Миле си замина. Орде се врати дури вечерта, малку пред да ги повика, дедо Иван на компири. Пак си продолжуваше, значи, обичниот ред, иако знаат дека е тоа сето привремено и толку несигурно, што и во сонот го тревожи човека. Ваквите среќавања, како сношното, само ја потсилуваат таа тревога.

Колку што се ближеше пролетта, калемењето на крувчето земаше сè поважно место во вечерните разговори меѓу Пискулиева и дедо Ивана.

– На многу убаво место е никнато дрвцето, добра сенка ќе држи, за мила убавина,

– мечтаеше стариот. – Како мислиш, Стојче, да го калемимш?

– Јас, дедо Иване, – велеше Пискулиев и ја издаваше едната раменица како поткревајќи се, – мислам да му удрам калем на засек.

– Велиш поарно е така?

- Поарно е, дедо Иване, поарно. Ќе донесам јас и калем-восок. Народон кај нас не ги знае тие работи. Ќе го призиваткаат малу-многу со лико местото и готово. Јас и лико повеќе ќе навиткам, и со восокот ќе го облепам, да потера побрзо и посигурно.

– Ајде, Стојче, ајде, - се согласуваше стариот. Па белки некогаш ќе јадеме присади. Туку ти којзнае кај ќе бидеш со служба.

– Да бидеме само добра мисла, - велеше Пискулиев, видувачка пак има.

Така краеја планови двајцата пријатели, зашто веќе можеме да ги наречеме така, но кој да знае што им носеше иднината, и тоа најблиската иднина.

Крајот на февруари донесе неколку топли денови. Земјата е окопнета. Навечер веќе пред портите на перифериските улици излегуваат жени и си ги чешаат јазиците. Пискулиев си е малце женска Петра, тој и дома излегуваше често на порта и правеше муабет со жените. И сега, гледаш, си го наметнал зимското излитено палто, го придржува повеќе на едната раменица, и некако неусетно, како сенка, им се придружува, а женското

друштво го прима. И како да не го прими, кога тој дава добар повод за смеи и за двосмислени потфрлања.

Тука Пискулиев најпосле се извести дека има едно создание што го следи со љубов, а тоа е неговата хазјајка, ќерка му на дедо Ивана.

– Еј Стојанчо, – му велеше дебелата комшика Цона, – разврти се малку околу себе, момче, види го – девојчено вене, треба некој да го полее. Ајде, речи, па да правиме свадба.

– Не бива таа работа, тетка Цоно, – велеше Пискулиев. – Јас сум дојден овде да учам, не да се женам.

Внатрешно, меѓутоа, сево ова му годеше, и тоа чудно: макар да знаеше дека со ништо оваа стара мома, ситна и загубена, не може да го привлече. Но нешто во него пак се чувствуваше поласкано. Ова беше веќе тврда увереност дека ги возбуди мислите на една жена, па која и да била таа, а не несигурно домислување, какви што досега само и постоеја во неговиот живот.

Тој не чекаше многу да му ја исповеди оваа работа на Ордета, на кого сега му станаа појасни извесни постапки на девојката. Во недела претпладне кога одеше стариот в црква, таа почна во последно време да ги понадува било со слатко било со ракија, при кое Пискулиев си ја испиваше целата чашка. Таа стоеше пред нив дури да се послужат, со пјатото в раце, сета некако просветлена и

весела, една од оние наши мали и пријатни вртливи жени, но свената пред време, збунлива и затоа смешна. Сама во куќава, таа сепак пројавуваше извесна слобода во држењето и обноските, па не беше безинтересно ни да се позборува со неа. Тогаш, речејќи ја куќата, дури и си попеваше, нешто немисливо да е стариот дома. При него таа се губеше сосем, гледајќи да биде што понезабележена, зашто секое нејзино послободно движење ќе го проследат преку железната рамка на очилата неговите студени и остри очи. Таа се туткаше како некое сиротно маче во близината на наежен пес што широко се рашетува. Строг беше нејзиниот татко, строго ја гледаше во детството, строго ја пазеше во првата младост, и така ја изградуваше нејзината судбина, неразделно од својата. Се чинеше, Орде барем така си помислуваше понекогаш, а и сега кога нункото му кажа за нејзината љубов, – дека тоа заправо не се татко и ќерка, ами дека е тој некој силен и лош змев што ја грабнал неа, убава девојка од далечна земја, и сега веќе двата остареле во оваа куќа, загинала и неговата сила и нејзината убост.

Една недела таа ги пушти да стапат првпат во нивната соба, што стариот сигурно не би го дозволил лесно. Два кревета беа наместени во аглите, до другиот сид касела, на среде тркалезно масиче, на кое стоеше албум со слики.

– Тоа е мојата касела, – му се пофали девојката на Пискулиева.

Во такви касели порано невестите ја токмеле својата руба, ги има во секоја наша куќа, но сега веќе се излезени од модата.

– Така, рече тој, поарно да си се пригодува со време човек.

Жената издивна.

– Што да правиме, господин Стојче, – рече таа. – Вие со науката, ние жените вака.

– Која страчка без опашка, да и ти без жена, – рече – Пискулиев, мислејќи си по нешто дека оваа пословица по еден убав начин ѝ одговара на целата ситуација.

Орде, па и девојката по него, – почнаа да се смеат, и тој дури тогаш се сети и рече: – згрешив.

После го разгледуваа албумот, ја видоа Јана каква била на дваесет години. Но нејзини снимки немаше многу.

Да, неа уште не ја оставаше надежта. Таа сепак беше толку паметна да прецени дека Пискулиев е исти страдалник како неа, да го премери и да го сфати како што тој можеби не би знаел да ја сфати неа. Но таа се префрлуваше во едно: ги познаваше неговите можности, не ги познаваше неговите желби, а во нив се криеше неговата сила.

Стариот дедо Иван ги насади компирите во почетокот на март, начесто, како што го научи Пискулиев. Дојде и денот да се калеми крувчето. Пискулиев донесе лико и восок. Само Орде беше сведок на генерал-

ната репетиција за тоа калемење, зашто таа се вршеше меѓу четири зида, во сопчето, каде што на масата лежеше книга отворена токму на онаа страница што го илустрира калемењето на засек. Пискулиев си ги освежи знаењата со најголема сосредоточеност и дури после излезе надвор.

Кај крувчето стои дедо Иван, добро го наострил пред тоа ножеото. Денот е јасен, весел, ветувачки. Пчелки си брчат по бавчата.

Орде ја посматра работата од чардаче.

– Ајде, аирлија работа, Стојче, – го пречекува стариот и му го подава ножеото, а го позема палтото што Пискулиев го беше само наметнал преку рамо.

Пискулиев истовремено нежно и грижно се наднесува над дрвцето. Мери со око, го потсекува рамно, прачката не ја пушта долу, зашто тука е дедо Иван, стои зад него како некој болничар зад докторот во операционата сала, и тој ја позема, Пискулиев делка, длаби, го угодува калемот и еве го обвива, го облепува со восокот. Свршена е работата. Стариот се смешка. Сонцето е во тој момент прикриено зад едно мало облаче, тиха сенка го милува дворот, претчувство на онаа сенка што ќе ја шири крушата.

Тој момент можеме слободно да го одбележаме како врвна точка во развојот на пријателството меѓу стариот и Пискулиева, зашто сè што следува, едноподруго, само го забрзуваше нивниот раскид.

Фатија пролетни дождови и компирите поникнаа бујни како бозе, ќе речеш божем преку ноќ се накренале од земи како космати борачи и сега туку се борат во бавчата. Некои се веќе паднати на плеќи, други ги гмечат, натежнати од обилниот дожд, а сите се сплеле во големо косиште, расчорлавано по бавчата и така се скапуваат. Застанува дедо Иван тажно и гледа. Тој гледа дека е најпаметно да земе сега да ги искорне половината, но како да го стори тоа кога ќе му се смеат луѓето. Врие во себе, тој суров човек не се окривува себе, не ја окривува ни најмалку својата дрчост, а го окривува само Пискулиева, кого престана да го вика кај себе и веќе доста студено го поздравува.

Втората капка горчина му капна на стариот заради калеманото крувче. Секој ден тој поминуваше да види дали не потерало. Секој ден, само скришно од него, издегнувајќи го моментот кога не можат да се сретнат, го правеше истото тоа и Пискулиев. И тие двајцата, независно еден од друг, се уверија дека од крувчето ништо нема да биде, калемот не се фатил. Но таа општа констатација беше проследена од сосем различни чувства кај двајцата. Пискулиев ја сети како нежелана несреќа што го погаѓа непријатно. Но што да прави сега? Станало, станало. Стариот пак уште повеќе се наоструваше против него и потсеќаваше на оние диви сверки што биле припитомени извесно време, но потоа нагло, поради една или друга

причина ги напуштаат привичките на питомоста и пак се настрвуваат и пак ја наоѓаат својата вистинска природа. Не му беше заради самото крувче, како што не му беше ни само заради компирите (пак ќе се роди нешто!). Не, тој се чувствуваше излаган во својата верба, насамарен, и му беше криво дека се покажа толку наивен да оди по умот на овој калпазан, како што почна во себе да го вика Пискулиева. Нешто го тераше да му го каже тоа и в очи, но пак се задржуваше.

Сепак издемна еден ваков момент, да го жегне малце, ако не може веќе друго. Тој стоеше пак до крувчето, кога Пискулиев ја отвори портичката и се упати несигурно по калдрмисаната патека што води до куќата. Стариот го припушти на неколку чекори, правејќи се како воопшто да не го сетил, ами како да го гледа сега крувчето, и рече божем за себе, но доволно гласно да го чуе Пискулиев:

– Бре што беше оваа рака! Како да го закла дрвцево, сироткото!

Пискулиев подголтна и се јави со несигурен глас:

– Добарден.

– Дал ти бог добро, – рече стариот иронично и го проследи со поглед в грб.

Меѓутоа сето ова сепак само ги олади односите меѓу нив, а немаше само по себе да доведе до непријателска разврска. Стариот беше решен да се стрпи уште малку, дури да дојде крајот на школската година, па пос-

ле нека си одат од каде што дошле и сè ќе се сврши како што треба. Тогаш настана тоа, што стариот никако не го предвидуваше, од кое беше силно изненаден, и кое го натера да преземе итни решителни мерки против Пискулиева. Тој разбра дека има нешто меѓу ќерка му и него, само толку, ништо повеќе, но тоа му беше доста. Го потслуша тоа една вечер, кога се врткаше во бавчата, а жените си ги расправаа пред порта своите обични прикаски.

– Ни се заљуби и Јанчево, – велеше тетка Цона со оној нејзин раздрдорен глас.

Ах, како го жегна в срце тој глас дедо Ивана! Тој дури се приближа неусетно во темницата да чуе подобро. Жените се кикотеа.

– Што мори, зар пак и тој да не ќе најде подобра, ај бил учен, не го гледаш каков е смилосан. Тамам си се врст.

Стариот мина со крупни чекори преку бавчата, не гледајќи каде гази, но сепак тихо, како да ѝ се прикрадува со зла намера на куќата. Тој влезе во визба, каде што ќерка му беше запалила светлост и работеше на своето ниско столче.

– Стани, – ѝ рече тој придушено.

Таа стана со запрепастен израз на лицето, зашто стариот остро идеше на неа.

– Што си имала, мори ти, со оној ајљаз горе, целиот комшилук да расправа за вас? – неговата сенка како лош прашалник ја пресечуваше слабо осветлената соба.

Но малата жена не можеше да одговори, таа си ја прекаса долната усна и почна тихо да цимолка.

– Кажуј, кажуј, еј улава главо! – се притресуваше тој над неа со тупаница. – Ти имаш ли намуз или не!

– Ти не ме оставаш да се омажам, – рече таа низ плачот, горко.

– Ја, за овој ќелеш!

– Ти не ми даде да се омажам ни за Никола, – рече таа и го погледна в очи.

– За тој расипаник! Ене го спие по кафињата, пијаница. Шуто, шуто, јас те куртулив од него! А ти така слушаш татко, така му ја чуваш честа, толку мислиш за него! Тој ќе те земе, ќе скрши глава негде, и ти со него. А јас? Што ќе правам јас сам? Си мислела ли ти за тоа кога си правела така? Ти си мислиш – татко дури бил татко? Сега остави го овде нека умре сам како пес на буниште.

Девојката пак залипа, но стариот не мислеше да се смили, ами некаков бес го тераше да премине веднаш кон дејство.

– Веднаш да си отишла горе, – ѝ рече тој – да го земеш јорганот наш од него, а нему да му кажеш очи мои да го не видат, уште утре да си ги прибере парталите. Му го знам јас и татко му што чешит беше, – се присеќава сега одеднаш дедо Иван за некои гревови на татка му од Пискулиева.

– Не одам, – се спротиви девојката.

Но тој тогаш ја зашлака како што се шлака мало дете и таа сета потресена тргна горе.

Стариот остана сам во визбата, на истото место, како нозете да му пропаднале в земи, суво дрво што го дрма ветер. Тој изгледаше јадно и избезумену. Тој не можеше да размислува за постапките, не гледаше дека сето што го прави е непотребно, пресилено и лудо. Тој нејќеше ни да знае дали има некаква вистина во она што го чу од жените. Што не се зборува на порта, какви не празни приказки се кажуваат? Тој беше сега опфатен само од една мисла, поправо речено од еден лош страв: некој сака да му ја земе Јана, некој го намислил тоа. Да, тоа беше страв, закоренет длабоко во него, роден од нешто што било љубов некогаш, а што е сега станато тврда себичност. Некогаш, пред дваесет години, тој ги одбиваше стројниците барајќи му на своето чедо што подобра прилика, а кога стројниците престанаа да идат, нему му беше јасно дека е задоволен, дека среќата го зачувала да не ја омажи ќерка си, да си остане таа со него, да не биде тој за неа втор и спореден, поткошнат па макар и во своја куќа, без право да ја повела. Последниве години се успокои од тоа. Му се гледаше дека е така добро да си живеат и да си стареат двајцата еден покрај друг, во оваа мирна куќурка скриена меѓу дрвјата во големата бавча, две свеќи во тиха црква што си горат и ќе догорат. Но самиот беше крив

што ја отвори вратата за надворешни луѓе. Каква сила имаше во онега, што му се преправи светец, да го прими дома, иако се беше зарекол никого да не припушта? Еве сега како му ја ујади тој неговата душа. Немирна е и се ломи, ужас ја фаќа од самотијата. Не знае старецот дека ништо стварно не руши, дека сето ова е пушта борба, руши само неколку пусти илузии, а тие и сами од себе, нечујно-незнајно за никого, ќе си умреа, како и толку други што си умреле.

Ќерка му се качува горе по скали, пратена од една сурова, волја да исполнува колку бесмислена толку смртоносна задача. Таа тропнува леко на вратата. Никој не се одсива. Отвора. Мрачно е. Орде веќе легнал и заспал. Пискулиев уште не си е дојден. Таа го граба јорганов од неговиот кревет и брзо излегува со него, грчевито стегајќи го како да гушка нешто мило, го носи во својата соба и таму паѓа со него на кревет, и плаче, плаче.

На другиот ден Орде се разбуди и гледа дека Пискулиев ја преспал ноќта покриен само со своето зимско палто. Ноќта бете свежа и тој се вкочанил, студено му е.

– Зар е ова човештина? – вели тој кога забележа дека Орде е разбуден.

Кога излезе Пискулиев од дома, девојката, скршена, дојде кај Ордата и му ја соопшти пораката на стариот дека треба веднаш да го напуштат станот. Таа само го молеше да му каже „на господин Стојчета“ де-

ка ѝ е многу жал заради случајот со јорганот, дека таа го моли за извинение, но самата немало што да прави, кога татко ѝ е толку лут на него.

Орде се премести негде дента. Пискулиев прележа тука уште една ноќ. На утрото тој си го крена својот плетен куфер. Никој не излезе да го поздрави. Тој слезе по скали, полека тргна по калдрмисаната патека, подведен уште повеќе од тежината на куферот. Го напушта дворот каде што, не по своја вина и не по зла намера, остави да се сушат едно крувче и една жива човечка душа.

Пискулиев го отвори вратничето, застапа малку свртен спрема улицата, клепна. Што беше тој крив? Можеше ли тој да знае дека неговата тиха појава ќе предизвика таков немир во оваа осамена куќа, дека ќе му се противпостави тој на еден човек што ќе се најде побуден да го брани од него најмилото? Му бучи во главата на Пискулиева. Каде сега? Ни за него нема нигде мира.

КРЧМИТЕ

Автобусите тргнаа. Повеќето патници дојдени со последниот воз требаше да останат за утре. Луѓето се точкаа уште низ чекална, уморни и нерасположени, излегуваа на перон и пред станица, и пак се враќаа. Внатре по клупите и наземи лежеше багажот нафрлан без ред. Досадна работа: да треба неочекувано да останеш на пат во некакво загубено село. И дека беше матен ден што ги затемнува прозорците, уште поголема мака напаѓаше. Еден дебел човек, пијан и истуткан, со пробелена рилка, стоеше упорно пред затворениот шалтер, чукаше одвреме навреме и ја караше громогласно бугарската управија.

Најпосле народот полека заизлегува. Требаше да се бара ноќев. Чекалната се расчисти и тивна. Останаа неколку мина седнати молкома по клупите. Кочо поседе малку тука, сè во оној тегобен настрој што го гореше однатре по целиот пат, па стана. По пат не најде другар и сега беше сам. Кални улици се спуштаа од станицата. Небото надурмено – росеше по малку и сешто морничавеше

од обилна студена влага. Над село и од рид на рид газеа бескрајни облаци. Пладне беше веќе заминато, ама не можеше човек да сети кое време е.

До станицата под багремје се туткаа две-три жени со кошници полни кајсии за продавање. Кочо тргна прекупат в крчма. Тој одеше замислен и не забележа од кај му се испречи некаква кална фигура, во градски алишта, со искривен качкет. Човекот беше пијан.

– Извинете, – зборна тој учтиво – вие одовде ли сте?

– Не.

– Тогај кажете ми до кога ќе нè тормози оваа судбина?
– Тој ја истегна десната рака во широк гест и чекаше.

– Не знам, – рече Кочо толку загрижено, што дури сам се зачуди. Како да се сети крив дека не може да даде друг одговор на ова важно прашање.

Човекот се издиши разочаран.

– Извинете, – рече тој пак и замина накај станицата.

Кочо се сврте и го гледаше заинтересиран. „Арна прва среќа“, се насмеа тој во себе. Човекот одеше силно поднаведен, со издадени лакти, како да си прави пат низ турканица. Неговата искривена ситна фигура се смалуваше така уште повеќе.

Во крчмата, во предната соба, имаше неколку души. Крај прозорец седеше веќе со еден старшија дебелиот што трескотеше на

станица. Кочо го забележа него уште од воз – сè така пијан и готов да се кара. Тој седна отспротива и си нарача јадење. Беше гладен и изморен. Еве неколку дена кај се турка по возеви, преполнети да не можеш место да најдеш, застанат повеќето во коридорите, каде што се молкнат со карање луѓе, слегувајќи и качувајќи се меѓу куфери. И овие сиви крчми му дотегнаа. Тој не беше досега свикнат да среќава толку пијаници. Во она множество луѓе разумни што молчат или што зборуваат претпазливо за никакви рабоќе, пијаниците се истакнуваа, пијаниците се самоутврдуваа, пееја, крескаа, мавтаа со раце и се размислуваа за животот. И може дека беше обично заблудан во своите мисли, со сенка на испитото лице, баш него често ќе го фатеа да му расправаат маки и патила. А пак на други просто им се сакаше да се пофалат.

За тие неколку дена го навасаа безброј нови впечатоци. Тој самиот им се предаваше како на струја, ама сега беше веќе заситен и сешто му се меткаше без ред во паметта, притисната од некакво темно недоволство. Се враќа најпосле дома. По бомбардировките на Софија тој се „евакуира“ во едно прибалканско градче, слушајќи го советот на татка си кој му пишуваше дека е дома матно и поарно да остане поблиску до медицината. Татко му, мал железарски трговец во турскиот дел на Скопје, беше спечалил во последно време малце пари на шајките што успеа да

ги прибави од Софија преку Коча – па неговиот син, што првпат тука покажа некаква практична смисла, можеше да ужива заслужена издршка за повеќе месеци.

Со жиг се потсетуваше Кочо во тоа време особено на еден момент од вечерта кога требаше да заmine во прибалканското градче. Пред Гешовиот дом се сретна со својот земјак Аритон Газозациев, тукушто свршен агроном. Ги сврзуваше пријателство уште од гимназиските дни, такво што никогаш не го губи барем споменот на една свежа искреност. Обично весел и задорничав, Аритон му се виде сега некако особено сериозен, и дури просветлен. Тој му ја зеде на Коча меко раката во двете свои, му се внесе в лице – онака збит и сунизок – околу усните неприметно му потрепетуваа двете изразити брчки. „Прштавај, драгец – рече. – Ова ни е можеби последно поздравување. Јас одам горе ... знаеш веќе каде“. Немаше во гласот и во погледот негов ниту фалба ниту пак некаква нијанса на презир за тоа дека, ете, другар му заборава на долгот. Кочо го сети со некој најтаен дел на себеси тоа, и после пак го преживуваше, не знаејќи дали да биде благодарен или повеќе да страда.

Тој не можеше ништо да изговори, а само му ја стисна посилено раката на Аритона. Кога се поделија, остана уште неколку мига нерешително на местото. Знаеше само дека стои на раскрсница. „Два пата, два пата!“ По едниот замина неговиот другар од детинството.

Потоа Кочо често пати си го претставуваше Аритона како броди вкрс низ македонските планини, смел и видовит, – сè додека пред два дена не налета неочекувано на него во едно кустендилско уличе. Аритон го беше забележал прв и му се приближуваше со широка насмевка. Во едната рака носеше саксија со цвеќе, наречено обетка, – како некаков вистински ангел на мирот во оваа сурова воена стварност. „Јас те мислев дека носиш бомби околу појас, а ти саксија“, му рече Кочо кога приседнаа на една клупа во паркчето. „Чекам јавка“, одговори сериозно, со шепот, Аритон. Во меѓувремето тој си нашол работа во месното агрономство или лесничејство. На Коча му е јасно: двата пата, значи, се ставуваа, тие биле заправо еден пат.

Сега еве го во ова селиште на македонската граница. Се враќа дома. Ќе видиме што ќе излезе по овој матен ден.

Надвор дождот се подзасили за малку. Зашуме во гранките и пак запре. Отаде влегоа бучно неколку војници со еден подофицер. Сите беа арно товарени со раници. Прашаа дали има место да се преспие. Крчмарот, дебел и ќелав, и црвен дури до теме, откажа.

– Не може, не е ова отел, барајте си на друго место.

– Како не може, – се спротиви подофицерот. – Значи ние надвор да останеме? Ќе нè пуштиш и ќе играш.

– Баш нема да ве пуштам. Вие војници сте или баби? Спијте надвор – ене ви клупи. И јас сум бил војник, имам и син војник. Ама де!

Крчмарот се зацрви уште повеќе. Одеднаш тој доби поткрепа. Се јави отстрана дебелиот:

– Пфу, за срам – срже тој со зарипнат бас. – И ова ми биле бугарски војници! Ами како – наземи ќе плуеш, синко мајчин. Ние како сме спиеле по патишта и по калишта?

– Вас не ве праша никој – му се сврте подофицерот. – Гледајте си работа. Вие, господине, може и да сте пиле, а ние уште не сме јале. Три дни патуваме. Имаме и ранет.

Навистина еден од нив беше преврзан. Дебелиот дури се поткрена:

– Чудно ми чудо! Ранет, леле боже! Јас седум рани носам, ако сакаш да знаеш. Уште ми се познаваат лузните. Дошол мене да ми расправа.

– Јас тебе ништо нејќам да ти расправам.

– Лепешкари! – рече презриво дебелиот и плукна под маса. – Ќе ве видиме и вас што ќе окашкате. Уште отсега тргнавте на провала.

Подофицерот се здржа, постоја малку колебливо и си тргна надвор. По него излегоа војниците. Дебелиот дури сега збесна. Тој имаше желба да се покара малку пове-

ќе, а еве сешто се сврши одеднаш и без ефект.

– Лепешкари! – свика тој, да го чујат дури надвор и чукна со тупаница. – Тешко на Бугарија со вас! Ќе ја пропастите! Ние бевме што бевме! Ем само со еден грав нè ранеа – ја ќе најдеш зрно внатре ја не. Ами овие сега – па, па, па, па! До еден се поразеници. И уште ум ќе ми продава, мрсулко! Од Балканската војна сум војник, седум рани носам, и сега уште служам, кмет, на народот житото му го грабам. За кого? За вакви кокошкари! И пак тоа копиле мене да ме учи!...

Крчмарот му потврдуваше со глава.

– Во кој полк сте служиле? – праша тој.

– 13 полк, 1 дружина, 1 рота, 1 звод, - повлече кметот напиражки особено на први.

– Сигурно си бил, господине кмете, и прв војник?

Кметот се истегна самозадоволно:

– Немаше повисок од мене.

Во тој момент влезе однадвор пијаниот што го запре преѓеска Коча на сокак. Тој извика силно добарден, ама никој не му одговори. На сред крчма застапа и се загледа кај да седне. Празна маса немаше. Штом го виде Коча, се усмевна широко и се порна натаму.

– Слободно? – праша тој.

– Слободно.

Тој сметна капа и си ја подаде раката: Дозволете да се запознаеме. Франц – бивш народен учител.

Притоа му ја задрма силно раката на Коча и гордо се испули наоколу. Веѓите му се збраа во една линија. Тој седна малку настрана, се потпре на маса и додаде ниско: – Ако сакате, нарачајте едно шишенце за мене.

Кочо му нарача. Бившиот народен учител пиеше како сосила. Очите, сини, неспокојно му блудеа по предметите и само понекоташ ќе се запреа на некоја тајна точка. Тој се забраваше. И дури посматраше така забравен, на лице ќе му светнеше некаков чудно благороден израз. Нешто потиснато како да се кажуваше тогај на видело да ги оживи тие црти обезличени од пијанството. Тој беше убав на лице. Чело високо, издадено, сето лице правилно исечено, и само една танка линија во полукруг десно од устата ја нарушуваше правилноста. Кутеа така неколку време, дури Франц не се отме од замисленоста.

– Јас сум водач на едно движение тука, – рече таинствено тој и го погледа Коча малку преку рамо, небаре сакаше да го предупреди: ама ти молчи си... Кочо направи знак оти разбира.

– Јас сум им војвода на шумците. Пет илјади се под моја повела. Дење ме гледаш овде, а ноќе...

Тој намигна неопределено накај планињето што се покажуваа од прозорец. Зборуваше сè посилено и се обрнуваше да види дали и другите го слушаат. Сакаше да се покаже и пред нив, да го поверуваат, еве како овој непознат човек. Ами тие, повеќето тукашни, ниту го погледнуваа. Само старшијата се сврте нервозно на столицата и му се опули намусен, туку пак се здржа.

– Сите планиње сум ги изодил, – продолжи Франц. – Сите патишта лево десно ги знам. Само еден знак од мене, сево ова прав и пепел ќе стане.

Тој покажа широко со раката и ја задржа еден момент така крената. Челото му се набра, а очите му светнаа гневно и решително. Се чинеше, како навистина судбината од цел свет да е во негова волја. Ама тој е добар, тој пак нејќе да поништува.

– Другарју, – му рече тој на Коча и се отпушти сиот. – Другарју, нарачај ми уште едно шишенце.

Мека повела му свечеше сега во гласот.

– Нема да му нарачате! – се сврте одеднаш стражарот. Кочо се колебаше.

– Зошто да не ми нарача?

– Ќе ти кажам јас зошто, ако те завлечкам в участок, – си промрмори старшијата под нос. – Крчмарот нема да му дава. Крчмарот е одговорен што му дава.

– Требен ми е мене, – рече крчмарот. – И јас не можам да го гледам пред очи.

– Нема да му даваш штом е пијан.

– Не е тој пијан, туку е луд.

– Лудиот бега од пијаниот, – се јави сега филозофски кметот и пак си го заруска мезето.

Франц виде оти нема да добие пијачка и се омрцлави. Тој го гледаше само искосо старшијата.

– Само да тепате... Ха... в участок... Отепајте ме... Можете... Ама јас знам кој сум. Мои се планините...

Тој зборувааше веќе без сила, колку да не замолчи одеднаш. После стана и се зашантра надвор. Од врата се сврте уште еднаш, го погледа Коча и ги собра рамената.

– За срам, – рече одвратен старшијата.

– Нека пие, ама барем да не разлава, – се искажа пак кметот. Тој и самиот без починка пиеше.

– Не е така. Да беше селаниште – разбирам. Ама тој е интелигентен човек, бивш народен учител. Да, да! Учител беше! И сега толку долу да падне, да се влечка како свиња пијан по крчмите. Зар не е тоа срамно?

Кочо поседе уште малку. Влегуваа и излегуваа луѓе, некои од патниците, стана и старшијата, и само кметот не се помрдна од место. Тој изгледа немаше намера да ја напушта оваа позиција. Сам на масата, си мрмореше сега нешто со себе, а издадената долна рилка тромо му се стегаше и отпушташе.

Требаше да се бара ноќев. Може да се случи цела ноќ да спие на клупа во некоја зачадена крчма а може, уште полошо, да остане надвор. Тука сешто од прв поглед се чинеше бедно и негостоприемно. Пред тие кални дворови и наврнати копи човек посилено ја чувствува самоста и станува мрачен. Повеќе не му се седеше. Излезе и застапа надвор колебливо. Кај да се оди? Досада го налегна од тој надурмен небосвод што се точкаше во облаци и темничеште. Луѓето тромо се движеа низ калта, а гласовите нивни како да идеа отстрана, некаде подалеку од нив.

Стотина чекори подолу луѓе се качуваа на камион. Забрза натаму. Моторот беше веќе запален. Кочо ги позна војниците од крчмата, а освен нив беше се качиле уште два-тројца, и само една жена, наметната со шал. Праша, ама камионот одел за блиску. Немаше што да се прави. Дури тргнаа, тој остана тука.

Кога се оддалечи брчењето, него го привлече тивната врева што идеше од една приземна куќарка прекупат. Куќата сињо бојадисана, а пред неа се ширеше на скеле тешка лозница. Тој тргна неколку чекори натаму, арно се загледа и запре. Не прилегаше како за крчма. Тогај вратата се отвори, излезе едно дете со бела, извалкана блуза и го покани: – Тука е! Тука е!

Внатре беше темно. Кочо виде некои лица од возот, се поздрави и праша дали има

тука место за спање. Крчмарот, ситно, брадосано човече, рече оти леглата биле зафатени, ама ако сака, може - на маса. Кочо се подума малку и беше веќе годов да се согласи, кога одеднаш се јави женски глас од зад него: - Ако нема каде, нека дојде момчето кај мене.

Тој се сврти и дури сега забележа оти во најтемниот кат седеше една баба. Бабата имаше јуначен изглед: зацрвена и опчекорена. Пред неа шише со вино.

– Имам кревет, дрвен. Ако можеш да спиеш на дрвен кревет, ела.

– Можам јас секако. Работата е за една ноќ.

– Кога така, почекај малце дури да си го испијам винцево. Почини си малце.

Бабата не брзаше. Таа пиеше со епско спокојство, широко усмевната, и слушаше што расправаат мажите. Кога излегоа, таа го поведе надолу по едно патче, стеснето од плотишта. Од лево одеше испресечен дол и по него жуберкаше матно рекче. Куќите се гледаат надалеку една од друга од двете страни. Сега дури Кочо сети дека стапува в село.

Бабата, зборлеста, не запре да расправа и да распрашува. – А, скопјанче си. Ами и јас сум била во Скопје. Како не! Имам ќерка во Скопје, мажена за железничар. Син ми, и тој е малку учен како тебе – нејќе да работи селска работа.

Таа му ја кажа куќата издигната на повисоко преку рекче. Слегоеа на цаде, заминаа по едно дрвено мовче и се најдоа од другата страна пред куќа. Ниска, камена зграда, покриена со слама. А сламата поцрнета. Три врати однадвор водат право во одделните прегради. Дворот се спушташе надолу до самоти рекче, заграден само над куќи од една страна со пармаци. Една круша стоеше таму во дворот, а под неа маса и столчиња.

– Дали ќе биде тука синот? – рече старата и отвори. Таму беше огништето. – Рангеле! – викна таа, ама никој не се одзва. – Сигурно спие!

Кочо одеше по неа. Таа ја отвори последната соба. Некој се помрдна и се просевна.

– Тука си бил. Ти водам едно момче од Скопје на спиење.

Кочо застапа на врата. Дека беше внатре темно, човекот, станат веќе да го среќава, му се стори како затворник. Тој се прикажа: – Пиларски. – При тоа го изгледа Коча, како да сакаше да го премери колку е тежок. Искажуваше да има најмногу до четириесет години. Рацете му беа долги, а главата голема. И како што беше стегнат во брич, целиот труп му се издаваше понесразмерен.

– Е оваа е собата.

Кочо влезе. Имаше две креветчиња: лево и до задниот сид.

– Тука ќе спиеш ти, а овде јас – покажа старата. – Не знам сега, ако те бендисува.

– Што туку расправаш, – рече син ѝ – Главно ќе бидете сигурни оти на чисто спиете. Вие и сега полегнете си, ако сте уморни.

– Уморен сум. Неколку дена патувам.

– Гледам јас.

Се разбуди кај шест часот. Во собата беше уште потемно. На полица чука упорно будилник – дури сега го чу. Тој се преврти неколку пати – сонлив. Очите му лутеа. И, како што се случува често по разбудување, мислата му се вплете во нејасна слика од сништата. Да се откине, стана, се облече брзо и излезе надвор. Во двор Рангел делкаше нешто, седнат наземи. Штом го виде Коча, – се усмевна и го дочека дружељубно.

– Е, се наспа? – го праша тој. – А јас си мислев оти нема да станеш, да излеземе малце в село.

Тој работеше полека и сосила. Се поведе збор за едно за друго. Денот се точкаше сè така матен и не се гледаше кај зајдува сонцето. Отспротива првите брегови се поткреваа над самото цаде, извиено покрај рекчето. Таму пасеа две-три крави, и едно девојче пееше протегнато и грлено, како да тажи. На сивиот фон од небото фигурата му се издаваше вита и висока.

– Ја гледаш еднаш говедарката наша, – се јави зад Коча свечливиот глас од бабата. Таа одеше в амбар, и така, преврзана со чкепе и насмеана, прилегаше на полна месечина.

– Тука слугинките ни се повеќето од Македонија. Сиромашко девојче, го зедевме да помине и тоа крај нас. Вечер ќе видиш како се смее.

– А, таа кога се смее, земјата се тресе, – рече Рангел.

Тој поработи уште малку, ја фрли теслата и отиде дома да се поприбере. На враќање бабата запре пак кај Коча.

– Ќе излегувате? – праша таа, а после придаде потивко и грижно: само ти се молам, не оставај го многу да пие.

Рангел излезе, со качкет намолкнат дури до уши, го зеде под рака Коча, и двајцата тргнаа в село. Приквечер беше сешто живнато. По џаде врвеше нагоре-надолу свет, дворовите се разбудија, а крчмите, три или четири, беа полни и шумни. Рангел запираше пред секоја, да поднаспе што има внатре.

– Е овдека што џумбуш сме ти сториле есенеска со две скопјанчиња, пак студенти, – справате тој. – Може да ги знаеш – ама тие беа по агрономија. Како го викаа едниот, жити господ: а! Дуле, Дуле. Не може да не го знаеш! Го знаеш сигурно, туку сега не ти текнува. Ама другар! За компанија прв! Дојдоа кај мене, излеговме вака – ќе лумпуваме, вели, вечерва, бај Рангеле, па

што сакало било! Кога покажа, нà олкава пачка илјадарки. Удривме ние вино, тој коњак, ние вино, тој коњак, никој аман не дава. Се враќаме дома, зајдени. А, ѝ велам на мама, пржи сега јајца...

Кочо се потсмевна заради ова наговарање. Тој сети со каква сила му внушува потајно Рангел да се покаже и тој арен другар. Завртеа до станица. Таму немаше веќе никој, само двајца парталави сечачи седеа во пустата чекална, загрижени и кутливи, а наземи дисагите нивни се просеваа отчаено.

– Мм... што ќе видиш, ништо, – рече незадоволно Рангел. – Село како село.

Немаше што да се прави. Влегоа во првата крчма, спроти станица. Кметот, тој што се караше со војниците, седеше уште таму, ама сега заспан. Главата му беше навалена на една страна, гушката му се туткаше во безброј набори, а долната рилка, збувната и запечена, му се бесеше уште потешка, дека беше зинат. На колена му заспал голем мачор што, кога влегоа двајцата, ги отвори само малку очите и пак замижа. Шишето стои на маса, испиено само дополу.

„Сонува херојот“ – си рече Кочо.

Се наместија на една маса до внатрешната врата. Вино донесе едно момченце. Во чашите тоа беше матно на слабата светлина. Сега за сешто се распоредуваше Рангел. Тој нарача мезе и пиењето почна. Шумно беше во крчмата. Зад преграда се караа груби гласови и се надвикуваа, зарипнати. Влегоа

уште два-тројца, кални до коленици, и со нив се крена таму уште поголема врева, смеа и карање. Некаква жена таму наплатуваше. Како да гали нејзиниот спокоен, млад глас во пијанската викотница.

Надвор пак зароси. Замина камион натоварен со буриња. Кочо сети оти сè повеќе се стемнува и како темницата да му влегува в очи. Тој не слушаше што му зборува Рангел. Полека го заниша маглата од виното.

Однатре излезе човек, бос и со чанта в раце. На вратата се сврте уште еднаш и окара нешто полугласно.

– Сандре, седни! – го викна Рангел.

– А не, благодарим, имам работа.

Човекот го забележа Коча и му се усмевна некако усрамен. Прилегаше на окапен глушец, а окрвавени од пиење очите му светкаа под качкетот. Заби гнили и ситни. Ама чантата ја држеше особено важно, стегната цврсто в рака.

– Седни де, ќе втасаш! Сакам да те честам една ракија. Седни, човече, јас плаќам. Тој ни е кметски, – му објасни Рангел на Коча. Кметскиот пак се усмевна и си ја подаде раката. По војнички тој ги стокми и калните нозе.

– Извинете, бос сум. Нема време човек да се обуе. Дојдоа војници, вака ме кренаа – бос. Служба...

– Ништо, ништо, – го утеши Кочо. – Сега е лето.

Момченцето донесе ракија, и кметскиот го накрена шишето, стоејќи. Мустаќите, ретки, му се оросија и тој се облизна. Гледаше некако под око.

– Господинот по работа е дојден овде, по трговија?

– Тој е мое пријателче, – објасни Рангел и го тупна Коча по плеќи. – Студент, уште малку доктор ќе стане. Немало место во рејсот, па остана кај мене. Па сега седнавме тука малку да се почестиме.

– Тоа ми е многу мило дека се трудите, – рече кметскиот и мавна енергично со глава, – Да! Многу ми е мило. Гледам оти сте напреднале во науката и се радувам. Млад сте, господине, ама сериозен – и затоа ќе имате успех во животот.

Кочо ништо не зборна, само потврдуваше

– дури кметскиот пак не се усмевна и не се обсре наоколу. Таму неколку селани пиеја и расправаа. Зад преградата уште беше бучно.

– Ами децата твои кај се?

– го праша Рангел.

– Кај се? Едниот вземи...

Кметскиот тешко се издиши и очите му се овлажија. Тој не можеше да зборне – грлото му се стегна и му трепетеше. Сиот како да се стутка и да се смали.

Доста де!

– викна дури налутено Рангел.

– Сè тоа па тоа. Сите таму ќе појдеме, што ти се чини! Знаам за него. За другите те прашам, – придаде тој помеко.

– Ех... војници се, којзнае каде. По шумци. Нè изеде оваа војна...

Тој го стегна пак шишето и го фрли до капка. Постоја уште малку, ама разговорот не се наставуваше, и си зеде збогум. Кочо го проследи; како слезе по скали и надвор загази во калта. Прекупат застапа со двајца селани.

Се стемнуваше а ламба беше рано да се пали. Матна мрачина во крчмата. Сидиштата се облепени со плакати и календари. Висеше таму и неминовното: „Хапни си, пијни си

– така се живее 101 година“. Во тој момент и Рангел седеше замислен, опрен со лактите на маса.

– Да порачаме уште.

Виното го донесе сега млада жена, таа што ја чу Кочо да зборува зад преграда. Таа одеше лесно и насмеано. Рангел живна.

– Како си од некни, госпожо? – праша тој со малку подбив во гласот.

– Е, гајле ми е мене! – ја стисна презриво устата.

– Го сретив денеска Алтанов. Ми расправаше што станало после.

– Кој?

Жената очевидно сакаше да позборува. Таа се опре до вратата, со рацете одзади. В рака држеше крпа за бришење.

– Фелтфебелот школник, – одговори Рангел. – „Остај, вели, за срам се сторивме“. Тој е инаку многу добро момче. Од многу

добра фамилија. Јас го познавам лично татка му.

– Високиот? А, тој се врати после да плаќа. Ми се извинуваше.

– А манукот отишол одовде кај Роса. Блуел таму пред врата.

– Нека оди кај сака. Идиот. Се напил како свиња. Плампа што не било. Мисли некој ќе му се уплаши. Ама кај мене нема пет-шест. Кога го подбрав – се счудоневиде. Расправа едни будалски...

Кочо се загледа во неа. Беше убава – танка, прстегната со утаре. Од зборувањето градите ѝ потрепетуваа под тесната блуза. Под шамија се спушташе на плеќи во прцлиња црна коса, измазнета и залепена за слепоочници. Таа прикажуваше спокојно и гледаше само пред себе.

На Рангела му се запалија црнките.

– Може тој да си го окрка, – рече по малку. – Како што е мажот ти запас, така да блада пред толку народ...

Жената не одговори. Тропкаше со нога, заслушана во некаков такт. Виното беше испиено. И во оној предел, кога се топат од виното разиграни мртвите линии, Кочо се занесе и ја обгрна сета со поглед.

Рангела го викаа надвор. Требаше да се стане, а на Коча не му се стануваше. Изваде да плаќа, и дури ги подаваше парите, прстите им се допреа. Жената ја поткаса усната. Тргнати веќе, Кочо пак се сврте.

На излегување Рангел му намигна:

– Тој ќерата знаеш што ѝ рече? – Сум те натиснал и пак ќе те натиснам!... А бе ние повеќе пати си пивнуваме, – прирече тој скромно.

Тие зборови го жегнаа Коча. Жената му стоеше уште пред очи.

– Рано е да се прибираме. Што ќе правиме дома?

Кочо се колебаше. Се сети што го помоли старата. Но сега и самиот нејќеше да му се сврши така одеднаш денот, а ако појде дома, денот се свршува.

– Ела сега кај што те водам јас. Да видиш овде што вино има! Она горе пет пари не чинеше. Иди кога ти велам. Да не сакаш со кокошките да си легнеш? Таман работа, – го подговараше Рангел.

Влегоа. Таму по сидиштата и по масите се лепеше трепетна светлина од карабитна ламба, а просторот пак како да не беше осветлен. Чад од цигари се издигаше нежно нагоре. Таванот притискаше напукан и зачаден. И оваа крчма имаше две прегради, едната нешто како бакалница. Џамлаци гледаа на улица, и во нив саксии со сардели.

Од Коча стариот познаник, народниот учител Франц, беше се преселил сега тука. Зачудо тој не трескотеше а си седеше замислен на една маса, со две-три селски момчиња. Кочо веќе си го претстави животниот негов пат, од утро до вечер, тоа стално но-

мадско местење меѓу крчмите в село и бифето на станица. Клинкаше поднаведен бившиот народен учител, впрегнат во тој штурински пат, со широко размавтани раце, со крвничка мисла да ѝ стапи најпосле на судбината на грло, и да гмечи, и да гмечи.

Рангел, доста расеан досега, се збираше сè повеќе и му се внесуваше пријателски в лице на Коча. Тој сам нарачуваше едноподруго чаши и полоканичиња, и на Коча му стана занимливо она негово лошо прикриено лукавство да искористи што повеќе од него, дури на тој будала, де, не му текне па да си стане. Тој веќе поретко се напиваше, гледаше да не претера, и Рангел се сети некако сам. Во зелените очи му светна сомнение...

– Ти да не мислиш оти јас... за нешто. Али јас сум честел али кој! Ти уште не ме познаваш.

Гласот му се провлечкуваше веќе пијански. Кочо побрза да му го умири честољубјето.

– Гледај сега ваму, – рече тој. – Мислам оти можеш да видиш што мислам.

Се погледаа, и Рангел задоволно и значајно се потсмевна.

– Кој? Јас тебе душицата ти ја знам. Ние сме малку психолози, што сме работеле во полицијата.

Дури зборуваше, тој сè го гледаше Коча, малку подзамижан, и ја потресуваше главата. Тој го сметна сега и качкетот и го кладе на колено, како да сакаше со тоа да рече:

што ме мислиш ти мене? Гледај еднаш само што чело фаќам, тука ум се крие.

Однекаде се довлечка пак кметскиот. Тој треба да ги обиколуваше крчмите по службен долг. Газеше важно, и како да му беше криво дека не може да тропа со боси нозе. Тој застапа зад Франца, се намршти незадоволно, почека троа, како да смислуваше што да му рече и најпосле го чукна по рамо:

– Стоте лева да ми ги вратиш.

Франц не се сврте и само одмавна досадливо со рамото. Тој пак си потона во слатка пијанска замисленост.

– Еј, слушаш! Стоте лева вamu! Ајде, немам време!

Што беа тука, сите се свртија, а на лицата беше испишано нестрпливо чекање дали ќе видат нешто занимливо. Си ги познавал петлите. Момчињата, на една маса со Франц, се потсмеваа и го гледаа де едниот де другиот.

Кметскиот стана нестрплив дека не доби пак одговор. Тој се наежи сиот и дури извика:

– Ќе ги дадеш парите, или не?!

Франц се протегна и рече рамнодушно:

– Истај се. Никакви пари не си ми дал.

– Ајде, ајде брзо, служба ме чека! Парите овде да ги видам!

Овој должник и зајмодавец треба одамна да се бркаа за тие сто лева, дадени сигур-

но во момент на душевно умилување, при некоја заедничка пијанка.

Рангел го подбуцна Коча:

– Сакаш да ги скарам?

– Немој!

– Да сакам, за гуша ќе се фатат.

– Пијаницо! – викаше кметскиот. – Пиеш, ама со туѓи пари пиеш. Не ти е срам!

Сега и Франц се ококори и го изгледа накриво:

– Не признавам, – рече тој. – Камо ти сведоци оти си ми дал?... Лажеш...

Тој не можеше да ја држи главата исправена и секој час му се пробесуваше де налево де надесно.

– Парите бе!

– Пшт... Чекај, чекај малку да си ја испијам чашава, па лесно ќе се расправам со тебе.

Сите брвнаа да се смеат. И навистина смешна беше оваа фалба, изговорена така омрцлавно, што веднаш се гледаше дека не може да се изврши. Ама Франц сега триумфуваше. Тој сети дека словесниот двобој се решава во негова полза.

– Ќе те арестувам, – свика кметскиот и тоа му беше најсилен аргумент. Тој имаше власт над овега никој и ништо!

– Јас што ти реков?... Почекај... Еве седни овде дури да си ја испијам чашава.

А чашата си стоеше сè така, полуиспразнета, и на Франц треба многу да не му се бр-

заше. Оеднаш, небаре дури сега ги разбра последните зборови од кметскиот, тој се надигна и срже:

– Господине, ти не можеш... вие немате право да ме арестувате... господине... Си бил кметски – драпај се... Јас сум бивш народен учител... За свој ќеф си пијам...

И тој се тупна по гради.

– До девет саатот сум овде... од девет лумпувам во бифето на гара... Заповедајте таму да ме арестувате... Таму ќе се справиме јас и ти!...

Влегоа и други да слушаат, желни за малку разонода.

– Не бој се, нема ништо да стане, – му рече презриво Рангел на Коча. – Само лаат!

– Ќе те арестувам, внимавај! Јас сум овде одговорен за редот! Парите ќе ги дадеш и мечка ќе родиш !

– Знам јас... знам... процеди Франц со стиснати заби и ги рашири рацете, ама главата пак му се пробеси. – Ти можеш да кажеш – анархокомунистот Франц... анархокомунистот Франц – еди што си, еди какво си!... Е-ех... Мајка му стара!... Дајте ми една сурија, дајте ми народна маса... па да видите!...

Тој тупна жално на маса. Сега не му зборуваше веќе на кметскиот, го заборави сосем него, тој им зборуваше на сите околу што не веруваа во силата негова. Тој можеби чекаше да чуе одзив однадвор, од темница, – еве идеме! – ама никој не се одзве.

Со тешка издишка се отпушти пак разочаран и запеа пресипнато, протегнато, пијански, како да го дават:

– Нема Ботев, нема Левски, нема Карацата ...

Кметскиот постоја уште малку, виде оти не станува работа и одмавна презриво со рака.

– Ела, Сандре, седни кај нас, – го покани Рангел.

Но тој не чу и отиде во другата соба.

– Арен човек овој Сандре, само – многу пие, – рече Рангел. – Не беше порано таков, ама откако го отепеа сина му нема ден да не е пијан. Е-е оваа војна на сите до ак ни дојде. Ни пропадна кариерата.

Лицето му се засени со некаква тешка тага, необична за тоа лице.

– Не знаеш ти уште што значи дете да загубиш, – рече тој. – И мене едно така ми умре... Едно беше – петгодишно.

Тој бурична во внатрешниот џеб од палтото и меѓу некои стуткани книжиња извади едно сликче и му го покажа на Коча, а в рака не му го даваше.

– А?

– Личи на тебе. – рече Кочо. – Одошто умре?

– Дифтерија... Не оде три дни – толку...

– Треба да ти е многу жал, бај Рангеле?

– Не прашај... И жената ми умре – ама што!

Настана непријатно молчење. Рангел жедно голтна одеднаш цела чаша, жилите на слепоочниците му заиграа, но темни сенки му легнаа пак на лице и само полека чилеа. Надвор беше веќе арно смрачено. Низ џамлак слабата светлина се излеваше на улица и водата в бразда светкаше. А не можеше човек да види дали роси дали не: само некаков здавен шум свечеше в уши, од испиено вино, од исплашената тишина во крчмата.

Пије народот! Пије, не се шегува. И ете очите светат, зборот е писклив и зарипнат, дури не изгаснат очите негде в мрак на враќање по кални патишта.

Во другата соба рзна одеднаш силна викотница. Сите се обсреа.

– Идиот! – викна некој таму од сета сила. Чаши стрескотија, се чу како падна столица, отфрлена на минување. Отаде се покажа стутканата фигура од кметскиот. Тој отстапуваше назадечки. Лицето му беше земјосано. По него како петел што напаѓа, распердушен, се зададе некаков човек, облечен градски. Беше височок и многу мршав, косата прошарена и падната без ред на чело, врската искривена. Целиот се тресеше од бес, како некоја нечиста сила да го распина однатре. Лицето му се стегаше во спазми. Мускулите околу уста се збираа и се отпуштаа со страшна брзина. Тој сакаше да поплука, ама плунка не му излезе од уста, само една лига му се пробеси и тој пак ја голтна.

– Идиот! – срже тој и замавна.

Кметскиот отстапи дури до другиот сид, левата рака ја држеше крената на гради како за одбрана, а во десната ја стискаше уште посилно чантата. Тој гледаше да не другиот го настапи така бос. А другиот му дојде на дофат и тука застана.

– Идиот! Кого сакаш да го арестуваш!... Кого, кого, кого?... Мрсник!... Тој човек нема со рака да го пипнеш! Нема да го пипнеш!...

Треба да беше овој нешто, оти кметскиот, колку да се мачеше да си даде строгост во погледот, искажуваше исплашен и несигурен.

– Јас вам ништо не ви вела.

– Идиот, ти си формален идиот! Кој те кладе тебе кмет, партал? Камо го јас да го видам! Тој човек нема да го пипнеш!.. Тој човек ми е мене пријател!... Нема со прст... Инаку ... инаку... ќе те дувне ветрот!

– Јас вам ништо... Пазете што велите – идиот... Не е проста работа...

– Да! Ти си идиот! Ти си формален идиот! Пред сите ти го вела тоа! Еве, слушајте сите, секој да чуе: кметот ви е формален идиот! Тоа јас го вела... пред сите.

Тој се вртеше насекаде, нервозно, задишен, сакаше да се увери дали сите го слушаат, а со рацете мавташе, мавташе тој човек, како да ги вчепкал в раце невидимите јажиња од тишината и сега дрма со сета сила, бесно, – и еве од тие силни удари прс-

каат некакви стаклени свона и свечат парчосани срчи во оваа крчма. Но на лицата не се покажа одобрување. Кметскиот го сети тоа и се поприбра.

– Немате право да ми речете идиот, – го повиши тој гласот и пречекори понапред. – Тој удираше сега енергично со показалецот. – Јас тука исполнувам службен долг. Еден син ми загина за Бугарија. Другите двајца сега ѝ служат на Бугарија. И јас ѝ служам на Бугарија. Да!

Напаѓачот како да се смете пред тие аргументи, и по малку, во одговор, тој рече веќе потивко – идиот!

– Нема да го арестувам? Ќе го арестувам како ништо! Ете ги, војниците чекаат.

Кметскиот замина ослободен во другата соба, а по него сè така наежен, стресен од пијанството, се спушти господинот и отаде пак се чуја караници.

Луѓето почнаа да ја расправаат случката. Дури и Франц се смеша и се искажа да чујат сите:

– Во случајов кметот е прав!

Рангел го набра лицето в презрива гримаса и го допре Коча со рака, дека овој беше замислен и загледан надвор.

– Види сега ваму. Ти што ќе речеш: дали чини човек службеник да биде онолку мек?

Тој веќе ги збираше веѓите, а раката, опрена на маса, му се стисна во тупаница,

и со тоа самото тој покажа каков власник претпоставува. Затоа Кочо рече:

– Мек човек не е за таква работа.

– А така! Го виде сега овега – Сандрета де – туку се тутка како жена. Кметски! Го бидуваало секого за кметски! Ех море... море да застанам јас, па да видиш! Сакам да затворам некого – еднаш велам и раз!... Не ќе слу-у-ша?!...

Тој чкртна дури со заби и замавна од високо, ама после ја спушти полека раката на маса. Ни трага немаше веќе кај него од преѓешната жалба. Тој се вживуваше во љубима тема.

– Друго сме ние, што сме работело во полицијата – опаки сме ние! Јас човек сум убивал, око да не ми трепне! Ќе си го земам со арно, полека, полека – јас не брзам! – а седни ми овде, не таму – овде, овде, а така, немој ништо да се плашиш... вака главата, а-а, и... пим!

Тој зборуваше сè потивко и последните зборови одвај се чуја. И дури зборуваше, тој покажуваше со колку деликатни движења ја вршел сета работа, а црнките во зелените – очи понекогаш ќе му се збереа, небаре силна светлина го заслепуваше од тие сцени што му се будеа во свеста.

– Па има некој нејќе да кажува. Не ќе каже, кога ќе му се засуче Пиларски?! Здравје да имаш! Прво ќе му удрам ќотек – сверски. Ама ти не знаеш што сме учеле ние. Опасно нешто! Јас да го зашибам кај што

знам – неколку пати само, вака, па вака, па вака – море ќе каже и оро ќе игра! Ако не – шилото... Туку што да ти расправам, може да се уплашиш. Ако не – јас знам и друго, – Пиларски тука многузначително подзамижа. Јас знам да му дадам морфиум. Па тој ќе заспие, па после ќе блада, а јас стојам над него, јас слушам, слушам... сè слушам што блада...

Зборуваше збор по збор, зачкилен, а сè ноотворена фалба му свечеше во гласот, заради подвизите. Кочо забележа кај него еден чуден трепет што му пробегнуваше по грло, кога да подго лтнеше како од некоја сладина.

– Прашај ти само кој е Пиларски! – рече и покажа гордо на себе. - Прашај кој ги истепа во 23-та година 18-те души. Секој ќе ти каже!

Тој нејќеше збор повеќе да аби за нешто, за кое самите дела доста кажуваат. Сигурен во ефектот, тој се навали сега назад со се столица и го гледаше малку иронично и во истото време сожаливо Коча.

– Слушај, – додаде тој брзо, се спушти пак и му се внесе дури в лице. – Ти си учел... ајде де. Ами ти, братко, кај мене да дојдеш, да видиш што е наука!

Тоа значеше: што ти се чинеше – овој абер нема од веков, овој е загубен? Загубен, а? Јас сум Пиларски, еј! Знаеш ти кој е Пиларски? Знаеш ли што значи еден Пиларски? Пиларски!

– Стојане, викна тој – донеси малку книже и мастило.
Крчмарот донесе.

– Кажи си ги сега трите имиња, – му рече на Коча и се намести како да се најдува на канцелариско биро.

Откога чу, тој ја заврте еднаш раката со перото во елегантно колце над книга и почна да пишува. Под името од Коча напиша, уште Скопје, а после го подистави малце напишаното и го гледаше откосо. Блажена и горда усмевка му се разлеа на лицето.

– А? – тој погледа прашално во Коча и после пак во книжето.

– Убав ракопис, – рече Кочо.

– Нели? Земи ти напиши нешто!

– Што вреди!

– Не, напиши, баш сакам да видам.

Кочо искривоколчи неколку букви.

– Спореди го сега ова и ова, – ликуваше Рангел. Тој се радуваше како дете.

– Што ќе го споредувам!

– Огромна разлика, не?

– Имаш изработен ракопис. Се гледа сигурна рака.

– Да не ти се фалам, досега немам сретнато човек што поарно да пишува. Имаше еден Иван, Иван Славов, секретар бирник. И тој умре пред две години. Ама каде! Пак не можеше да се мери со мене. А пак гледај, гледај да видиш...

Тој зачкрта нешто изметкано на книжето и после покажа со перото:

– Мојот потпис. Што ти се чини – можеш да го фалсификуваш.

Кочо зеде божем да се обиде, ама Рангел го погледна сожаливо:

– Исклучено! Мојот потпис да го имитираш – тоа е исклучено! Не мачи се!

– И навистина.

– Море гледај си ти работа, – го потупа важно Рангел по рамо, – ќе им станам јас ним еден кметски, па мајка Јана.

Тој зашари со очите да покаже на тие што седеа тука. Треба многу да го мачеше мислата дека еден дрслив Сандре кметува, а тој – роден да воспостави ред и да ѝ создаде авторитет на власта – останува пренебрегнат.

– Стојане, дај уште две вина, нарача Рангел. – Јас сега почнувам, – рече како за себе, а со јавна намера да го предупреди Коча да не мисли за станување. Но Кочо нејкеше повеќе да остане. Нему му беше сешто доста, и вино, и разговор, и пијаната атмосфера во крчмата, кај што се нишаа во чадот бабуњосани лица. Не можеше веќе да издржи.

– Бај Рангеле, – рече тој уште недонесено виното – јас си одам. Ајде да си одиме!

– Како така? Е? – се вцрени Рангел. – Ами јас сега дури почнувам. Седи, човече, рано е уште.

– Не можам повеќе да пијам.

– Оди си тогаш сам, – се подналути Рангел. – Дома!
Дома! Што ќе видам дома?

Кочо плати и излезе. Надвор беше темничите. Тој тргна по џаде, шлапајќи низ локвите. Дувнуваше ветар. Светлина и викови идеа уште од крчмите, а малку подолу сè тивна. На мовчето, свртувајќи за дома, запре и се заслуша. Преснина го милуваше, шумолеше долу одвај рекчето, а нему му бугтаа слепоочниците. Беше згорештен од виното.

Вратата од домата стои отворена и однатре потрепетува во двор слаба, црвена светлина. Крај огниште бабата и едно девојче, говедарката, готват вечера. Кочо застапа на врата и рече добровечер.

– Влези, – го покани бабата.

– Не, ќе си постојам малку надвор.

Тогаш бабата стана и, откако доближа, го праша:

– Ами Рангел, кај е?

– Тој остана.

Бабата зборуваше тивко, за да не чуе девојчето:

– Оти не го забра? Пази боже, ако се запие пак. А-ман и со него! Е така, а за работење – не работи...

Очите ѝ се засолзија, таа ги избриша со ракавот и си влезе пак внатре. Кочо погледа во девојчето. Тоа беше седнато до огниште, ја држеше тавата и го подбуцнуваше огнот. Црвени сенки му играа по лицето. Брадата му се оцртуваше во профил убаво заоблена.

Тој се истави и отиде погоре до пармаците. Се опре на нив, а главата си ја наслони на раце. И како што замижа, мислите му се завртија. Дејствуваше виното. Преку сивите и блуткави сцени од денеска сега се разлеа трпна возбуда. Тој се потресе од сета снага. Му се стори дека во овој момент би можел со мал напор да постигне нешто што ќе ја запази својата убавина. Да преживее нешто, да преживее нешто, дури ова не е поминато! Таа мисла го грабна, мачна и слатка во истото време. Стоеше нешто срамно зад него, тој го усеќаше како мртовечка рака на рамена, а можеше сè да стане одеднаш поинаку, со еден познат збор, со едно обично помислување, дури уште ова не е поминато. Тој се сети само на крчмарката и нејзините очи полни решително саќање му светнаа како свитци и веднаш изгаснаа. Поминува занесот од виното.

Беше веќе готов да тргне, кога се зачуја зад него лесни чекори. Тој се штрекна и се сврте. Идеше девојчето, да земе нешто откај пармаците. Кога го забележа Коча, наведе глава и полека приближа. Кочо ја гледа, дури бараше таму наведена.

– Како те викаат, девојко? – праша тој несигурно.

– Цана.

Таа се исправи, почека еден миг и си тргна. Одоздола се чуја чекори и поткашлување. Си идеше Рангел. Сигурно му се досадило да чмае повеќе в крчма без честало.

На вечерата девојчето седеше спроти Коча и ниту еднаш не го погледа. Попусто бабата на два-три пата ја задре да се насмее, за да чуе господинот колку силно се смее. Таа стана пред сите и отиде да си постеле.

По вечерата не им се седеше. Беа веќе уморни и нерасположени за разговор. Требаше да се спие. Кочо и бабата поминаа во другата соба.

– Затворете се арно, – им рече Рангел однадвор. Тој се штураше уште нешто таму.

Собата, осветлена само од едно кандило, искажуваше сега токму како зандана, и толку природно му се стори на Коча да го заклучат со девет катанци. Бабата чекаше дури да си легне тој, за да го угаси кандилото. Го гледаше критично и потсмешливо како се соблекува.

– Многу слабечко си, момче, – му рече таа како со жал.

„Види ја ти еднаш бабава“, си помисли Кочо, ама ништо не одговори. Само се потсмевна и брзо се покри. Старата го дувна кандилцето и одеднаш в соба ужасно се стемни. Се слушаше како шепоти молитва, како се крсти, дури најпосле не легна со тешка издишка.

На Коча му олекна. Се помисли одделен веќе од сешто, сам со себе по еден измешан ден. Сакаше само да заспие колку што се може побрго. Тој стисна очи и се мачеше да се занесе, да не мисли за ништо. Но тоа беше залуден напор. Се почна една бескрајна

и луда виулица на раскинати парчиња од преживеаното.

Да можеше барем сево ова одеднаш да помине во сон! Тогаш би добило друг живот, и нему би му било арно. Тој се мачеше попусто да улови некоја танка жица во сето ова преплетено ткаење, што да го однесе со бешумна мелодија во пределите на сништата. Нишките се кинеа и се меткаа, а сè понови призраци го занесуваа. Се преврте бесно на другата страна, тешко се издиши, и дури тогаш му текна дека не е сам в соба. Се заслуша и почна да ја разбира тишината. Бабата беше веќе заспана, подгрчуваше. Будилникот скромно се јави од темница, како да чекал досега стрпливо да се чуе и неговата мака. Пред тоа одмерено кажување исчезнаа за час натрапливите слики. Кочо ги раствори широко очите. Тој разбра веќе дека, како толку пати, и оваа ноќ нема да засpie. Така стануваше со него. Со тапа отчаеност ги рашири рацете и остана распнат на кревет.

Каква ноќ! Простор не се чувствува. Пес да нема да лавне во густо напластената темница! Тој сети оти последниот чад од виното исчилува од него. Останува сосем трезвен и истепан. И нема цела ноќ да засpie! Ужасно!

Сцените од денеска, што го потресоа со својата бесцелност и омрцлавеност, сега се занижаа пак како на лента, во такт како што чукаат слепоочниците и будилникот. Кочо се напрега да се ослободи од нив. Но лентата

се кине и пак напира, последувана, небаре од музика, од сè појасното грчење на бабата.

Еве го Франц поднаведен, истрештил очи и бега некаде. По него кметскиот. Тој не може да го втаса. Бос, се закопува в кал до глуждови. И сега само размавтува со раце и вика пискливо по него: „Стоте лева! Еј, стоте лева!“ На Коча му иде да даде двесте, само да не му трескотат над уши. Но тоа не е можно. „О, ти си бил многу добар, ти сакаш да дадеш двесте лева за мене“, се јавува од некаде пак Франц и сметина капа: „благодарим“. И сега одеднаш му зазборуваа многумина натпревар. „Да, тој е добар, тој се труди, гледам оти имате успех во науката и ми е мило, и ми е мило“, вели кметскиот, се поклонува и се усмевнува со гнилите заби. „Ама пак не е лошо да дојде кај мене, да види што е наука...“ Кметскиот го снемува. „Малку е слабечок . . . Ќе се здебелам, помислува Кочо неволно, и после горко сам си се насмева. Тој секава дека нервозата го подбира. Се праметнува неколку пати и стиска заби. Нема сон! Нема сон! Така – така – така – така, лентата се одвиткува. Му иде да плаче.

Тој сака сега да ја запре мислата барем на жени, но не му успева. „Ех ти!“ – се подбива тој сам со себе: „Еднаш ти допаднало да спиеш со што Дулчинеја во една соба, а ти се превртуваш како смачкан црвец!“ А бабата си грчи спокојно и невино, да ѝ заблазни човек.

Му напират пијаните во свеста како во зачадена крчма, кршат и ломотат. Се слуша само нивната кавга и безобразно фалење. „Седум рани носам! Седум рани носам!“ „Јас сум водач!...“ „Идиот! Идиот! Пфуј!“ вика сувиот човек и се тресе сиот како пијавица кога ќе зацица крв, а тишината прска во безброј срчи и мислиш дека нема крај тој пискот, дека будилникот саноќ ќе цепи: идиот! иди-от! Ама еве се чу остро и страшно: „Пест!“ Сите отстапуваат в темница, и само Рангел полека излегува, со рацете одзади, со демонски насмев на големата уста. Зениците му се збираат како на мачор. Тој се свртува бесно и шари наоколу. „Кај сте, партали? Знаете или не кој е Пиларски! А? Кој истепа осумнаесет мина, а? Пиларски, Пиларски, Пиларски!“ Тој се бувта в гради и гледа наоколу, но таму сите се стопиле во темницата. Сепак тој придава: „Ќе ви станам јас вам еден кметски, ќе видите!“

А нервозата кај Коча расте. Го стега до полудување. Тој се страши да не се скине во некој момент конецот на свеста. Нема крај ова клопче! Сеништа пак приидуваат. Отчаен, тој се отскрива и станува. Наслушува да не се разбуди бабата, но таа веќе длабоко грчи. Дури сега, застанат, секава колку е премален. Полека, пипајќи, оди до прозорец и таму застанува. Го допре челото на џам. Ништо не се види – толку е темно! Одвреме навреме ќе шумне во двор полека крушата, косната од нечуен ветар. Од тој шум и од

студенината на стаклото и од допирот со босите нозе на набиениот земјен под, на Коча му станува поарно. Стои долго време таму, а после се враќа и седнува на кревет.

Неволно мислата му се запре пак на денешниот ден. И сега тој се мачи да размисли спокојно и разумно за тие впечатоци што му се натрапија и што му го разбија сонот. Сиот тој кален и намусен отпоручек, преживеан тука наминум, му се истегна како пепелава, ужасна гримаса. Чудно, тој не можеше да си претстави сонце над ова село, нити светлина по патиштата и ќерамиди, нити светлина што тече низ прозорец дома. Небаре сè таков сив небосклон се точкаше тука вечно од планиње на планиње.

И овие луѓе како да не виделе сонце! Темни сенки им лежеа на лицата. Тој се зачуди колку многу народ киснеше по крчмите. Крчмите вриеја како кошари. Пие народот! Пие – не се шегува! Зар не ги виде Кочо, нажени еден спротив друг, во пријателски разговор и во гнасна кавга, а сите попарени од страдање. На сите лица како да беше удрен еден печат од некоја страшна и семоќна рака. Војна. Мислата за смрт и разрушување им спие како склучкана змија на срце. И сè натаму беше управен разговорот, а уште повеќе молчењето. Селото чмаеше стегнато и устрашено.

Пијат. Мизерна и жална беше овде маѓијата од виното. Кочо си го замисли истрезнувањето, ноќе, на ругузина. Во тажен ред

тој ги виде пијаниците од денеска. Тие не беа само смешни и загубени луѓе. Саѓи се кафтеа од образите и од дланките нивни, а ги следуваше нечуен шепот – пропаѓаѓе! пропаѓаѓе!

Сешто е застрашено. И кариерата на Рангела, почната толку сјајно. Треба човек да се напие, за да се заборави и да се сети силен, што дека со измамна сила! Тогаш бедниот Франц, уволнет народен учител, станува во очите свои трагичен херој, борец за народна слобода, на пет илјади повелник. Мракот се крева пред него, пред лудиот, дури не му зацимолка пак од некаде со досадна плачка жестоката судбина.

Наминум, само за еден ден, Кочо со допре до нив. И сега го порази едно чудно чувство дека тој е одамна тука, дека тој бил од секогаш тука, покрај Франца и Рангела, и дека судбината му е неразделно вплетена и еднаква со судбината на овие луѓе.

– Ти не треба да си тука! Ти не треба да си тука! – му шепоти уверливо некој глас. – Ти си сепак нешто подруго.

– Ха, ха, ха! Подруго! Теши се...

– Зошто се смееш така?

– Прашаш? А јас те прашам – со што им се спротивстави на овие луѓе денеска? Се разбира, со ништо. Тие барем следат некаква своја мисла, па колку да е загубена, па колку да е животинска најпосле, – и во тоа покажуваат дури сила. А ти? Мислиш дека е доста да ги разбираш? Не, не драги! Ти им се потчинуваше!

– Јас се одвратувам.

– Каква буна! Молчи и наслушни колку што можеш повнимателно: срцето ти фаќа жабјак.

И пак оној шепот: – Ти не треба да си тука! Не треба да си тука! – Кочо гледа дека е цврсто вчепкан, без надеж да се ослободи некогаш од ова тесто на темничештето. Тој усети некакво заплашување над себе, како таванот да е полазен од гасеници. Мравки му поминаа по коски, се згрози, пак брго-брго легна и се покри преку глава.

СОДРЖИНА

Лозје	5
Прочка	11
Изложба	21
Пречек	38
Потез	39
Песна	53
Чевли	61
Љубов	81
Заклано крувче	113
Крчмите	149

Блаже Конески
ЛОЗЈЕ

*

Омот од художникот
Богоја Поповски

*

Технички уредник
Кочо Пендовски

*

Издавач
Книгоиздателство за уметничка
литература
„Кочо Рацин“ – Скопје – 1955 г.

Книгата е отпечатена во 3.000 при-
мерици во месец април 1955 година
во печатницата „Гоце Делчев“
погон I (9) – Скопје